WARTOŚCI MIESZKAŃCÓW WARSZAWY

Raport z badania

Autorzy: dr hab. Sławomir Mandes, dr hab. Wojciech Sadłoń
Część jakościowa raportu powstała na podstawie raportu z wywiadów przygotowanego przez Karolinę Błachnio (WiseRabbit)

Warszawa 2026

WARTOŚCI MIESZKAŃCÓW WARSZAWY

Raport z badania

Autorzy: dr hab. Sławomir Mandes, dr hab. Wojciech Sadłoń

Część jakościowa raportu powstała na podstawie raportu z wywiadów przygotowanego przez Karolinę Błachnio (WiseRabbit)

Warszawa 2026

Projekt „Wartości mieszkańców Warszawy” realizowany przez
Centrum Myśli Jana Pawła II

DYREKTOR CENTRUM MYŚLI JANA PAWŁA II
Michał Senk

KOORDYNATOR PROJEKTU
dr Bartosz Wieczorek
Instytut Badań Naukowych
Centrum Myśli Jana Pawła II

KIEROWNIK NAUKOWY PROJEKTU
dr hab. Sławomir Mandes, prof. UW

ANALITYK STATYSTYCZNY
ks. dr hab. Wojciech Sadłoń, prof. UKSW

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu Narodowego Centrum Kultury Kultura – Interwencje. Edycja 2026

projekt współfinansuje
miasto stołeczne
Warszawa

PARTNERZY PROJEKTU

PATRONAT MEDIALNY

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁ 1. WPROWADZENIE **11**

1.1. BADANIA UCZESTNICTWA W KULTURZE W WARSZAWIE 11

1.2. CO WIEMY O UCZESTNICTWIE W KULTURZE WARSZAWIAKÓW? 12

1.3. CZEGO NIE WIEMY O UCZESTNICTWIE W KULTURZE WARSZAWIAKÓW? CEL I PYTANIA BADAWCZE 17

ROZDZIAŁ 2. METODOLOGIA **21**

2.1. BADANIE ANKIETOWE 21

2.2. WYWIADY INDYWIDUALNE 22

2.3. KIM SĄ BADANI? 24

ROZDZIAŁ 3. WARTOŚCI I RELIGIJNOŚĆ WARSZAWIAKÓW **29**

3.1. HIERARCHIA WARTOŚCI 29

3.2. MATERIALIZM I POSTMATERIALIZM 40

3.3. RELIGIJNOŚĆ I DUCHOWOŚĆ 44

3.4. DWIE OSIE WARTOŚCI 47

ROZDZIAŁ 4. UCZESTNICTWO, POTRZEBY I BARIERY **55**

4.1. UCZESTNICTWO W KULTURZE 55

4.2. ZNACZENIE KULTURY I OCZEKIWANIA WOBEC WYDARZEŃ KULTURALNYCH 60

4.3. BARIERY UCZESTNICTWA W KULTURZE 68

4.4. OCZEKIWANIA WOBEC INSTYTUCJI KULTURY 78

4.5. CO RÓŻNICUJE UCZESTNICTWO I BARIERY W KULTURZE? 84

ROZDZIAŁ 5. RELIGIJNOŚĆ, TRADYCJA I OFERTA KULTURY **89**

5.1. GRUPY RELIGIJNOŚCI I POSTAWA TRADYCYJNA 89

5.2. CZEGO OCZEKUJĄ OD KULTURY OSOBY RELIGIJNE? 93

5.3. WARTOŚCI JAKO BARIERA UDZIAŁU W KULTURZE 95

5.4. CO OSOBY RELIGIJNE ZMIENIŁYBY W OFERCIE KULTURALNEJ WARSZAWY? 102

ROZDZIAŁ 6. WNIOSKI **107**

ANEKS **113**

A. MATERIAŁ UZUPEŁNIAJĄCY DO ROZDZIAŁU 2 113

B. MATERIAŁ UZUPEŁNIAJĄCY DO ROZDZIAŁU 3 116

C. MATERIAŁ UZUPEŁNIAJĄCY DO ROZDZIAŁU 4 123

D. MATERIAŁ UZUPEŁNIAJĄCY DO ROZDZIAŁU 5 132

SPIS TABEL

TABELA 1. CECHY BADANYCH 24
TABELA 2. HIERARCHIA 19 WARTOŚCI (18+, SPÓJNI) 32
TABELA 3. CZTERY GRUPY WARTOŚCI (18+, SPÓJNI) 33
TABELA 5. CELE POLSKI: PIERWSZY I DRUGI WYBÓR (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 42
TABELA 6. TYPY INGLEHARTA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 42
TABELA 7. TYPY INGLEHARTA WEDŁUG KOHORTY (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 43
TABELA 8. AUTOIDENTYFIKACJA RELIGIJNA (18+) 44
TABELA 9. CHODZENIE DO KOŚCIOŁA (18+) 45
TABELA 10. AUTOIDENTYFIKACJA A CHODZENIE DO KOŚCIOŁA (18+) 45
TABELA 11. KOŚCIÓŁ W WIEKU 12 LAT I OBECNIE (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 46
TABELA 12. GRUPY RELIGIJNOŚCI (18+) 47
TABELA 13. POŁOŻENIE NA OSIACH WARTOŚCI (18+, SPÓJNI) 48
TABELA 14. OSIE WARTOŚCI WEDŁUG RELIGIJNOŚCI (18+, SPÓJNI) 49
TABELA 15. UCZESTNICTWO W FORMACH KULTURY 56
TABELA 16. WSKAŹNIKI UCZESTNICTWA (18+) 56
TABELA 17. ROZRYWKA I PRAKTYKI RELIGIJNO-KULTURALNE (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 58
TABELA 18. WAŻNOŚĆ KULTURY (18+) 61
TABELA 19. CO DAJE KONTAKT Z KULTURĄ? (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 62
TABELA 20. CELE UDZIAŁU W WYDARZENIU (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 62
TABELA 21. PARY OCZEKIWAŃ WOBEC KULTURY (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 63
TABELA 22. INTERESUJĄCE TEMATY (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 64
TABELA 23. REZYGNACJA Z POWODÓW FINANSOWYCH (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 68
TABELA 24. POWODY REZYGNACJI (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 70
TABELA 25. BARIERY NIEMATERIALNE (18+) 72
TABELA 26. PRZYCZYNY NIEPRZYNALEŻNOŚCI (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 73
TABELA 27. RODZAJ DOŚWIADCZENIA „TO NIE DLA MNIE” (WYWIADY) 74
TABELA 28. PROPONOWANE ZMIANY W OFERCIE (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 76
TABELA 29. CO MOGŁOBY SKŁONIĆ BIERNYCH DO UDZIAŁU W KULTURZE? (WYWIADY) 78
TABELA 30. MIEJSCA KULTURY W ZASIĘGU SPACERU (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 78
TABELA 31. KIERUNKI DLA LOKALNYCH INSTYTUCJI KULTURY (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 80
TABELA 32. KIERUNKI DLA LOKALNYCH INSTYTUCJI KULTURY (WYWIADY, LICZBA ROZMÓWCÓW) 80
TABELA 33. WSPÓŁTWORZENIE INSTYTUCJI KULTURY (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 82
TABELA 34. CO RÓŻNICUJE UCZESTNICTWO W KULTURZE? 85
TABELA 35. RELIGIJNOŚĆ I POSTAWA TRADYCYJNA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 89
TABELA 36. OCZEKIWANIA WEDŁUG RELIGIJNOŚCI (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 94
TABELA 37. BARIERY WARTOŚCI WEDŁUG RELIGIJNOŚCI (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 95
TABELA 38. ZMIANY W OFERCIE WEDŁUG RELIGIJNOŚCI (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 102
TABELA 39. OD KIEDY MIESZKA PAN/PANI W WARSZAWIE? (18+) 113

TABELA 40. MIEJSCE URODZENIA I DZIECIŃSTWA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 113
TABELA 41. WYKSZTAŁCENIE RODZICÓW (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 113
TABELA 42. WYKSZTAŁCENIE OSOBY BADANEJ I RODZICÓW (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 114
TABELA 43. SYTUACJA ZAWODOWA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 114
TABELA 44. GRUPA ZAWODOWA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 114
TABELA 45. SYTUACJA MATERIALNA (18+) 114
TABELA 46. SYTUACJA MATERIALNA WEDŁUG WYKSZTAŁCENIA 115
TABELA 47. Z KIM MIESZKAJĄ OSOBY BADANE? (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 115
TABELA 48. TYP GOSPODARSTWA DOMOWEGO (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 115
TABELA 49. CZTERY GRUPY WARTOŚCI W GRUPACH (SPÓJNI) 118
TABELA 50. NAJWAŻNIEJSZY CEL WEDŁUG WYKSZTAŁCENIA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 118
TABELA 51. TYPY INGLEHARTA W GRUPACH (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 120
TABELA 52. RELIGIJNOŚĆ W GRUPACH (18+) 121
TABELA 53. WAŻNOŚĆ BOGA (18+) 121
TABELA 54. KONTAKT Z BOGIEM BEZ KOŚCIOŁA (18+) 122
TABELA 55. WYZNAWANIE RELIGII (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 122
TABELA 56. KOŚCIÓŁ W WIEKU 12 LAT I OBECNIE: PRZEJŚCIA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 122
TABELA 57. GRUPY RELIGIJNOŚCI WEDŁUG WIEKU 122
TABELA 58. UCZESTNICTWO W GRUPACH (18+) 124
TABELA 59. FORMY KULTURY WEDŁUG WYKSZTAŁCENIA I SYTUACJI MATERIALNEJ 124
TABELA 60. PRAKTYKI W CZASIE WOLNYM (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 125
TABELA 61. SZEROKOŚĆ REPERTUARU (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 125
TABELA 62. NOC MUZEÓW (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 125
TABELA 63. MOTYWY UDZIAŁU W NOCY MUZEÓW (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 126
TABELA 64. WAŻNOŚĆ KULTURY W GRUPACH (18+) 126
TABELA 65. NAJWAŻNIEJSZY CEL W GRUPACH (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 127
TABELA 66. BARIERY NIEMATERIALNE W GRUPACH 127
TABELA 67. DOSTĘPNOŚĆ WEDŁUG CZĘŚCI MIASTA (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 128
TABELA 68. KIERUNKI DLA INSTYTUCJI W GRUPACH (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 128
TABELA 69. WSPÓŁTWORZENIE: ŚRODOWISKA RELIGIJNE A OSOBY LGBTQ+ (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 129
TABELA 70. WSPÓŁTWORZENIE W GRUPACH (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 129
TABELA 71. BARIERY WEDŁUG BRZEGU I CZĘŚCI MIASTA 130
TABELA 72. BARIERY WEDŁUG STAŻU I MIEJSCA DZIECIŃSTWA 131
TABELA 73. MIEJSCE DZIECIŃSTWA A UCZESTNICTWO (PRZEDZIAŁ WIEKOWY 18–64) 132
TABELA 74. RELIGIJNOŚĆ I POSTAWA TRADYCYJNA (65+) 132

WPROWADZENIE

1. WPROWADZENIE

1.1. Badania uczestnictwa w kulturze w Warszawie

W ostatniej dekadzie w Warszawie przeprowadzono co najmniej dwa duże badania dotyczące uczestnictwa w kulturze. Oba objęły kilka tysięcy mieszkańców w wieku 15 lat i więcej[1], dobranych losowo z rejestru adresów, i opisują, kto uczestniczy w kulturze, gdzie i w jakich formach. Żadne nie pytało systematycznie o wartości osobiste ani o praktyki religijne.

Pierwsze badanie przeprowadzono w 2017 r. na zlecenie Urzędu m.st. Warszawy, z inicjatywy Biura Kultury. Wyniki opublikowało Biennale Warszawa w tomie *Relacje i różnice. Uczestnictwo Warszawiaków i Warszawianek w kulturze*[2]. Przebadano 8700 osób, po 150 w każdej z 58 stref miasta. Wywiady prowadzono tylko po polsku, dlatego imigranci są w próbie niedoreprezentowani. Tom składa się z rozdziałów różnych autorów i tak go cytujemy. Drugie badanie, *Kultura jest wszędzie. Warszawskie uczestnictwo w kulturze w czasach (nie)ograniczonego wyboru*, zrealizował Ipsos na zlecenie Warszawskiego Obserwatorium Kultury. Wywiady przeprowadzono od września do grudnia 2025 r. z 9023 osobami, z co najmniej 500 w każdej z 18 dzielnic. Ankietę można było wypełnić po polsku, angielsku, ukraińsku lub rosyjsku. Część ankietową uzupełniały wywiady grupowe i wywiady z przedstawicielami instytucji[3].

Bogatego zasobu danych dostarczają dwa badania ogólnopolskie. GUS w badaniu *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2024 r.* przebadał 5003 osoby w wieku 15+[4]. Wyniki podaje jednak tylko dla województwa mazowieckiego i dla miast powyżej 500 tys. mieszkańców, nie dla samej Warszawy. Narodowe Centrum Kultury w badaniu *Aktywni i nieobecni* przeprowadziło w październiku 2024 r. ankietę internetową na 1032 osobach i 4 wywiady grupowe[5].

Poniżej zestawiamy, co te badania mówią o sześciu sprawach, które bada barometr.

---

1 Kotnarowski M., Piechocki P., Płachecki T., Szlendak T. (2019). Tradycyjni, masowi, superkulturalni? Segmentacja Warszawiaków i Warszawianek pod względem uczestnictwa w kulturze. W: T. Płachecki (red.), *Relacje i różnice. Uczestnictwo Warszawiaków i Warszawianek w kulturze* (s. 104–115). Warszawa: Biennale Warszawa, s. 105; Bąk A. (koord.), Gańko N., Ogłaza T., Skrzyńska J. (2026). *Kultura jest wszędzie. Warszawskie uczestnictwo w kulturze w czasach (nie)ograniczonego wyboru*. Warszawa: Ipsos, s. 4.

2 Płachecki T. (2019). Wprowadzenie. W: T. Płachecki (red.), *Relacje i różnice...* (s. 10–15). Warszawa: Biennale Warszawa, s. 13–14.

3 Bąk i in. (2026), s. 3–4.

4 GUS, Urząd Statystyczny w Krakowie (2025). *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2024 r.* Warszawa–Kraków.

5 Krajewski M., Kurz I. (red.) (2026). *Aktywni i nieobecni. Kontekstowe badania uczestnictwa w kulturze*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.

1.2. Co wiemy o uczestnictwie w kulturze Warszawiaków?

Tabela pokazuje, które tematy podejmowały badania obejmujące Warszawę.

Temat	Warszawa 2017 (Relacje i różnice)	Warszawa 2025 (Kultura jest wszędzie)	GUS 2024	NCK 2024 (Aktywni i nieobecni)
Uczestnictwo w instytucjach	tak	tak	tak	częściowo
Praktyki domowe i w mediach	tak	tak	tak	tak
Bariery czasowe i finansowe	tak	tak	tak	nie
Bariery symboliczne („nie dla mnie”, wartości, obawa przed otoczeniem)	częściowo	tak	nie	nie
Wartości osobiste	częściowo (wartości realizowane przez sztukę)	nie	nie	nie
Religijność, praktyki religijne	częściowo (religia i duchowość jako wartość)	nie	nie	nie
Staż w Warszawie i pochodzenie	tak	nie (w raporcie)	nie	nie
Przestrzeń wewnątrz miasta	tak (58 stref)	tak (18 dzielnic)	nie	nie
Typologia odbiorców	tak (10 segmentów)	tak (5 segmentów)	nie	tak (8 segmentów)
Wywiad w innych językach niż polski	nie	tak	brak informacji	brak informacji

Dwa wiersze wyróżniają się na tle pozostałych. O wartości osobiste, w tym o znaczenie religii i duchowości, pytało tylko badanie z 2017 r., i to w ograniczonym zakresie. O praktyki religijne nie pytało żadne. Wracamy do tego w podrozdziale 1.3.

Zestawiając wyniki z roku 2017 i 2025, trzeba pamiętać, że nie są one ściśle porównywalne. Zmieniły się pytania i sposób kierowania ich do uczestników badania. Autorzy raportu z 2025 r. zalecają traktować różnice między latami najwyżej jako wskazówkę[6]. Dlatego opisujemy każde badanie osobno i nie wyliczamy zmian.

[6] Bąk i in. (2026), s. 6, 8.

Skala i miejsce uczestnictwa

Jeśli przyjmiemy szeroką definicję uczestnictwa w kulturze, obejmującą także praktyki domowe, prawie nikt w Warszawie nie pozostaje zupełnie poza kulturą. W 2017 r. w żadnej z dwunastu badanych dziedzin nie uczestniczył niespełna 1% mieszkańców, a statystyczna osoba uczestniczyła w 3,8 dziedziny[7]. W 2025 r. żadnej aktywności, także domowej, nie podjął 1% badanych[8]. Z instytucji kultury korzysta co roku tylko część mieszkańców. W 2017 r. na seansie, przedstawieniu, wystawie lub koncercie było 61%[9]. Z domu kultury korzystało 7%, a z biblioteki 16%[10]. W 2025 r. w kinie było 52% mieszkańców, w teatrze 31%, w muzeum lub galerii 18%, w bibliotece 16%, a w domu kultury 8%[11]. W żadnej instytucji kultury nie było 37%[12]. Obie liczby mierzą co innego: w 2017 r. chodziło o udział w wydarzeniach, w 2025 r. o wizyty w placówkach kultury, także w bibliotece. Nie należy ich ze sobą wprost zestawiać.

Największa część kultury dzieje się w domu. Filmy i seriale ogląda w zaciszu domowym 97% ich odbiorców, a w miejscach publicznych 40%[13]. Już w 2017 r. prawie połowa oglądających filmy nie widziała ich w kinie[14]. Podobnie jest w innych dużych miastach. Narodowe Centrum Kultury (dalej: NCK) pytało o uczestnictwo w kulturze w ciągu jednego dnia, osobno w dzień powszedni i w weekend. W wielkich i dużych miastach 79% badanych uczestniczyło tego dnia w kulturze wyłącznie za pośrednictwem mediów, z pominięciem instytucji[15]. Uczestnictwo w instytucjach i praktyki w czasie wolnym mieszkańców Warszawy w 2026 r. opisujemy w podrozdziale 4.1.

Nierówności społeczne

Uczestnictwo w instytucjach kultury najsilniej różnicują wykształcenie, wiek i sytuacja materialna. W 2017 r. autorzy policzyli, na ile prawdopodobny jest udział w wydarzeniach kulturalnych, gdy kontrolowano pozostałe cechy osoby[16]. Wynosił on 59% przy wykształceniu podstawowym lub zawodowym, 69% przy średnim i 80% przy wyższym. Osoby bez oszczędności miały ten udział na poziomie 55%, a osoby z największymi oszczędnościami 82%. Najmłodsi, w wieku 15–29 lat, mieli 85%, a osoby po sześćdziesiątce 39%.

7 Płachecki T., Szlendak T. (2019). Nie tylko frekwencja. Odkrywanie wymiarów uczestnictwa w kulturze. W: T. Płachecki (red.), *Relacje i różnice...* (s. 16–33). Warszawa: Biennale Warszawa, s. 27.
8 Bąk i in. (2026), s. 9.
9 Kotnarowski M., Piechocki P. (2019). Co wpływa na zaangażowanie w kulturę? W: T. Płachecki (red.), *Relacje i różnice...* (s. 34–49). Warszawa: Biennale Warszawa, s. 39.
10 Tamże, s. 44–45.
11 Bąk i in. (2026), s. 7.
12 Tamże, s. 9.
13 Tamże, s. 58.
14 Płachecki i Szlendak (2019), s. 22.
15 Krajewski i Kurz (2026), s. 20–21.
16 Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 43.

W 2025 r. obraz mamy podobny. W żadnej instytucji kultury nie było 68% osób z wykształceniem podstawowym i 23% z wyższym[17]. Wśród osób w złej sytuacji materialnej to wskazanie wynosiło 68%, a w dobrej 28%. W wieku 15–24 lat było to 17%, a w wieku 65+ 63%. Różnice dotyczą też tego, jak ważna jest kultura, a za taką uznaje ją 67% osób z wyższym wykształceniem i 24% z podstawowym lub zawodowym[18].

Podrozdziały 4.1 i 4.5 pokazują, jak wykształcenie, wiek i sytuacja materialna różnicują uczestnictwo w naszym badaniu.

Przestrzeń miasta

Różnice w uczestnictwie w kulturze między dużymi częściami Warszawy są umiarkowane. Wariancja rośnie, kiedy porównujemy poszczególne dzielnice. W 2017 r. udział w wydarzeniach kulturalnych wahał się od 37% na Targówku Mieszkaniowym do 82% na Szmulowiźnie (osiedle w dzielnicy Praga-Północ), podczas gdy na sąsiedniej Starej Pradze (historyczna część Pragi-Północ) wynosił 44%[19]. Z uczestnictwem nie wiązały się wyraźnie ani liczba pobliskich instytucji kultury, ani bliskość metra[20]. Najwięcej osób z segmentu „tradycyjnych nieuczestników" mieszkało na Targówku, w Wawrze, na Woli i na Bemowie, a „superkulturalnych" w Śródmieściu[21].

Różnice pokazuje też badanie z 2025 r. W teatrze było w ciągu roku od 19% mieszkańców Rembertowa do 48% mieszkańców Ursusa[22], a w żadnej instytucji kultury od ok. 27% mieszkańców Włoch do ok. 52% mieszkańców Rembertowa[23]. Trudności z dojazdem wskazało 14% chętnych, którzy nie uczestniczyli w wydarzeniu kulturalnym, wśród seniorów 23%[24].

W raporcie *Wartości mieszkańców...* miasto dzielimy według następujących kryteriów: brzeg, centrum oraz peryferie. Ten podział jest bardziej ogólny niż przyjęty w analizowanych raportach, pozwala jednak porównać duże części miasta i wnioskować o przyczynach. Uczestnictwo według części miasta opisujemy w podrozdziale 4.1, dostępność instytucji w okolicy w 4.4, a bariery związane z wartościami w 4.5.

17 Bąk i in. (2026), s. 9.
18 Tamże, s. 17.
19 Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 39–41.
20 Tamże, s. 44–45, 47.
21 Kotnarowski i in. (2019), s. 112.
22 Bąk i in. (2026), s. 103–105.
23 Tamże, s. 10–11.
24 Tamże, s. 76–77.

Bariery

W obu badaniach szukano odpowiedzi na pytanie o powody, dla których mieszkańcy nie uczestniczą w kulturze tak często, jak by chcieli. W 2017 r. pytanie zadano 76% badanych, czyli wszystkim, którzy chcieli uczestniczyć częściej[25]. W 2025 r. pytano 4398 osób, które w ciągu roku nie podjęły aktywności, choć były nią zainteresowane[26]. Kolumn tabeli nie należy więc porównywać wprost.

Bariera	2017 (wszyscy mieszkańcy)	2025 (osoby z niezrealizowanymi zainteresowaniami)
brak czasu	47%	45%
zmęczenie	37%	31%
zbyt duże koszty	27%	25%
wolał(a) robić coś innego / inne sprawy były ważniejsze	21%	20%
„nie chciało mi się”	—	21%
niedogodne terminy	15%	21%
stan zdrowia	13%	19%
brak interesującej oferty	15%	15%
brak towarzystwa	12%	17%
„komuś nie podobałoby się” / obawa przed reakcją znajomych lub rodziny	6%	10%
poczucie, że nie pasuję do tego	—	12%
treść niezgodna z moimi wartościami lub poglądami	—	12%

Źródła: Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 35–36; Bąk i in. (2026), s. 76.

W obu badaniach na pierwszym miejscu są: brak czasu i zmęczenie, a koszty dopiero na trzecim. Kotnarowski i Piechocki sprawdzili, z czym wiążą się bariery udziału w kulturze. Z ich analiz wynika, że liczba dziedzin kultury, w których uczestniczy respondent, najsilniej wiąże się z korzystaniem z mediów, a słabiej z dobrą sytuacją materialną i czasem poświęcanym na obowiązki[27]. Stan zdrowia i opieka nad inną osobą nie miały w tym modelu wyraźnego związku z liczbą dziedzin. Inaczej było z udziałem w wydarzeniach kulturalnych. Problemy zdrowotne obniżały jego prawdopodobieństwo z 71% do 46%, a opieka nad dziećmi z 72% do 61%[28]. W 2025 r. wśród osób w trudnej sytuacji finansowej koszty wskazało 41%, a stan zdrowia 42%[29].

Polscy badacze kultury od dawna zwracają uwagę, że bariery uczestnictwa w niej nie są wyłącznie ekonomiczne czy przestrzenne. Marek Krajewski pisał o ograniczeniach „o charakterze

25 Autorzy piszą: „Nieco ponad trzy czwarte (76%) respondentów deklaruje, że chciałoby uczestniczyć w praktykach kulturalnych częściej, niż to robili w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie”. Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 35. Odsetki podano jednak od wszystkich mieszkańców.

26 Bąk i in. (2026), s. 76.

27 Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 37–38.

28 Tamże, s. 43.

29 Bąk i in. (2026), s. 78.

aksjologicznym czy ideologicznym", z powodu których człowiek nie może uczestniczyć w kulturze albo z niej rezygnuje[30]. Takie bariery po raz pierwszy w Warszawie zmierzyło badanie z 2025 r. Poczucie, że się do czegoś nie pasuje, wskazało 12% osób z niezrealizowanymi zainteresowaniami. Tyle samo wskazało treść niezgodną z własnymi wartościami lub poglądami, a 10% obawę przed reakcją bliskich[31]. W trudnej sytuacji finansowej poczucie niedopasowania wskazało 22%, a obawę przed reakcją otoczenia 23%[32]. Inne pytanie zadano wszystkim uczestnikom badania. Z tym, że czuje się niepewnie na przedstawieniach, wystawach i koncertach, „bo nie zawsze wiem, jak się zachować", zgodziło się 39% mieszkańców Warszawy[33].

Bariery materialne i niematerialne w naszym badaniu opisujemy w podrozdziale 4.3. Bariery związane z wartościami u osób religijnych omawia podrozdział 5.3.

Pochodzenie i staż w Warszawie

Warszawa przyciąga mieszkańców z całej Polski i z zagranicy. Można więc pytać, czy osoby, które przyjechały do miasta, uczestniczą w proponowanych wydarzeniach kulturalnych inaczej niż urodzeni w Warszawie. Z badania z 2017 r. wynika, że liczba lat zamieszkania w Warszawie nie wiązała się z liczbą dziedzin, w których badany uczestniczy[34]. Według autorów mogłoby to świadczyć, że stolica przyciąga osoby o wysokich kompetencjach kulturowych, „drenując przy tym pozostałe miejscowości"[35].

W badaniu *Wartości mieszkańców...* pytaliśmy zarówno o to, od kiedy uczestnik badania mieszka w Warszawie i gdzie spędził dzieciństwo. Uczestnictwo według stażu opisujemy w podrozdziale 4.1, bariery osób z krótkim stażem w 4.5, a obie miary w odniesieniu do barier związanych z wartościami w 4.5.

Wartości i religijność

W badaniach „warszawskich wartości" pojawiły się tylko raz, w raporcie z 2017 r. Mieszkańców podzielono na dziesięć segmentów ze względu na trzy kwestie: praktyki kulturalne, opinie o sztuce i wartości ważne w życiu[36]. Lista wartości była krótka i obejmowała te, które według przyjętej koncepcji

30 Krajewski M. (2014). Uzasadnienia: bariery i kompetencje. W: R. Drozdowski, B. Fatyga, M. Filiciak, M. Krajewski, T. Szlendak, *Praktyki kulturalne Polaków*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, s. 33.
31 Bąk i in. (2026), s. 76.
32 Tamże, s. 78.
33 Tamże (2026), s. 117. Odsetki z różnych pytań mają różne podstawy (4398 osób z niezrealizowanymi zainteresowaniami i 9023 wszystkich badanych), więc nie należy ich sumować.
34 Kotnarowski i Piechocki (2019), s. 39.
35 Tamże.
36 Kotnarowski i in. (2019), s. 105.

„mogą być realizowane poprzez uczestnictwo w kulturze”[37]. Tom nie podaje pełnej listy wartości ani brzmienia pytania, ani też odsetków w segmentach. Znamy więc tylko słowne ich opisy.

Religia i duchowość wyróżniały przede wszystkim najstarszych nieuczestników. Największy segment, „tradycyjni nieuczestnicy” (22% mieszkańców), to według autorów „jedyna grupa, która religię i duchowość uważa za ważniejszą od zabawy”[38]. Ponad połowa osób w tej grupie miała 60 lat lub więcej. Na przeciwnym biegunie byli „superkulturalni” (9%), dla których religia, duchowość i tradycja okazały się mniej ważne niż dla innych[39]. Wyjątek stanowili „indywidualni koneserzy” (3%) – religia była dla nich ważniejsza niż dla ogółu, a ogłoszenia parafialne czytali częściej niż inni[40]. Tradycję cenili też „towarzyscy nieuczestnicy” (7%)[41].

Badanie z 2025 r. nie pytało o wartości osobiste ani o religię, natomiast o opinie dotyczące sztuki i jej finansowania[42]. Ze zdaniem, że nawet w przedstawieniach dla pełnoletnich nie powinno być nagości, zgodziło się 53% mieszkańców. Z tym, że przedstawienia, wystawy ani koncerty lepiej, żeby nie były finansowane z pieniędzy podatników, zgodziło się 51%. Tyle samo uważało, że nie powinny one dotyczyć polityki. Z poglądem, że „szkoda wydawać pieniądze, żeby chodzić na przedstawienia, wystawy i koncerty”, zgodziło się 38%.

Wątek tradycji pojawia się też w danych GUS-u. W województwie mazowieckim kulturę uważa za ważną 78,9% mieszkańców, najmniej spośród siedmiu regionów kraju (w całej Polsce 84,7%). Z tradycją kojarzy ją 44,6%[43]. Dane dotyczą jednak całego województwa, a nie Warszawy.

Wartości i religijność mieszkańców opisujemy w rozdziale 3. Rozdział 5 pokazuje, jak religijność i postawa tradycyjna wiążą się z oczekiwaniami wobec oferty kultury.

1.3. Czego nie wiemy o uczestnictwie w kulturze Warszawiaków? Cel i pytania badawcze

Dotychczasowe badania dobrze opisują, kto w Warszawie uczestniczy w kulturze, gdzie i co go zatrzymuje. Nie mówią, jak z uczestnictwem wiążą się wartości osobiste i religijność. Jedyny trop w tej sprawie można znaleźć w segmentacji z 2017 r. Religia i duchowość wyróżniały w niej najstarszych nieuczestników, ale lista wartości była krótka, a pytanie nieopisane. Bariery związane z wartościami zmierzono w Warszawie dopiero w 2025 r. jedną odpowiedzią w pytaniu o powody

37 Płachecki (2019), s. 13. Autorzy dobrali wartości za raportem Alana Browna z 2004 r. (Płachecki 2019, s. 13, przyp. 14). Segmenty wyznaczono metodą klas ukrytych (Płachecki 2019, s. 13, przyp. 12).

38 Kotnarowski i in. (2019), s. 106.

39 Tamże, s. 111.

40 Tamże, s. 112.

41 Tamże, s. 107. Segmenty z 2017 r. według udziału w populacji: tradycyjni nieuczestnicy 22%, masowi konsumenci 18%, odkrywcy 12%, konwencjonalni bibliofile 11%, niewzruszone 9%, superkulturalni 9%, towarzyscy nieuczestnicy 7%, dzieciosterowne 5%, kulturalne specjalistki 4%, indywidualni koneserzy 3% (Kotnarowski i in. 2019, s. 106–112). Badanie z 2025 r. wyróżnia pięć segmentów: zrelaksowani indywidualiści 26%, ciekawskie obieżyświaty 25%, towarzyscy bywalcy 20%, nienasyceni pasjonaci 16% i miejskie wiercipięty 13% (Bąk i in. 2026, s. 127–131).

42 Bąk i in. (2026), s. 116.

43 GUS (2025), s. 27–28.

nieuczestnictwa („treść niezgodna z moimi wartościami lub poglądami", 12%). Raport nie łączy ich z wartościami badanych.

Raport pn. *Wartości mieszkańców Warszawy* zajmuje się właśnie tą zależnością. Jego celem jest dostarczenie instytucjom kultury wiedzy o wartościach mieszkańców i o tym, jak wartości wiążą się z uczestnictwem, potrzebami i barierami. Badanie objęło mieszkańców w wieku 18 lat i więcej. Wartości mierzyliśmy kwestionariuszem Shaloma Schwartza i skalą Ronalda Ingleharta. Pytaliśmy też o religijność, uczestnictwo w kulturze, bariery i oczekiwania wobec instytucji. Badanie ankietowe uzupełniło piętnaście wywiadów indywidualnych.

Raport odpowiada na pięć pytań:

1. Jakie wartości są dla Warszawiaków najważniejsze i co różnicuje ich hierarchię? (rozdział 3)
2. Jak wartości i religijność wiążą się z tym, ile i w czym mieszkańcy uczestniczą, gdy uwzględni się wiek, wykształcenie i sytuację materialną? (podrozdział 4.5)
3. Jak częste są bariery związane z wartościami, kogo dotyczą i czy zależą od miejsca zamieszkania i pochodzenia? (podrozdziały 4.3, 4.5 i 5.3)
4. Czego mieszkańcy oczekują od kultury i od instytucji, w tym osoby religijne? (podrozdziały 4.2 i 4.4, rozdział 5)
5. Jak rozmówcy rozumieją niedopasowanie oferty do swoich wartości? (wywiady indywidualne, rozdział 5).

Rozdział 2 opisuje, jak przeprowadziliśmy badanie ankietowe i wywiady oraz kim są uczestnicy badania. Rozdział 3 przedstawia wartości i religijność mieszkańców. Rozdział 4 dotyczy uczestnictwa w kulturze, potrzeb i barier. Rozdział 5 pokazuje, jak religijność i tradycja wiążą się z oczekiwaniami wobec oferty kultury. Rozdział 6 zbiera wnioski. Aneks zawiera szczegółowe tabele.

METODOLOGIA

2. METODOLOGIA

2.1. Badanie ankietowe

Badanie zrealizowała w sierpniu 2026 r. firma WiseRabbit na próbie 1206 dorosłych osób mieszkających w Warszawie co najmniej od pół roku. Składało się z dwóch części: 1) internetowej (CAWI) wykonanej na próbie 1006 mieszkańców w wieku 18–64 lata; 2) telefonicznej (CATI) przeprowadzonej na próbie 200 mieszkańców w wieku 65 lat i więcej, z wykorzystaniem skróconego kwestionariusza. Wersja skrócona obejmowała pierwsze 38 pozycji kwestionariusza mierzącego wartości w ujęciu Shaloma Schwartza (PVQ-RR), czyli po dwie pozycje na każdą z 19 wartości: pytania o uczestnictwo w kulturze, znaczenie kultury i bariery niematerialne, cztery pytania o religijność i duchowość oraz podstawową metryczkę. Dlatego część wyników dotyczy wszystkich dorosłych mieszkańców, a część tylko osób w wieku 18–64 lata.

Badana populacja to dorosłe osoby polskojęzyczne, które mieszkają w Warszawie co najmniej od pół roku. Próba była kwotowa, a nie losowa. Kwoty obejmowały płeć, wiek, wykształcenie i cztery części miasta. Wyniki ważono tak, aby struktura badanych odpowiadała strukturze mieszkańców Warszawy 18+ według danych GUS-u: płci, wieku i części miasta łącznie (dane GUS-u o ludności, stan na dzień 31 grudnia 2025 r.) oraz wykształcenia w grupach wieku (Narodowy Spis Powszechny 2021). Dzielnicy zamieszkania nie weryfikowano. Waga dopasowuje strukturę badanych do mieszkańców Warszawy w statystyce GUS-u. Ta statystyka opiera się na spisie z 2021 r. i na rejestrach zameldowań. Nie obejmuje więc w pełni osób mieszkających w Warszawie bez zameldowania, w tym części migrantów, którzy przybyli po roku 2021.

Części miasta (podział stosowany w całym raporcie):

a) I centrum lewobrzeżne: Mokotów, Ochota, Śródmieście, Wola, Żoliborz;
b) II peryferie lewobrzeżne: Bemowo, Bielany, Ursus, Ursynów, Wilanów, Włochy;
c) III praski rdzeń: Praga-Południe, Praga-Północ;
d) IV peryferie prawobrzeżne: Białołęka, Rembertów, Targówek, Wawer, Wesoła.

Z wymienionych powyżej części miasta tworzone są na potrzeby tego raportu dwa podziały używane w dalszych rozdziałach: lewy i prawy brzeg (I + II wobec III + IV) oraz centrum i peryferie (I + III wobec II + IV).

Struktura badanych po ważeniu

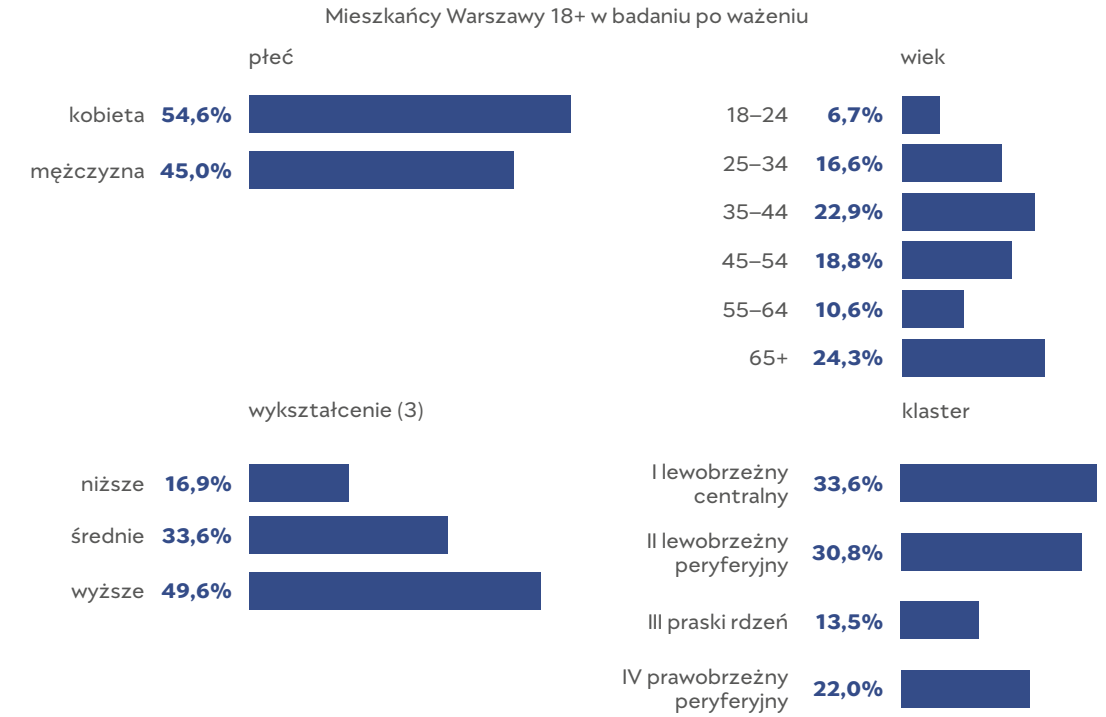

Wartości mieszkańców Warszawy 2026, CAWI 18–64 i CATI 65+

WYKRES 1. Struktura badanych po ważeniu (18+)

W badaniu wykorzystaliśmy kwestionariusz PVQ-RR mierzący wartości w ujęciu Shaloma Schwartza. Kwestionariusz składa się z listy stwierdzeń, które mierzą 19 wartości. Osoba, która odpowiada uważnie, zwykle ocenia podobnie stwierdzenia dotyczące tej samej wartości. Aby to zweryfikować, dla każdego badanego obliczyliśmy korelację między ocenami pierwszego i drugiego stwierdzenia każdej wartości i za odpowiadające spójnie uznaliśmy osoby z wynikiem co najmniej 0,2. Kryterium to spełniają 862 osoby. Statystyki wskaźników, które są oparte na kwestionariuszu wartości (hierarchii wartości, grup wartości, dwóch osi i postawy tradycyjnej), obliczamy tylko dla osób odpowiadających spójnie, stosując osobną wagę wyliczoną na podstawie tych samych rozkładów płci, wieku, części miasta i wykształcenia co waga główna. Pozostałe pytania – o kulturę, religijność i cechy społeczne – analizujemy w całej próbie z wagą główną.

2.2. Wywiady indywidualne

Badanie ankietowe uzupełnia 15 indywidualnych wywiadów pogłębionych. Przeprowadziła je firma WiseRabbit w dniach od 28 do 30 września 2026 r., w swojej siedzibie w Warszawie. Średni czas ich

trwania wyniósł 61 minut i 24 sekundy, przy czym najkrótsza rozmowa zajęła 50 minut i 14 sekund, zaś najdłuższa 75 minut i 41 sekund. Dobór rozmówców opisujemy w podrozdziale 2.3.

Scenariusz rozmowy przygotowaliśmy po pierwszych wynikach ankiety. Miał wyjaśnić to, czego nie dało się doprecyzować jedynie na podstawie ankiety: jak ludzie trafiają na wydarzenia kulturalne, co z nich wynoszą i dlaczego czasem czują, że oferta nie jest dla nich. Scenariusz rozmowy zaczynał się od codziennych czynności uczestników badania, aby następnie przejść do kwestii światopoglądowych i oczekiwań wobec miejskich instytucji. Na początku nie mówiliśmy, że badanie dotyczy uczestnictwa w kulturze, by ograniczyć odpowiedzi wyuczone lub dopasowane do domniemanych oczekiwań osób badanych.

Scenariusz miał pięć części. Pierwsza dotyczyła codzienności: prowadzący pytał o dzielnicę zamieszkania, typowy tydzień poza pracą i miejsca kultury dostępne w zasięgu 15 minut pieszo lub komunikacją. Druga dotyczyła uczestnictwa w kulturze rozumianej bardzo szeroko: od filmu oglądanego na kanapie poprzez festyn czy koncert w kościele po wyjście do teatru. Trzecia miała uchwycić system wartości osób badanych w ich własnym języku. Prosiliśmy o wymienienie najważniejszych spraw w życiu i kryteriów, którymi kierują się przy podejmowaniu trudnych decyzjach, a także o wskazanie, skąd się one wzięły: z domu rodzinnego, tradycji czy własnych doświadczeń.

Czwarta część była najważniejszym punktem wywiadu, ukierunkowanym na oddzielenie dwóch potencjalnych przyczyn rezygnacji z kultury: poczucia obcości wśród publiczności (wynikającego ze stroju, ceny czy sposobu mówienia) od bezpośredniej niezgody z prezentowaną treścią lub światopoglądem. Ostatnia część rozmowy była zorientowana na sformułowanie rekomendacji dla lokalnych instytucji kultury. Zastosowano w niej zadanie z kartą wyboru, w którym rozmówca określał priorytety dla osiedlowego domu kultury czy biblioteki, wybierając spośród (1) rozrywki i dobrej zabawy, (2) wsparcia hobbystów i amatorów, (3) sztuki wysokiej i repertuaru klasycznego, (4) edukacji i nauki oraz (5) krytycznej refleksji i dyskusji o problemach społecznych.

W trakcie realizacji wywiadów zauważono, że pytania dotyczące sfery duchowej i miejsca wiary w życiu codziennym wywoływały u części badanych pewną ostrożność i nieufność, uzewnętrzniającą się głównie w sferze zachowań niewerbalnych.

Osoby, z którymi prowadzono wywiady, oznaczamy kodem złożonym z numeru rozmówcy i numeru segmentu. Przykładowo R7S1 to rozmówca nr 7 z segmentu 1. Liczba w nawiasie podaje, ilu wywiadowanych z danego segmentu powiedziało na przykład: „rodzina i wychowanie (3)". Wywiady nie pokazują, jak często coś występuje wśród mieszkańców Warszawy jedynie, jak ludzie o tym mówią i z czego to u nich wynika.

2.3. Kim są badani?

Tabela pokazuje cechy badanych, których waga nie wyrównywała. Pełne rozkłady pokazuje aneks (część A).

Cecha	Odsetek	Zasięg
mieszka w Warszawie od urodzenia	53,1%	18+
mieszka w Warszawie od dorosłości	36,9%	18+
większość dzieciństwa spędził(a) w Warszawie	59,9%	18–64
przynajmniej jeden z rodziców ma wyższe wykształcenie	53,7%	18–64
pracuje zarobkowo	87,2%	18–64
kadra kierownicza i specjaliści (zawód obecny lub ostatni)	33,3%	18–64
sytuacja materialna gospodarstwa dobra	51,8%	18+
sytuacja materialna gospodarstwa zła	8,3%	18+
para z dziećmi do 18 lat	36,2%	18–64
mieszka sam(a)	19,1%	18–64

TABELA 1. Cechy badanych

Pytanie o to, od kiedy osoba badana mieszka w Warszawie, dotyczy obecnego, nieprzerwanego zamieszkania, a nie pochodzenia. Oznacza to, że kategoria „od dorosłości" obejmuje także osoby, które urodziły się albo wychowały w Warszawie, potem wyjechały i wróciły jako dorosłe (12% osób w wieku 18–64 lata z tej kategorii). Wśród osób w przedziale wiekowym 18–64 lata mieszkających w Warszawie od dorosłości, 28% mieszka w niej najwyżej 4 lata. Sześciu na dziesięciu mieszkańców w wieku 18–64 lata spędziło większość dzieciństwa w Warszawie, a trzech na dziesięciu w innym polskim mieście. Urodzeni za granicą stanowią 3,5% badanych w wieku 18–64 lata, najczęściej w Ukrainie i na Białorusi. Grupa jest zbyt mała do osobnej analizy.

Ponad połowa mieszkańców w przedziale wiekowym 18–64 lata ma przynajmniej jednego rodzica z wyższym wykształceniem. Wśród osób z wyższym wykształceniem takiego rodzica ma blisko trzy czwarte, a wśród osób z wykształceniem niższym co piąta. Prawie 9 na 10 mieszkańców w wieku 18–64 lata pracuje zarobkowo, a jedna trzecia to kadra kierownicza i specjaliści.

Połowa mieszkańców ocenia sytuację materialną swojego gospodarstwa jako dobrą, a 8% jako złą. Im wyższe wykształcenie, tym lepsza ocena sytuacji materialnej, od 34% przy niższym do 62% przy wyższym. Ponad jedna trzecia badanych w wieku 18–64 lata tworzy parę wychowującą dzieci, a co piąta osoba mieszka sama.

Struktura próby wywiadów opierała się na celowym podziale na 4 segmenty badawcze, różniące się miejscem zamieszkiwania w stolicy, uczestnictwem w kulturze oraz stażem zamieszkania. Podział na segmenty wyglądał następująco:

1) aktywni uczestnicy kultury (4 osoby);
2) osoby bierne kulturalnie (4 osoby);

3) mieszkańcy prawobrzeżnej Warszawy (4 osoby);
4) nowi Warszawiacy, czyli mieszkający w mieście krócej niż 5 lat (3 osoby).

Pod względem płci w wywiadach wzięło udział 7 kobiet oraz 8 mężczyzn. Próba cechowała się zróżnicowaniem wiekowym i obejmowała osoby z przedziałów 18–34 lata, 35–49 lat, 50–64 lata oraz seniorów w wieku 65 lat i więcej. Uczestnicy posiadali wykształcenie zawodowe, średnie, wyższe I stopnia lub wyższe II stopnia. Osoby badane reprezentowały szeroki wachlarz warszawskich dzielnic, takich jak: Ochota, Wesoła, Białołęka, Praga-Południe, Mokotów, Bemowo, Włochy, Bielany, Praga-Północ, Rembertów, Ursynów oraz Śródmieście. Pod względem stażu zamieszkania 9 osób żyło w Warszawie od urodzenia, 3 osoby powyżej 5 lat, a 3 osoby poniżej 5 lat.

Segmenty zgodnie z założeniami odzwierciedlają odmienne mechanizmy uczestnictwa w kulturze. Segment 1 ma nawyk korzystania z kultury. W segmencie 2 trzeba częściej uaktywnić samo wyjście – przez temat, osobę, cenę, dostępność lub rekomendację. Specyfiką segmentu 3 jest zamieszkiwanie na prawym brzegu Warszawy, natomiast segmentu 4 – zamieszkiwanie w Warszawie krócej niż 5 lat.

WARTOŚCI I RELIGIJNOŚĆ WARSZAWIAKÓW

3. WARTOŚCI I RELIGIJNOŚĆ WARSZAWIAKÓW

3.1. Hierarchia wartości

Zgodnie z teorią Shaloma Schwartza wartości są definiowane „jako poznawcza reprezentacja (zwykle przekonanie) motywacyjnego, godnego pożądania, [...] celu”[44], który wykracza poza konkretne sytuacje. Jedna z głównych nowości tej teorii, w porównaniu z wcześniejszymi, polega na twierdzeniu, że wartości tworzą uniwersalne, kołowe kontinuum motywacji, w którym nie można wskazać wartości lepszych lub gorszych[45]. Warto też podkreślić, że Schwartz w swoich badaniach zmieniał liczbę wartości, co wynikało z założenia, że granice pomiędzy nimi są względne oraz zależą od poziomu opisu. W 1992 r. Schwartz opisał dziesięć typów wartości i sprawdził ich układ na 40 próbach z 20 krajów, w tym na dwóch próbach z Warszawy[46]. W 2012 r. zespół Schwartza wyodrębnił 19 węższych wartości: część dotychczasowych podzielił, a kilka nowych dodał. Na tej wersji teorii opiera się kwestionariusz użyty w naszym badaniu[47].

44 Cieciuch J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri, s. 37.

45 Schwartz opisuje wartości pięcioma cechami: wartości są pojęciami lub przekonaniami, dotyczą pożądanych celów, wykraczają poza konkretne sytuacje, kierują wyborem i oceną zachowań i zdarzeń oraz są uporządkowane według ważności. Por.: Schwartz S.H., Bilsky W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550–562. Cieciuch zaznacza, że cechy te opisują stan literatury i nie są tezami konstytuującymi teorię (s. 38). Treść wartości wyprowadza z trzech uniwersalnych wymagań ludzkiego życia: potrzeb jednostki jako organizmu biologicznego, warunków współdziałania i przetrwania grup (tamże, s. 4).

46 Schwartz S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. Większość prób to nauczyciele i studenci. Próby z Warszawy liczyły po 195 nauczycieli i studentów.

47 Schwartz S.H., Cieciuch J., Vecchione M., Davidov E., Fischer R., Beierlein C., Ramos A., Verkasalo M., Lönnqvist J.-E., Demirutku K., Dirilen-Gumus O., Konty M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688. Teorię zrewidowaną sprawdzono na 15 próbach z 10 krajów, w tym na dwóch próbach polskich. Jak pisaliśmy, model 19 wartości nie zastępuje modelu z dziesięcioma wartościami. Jest jednym z możliwych podziałów koła, najdokładniejszym z dotychczasowych (Cieciuch 2013, s. 63).

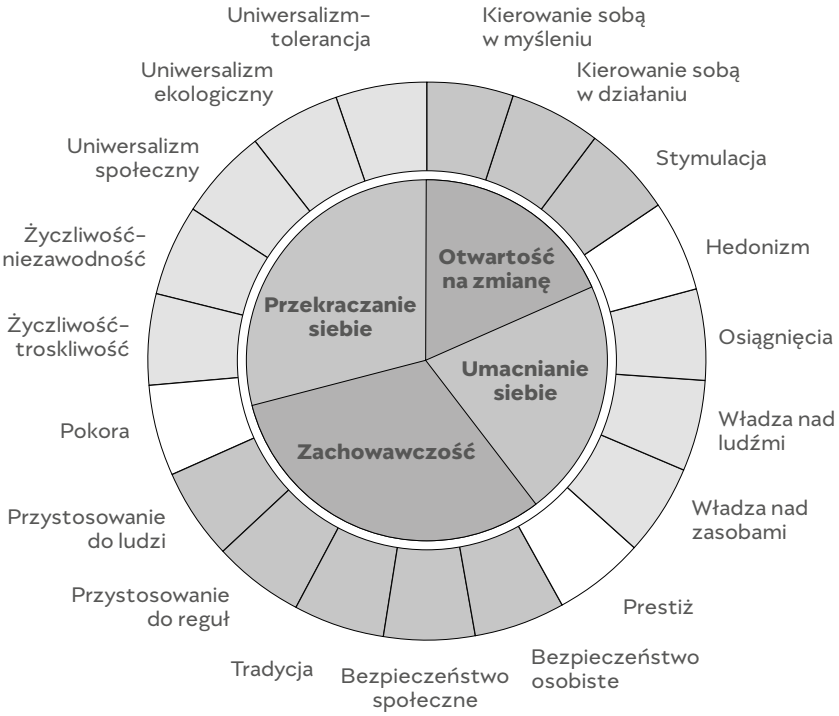

RYSUNEK 1. Koło wartości Schwartza (opracowanie własne na podstawie: Schwartz i in., 2012)

Wartości sąsiadujące na kole reprezentują pokrewne cele i osiąganie ich zazwyczaj idzie w parze, natomiast wartości leżące na przeciwległych biegunach trudno realizować jednocześnie. Granice między wartościami są umowne, co umożliwia grupowanie ich na różnych poziomach. Przyjmuje się, że wartości można uporządkować wzdłuż dwóch osi: otwartość na zmianę wobec zachowawczości oraz przekraczanie siebie wobec umacniania siebie. Uniwersalną „gramatykę wartości"[48] należy odróżnić od ich realizacji w doświadczeniu jednostek. Dla postaw i zachowań jednostki liczy się bowiem nie ocena danej wartości sama w sobie, lecz jej ważność w porównaniu z innymi. Wynikiem badania jest więc hierarchia wartości, czyli to, co ludzie stawiają wyżej, gdy poszczególne wartości wchodzą ze sobą w konflikt[49]. Teza o kole nie przeczy hierarchii.

Od 2002 r. skrócona wersja kwestionariusza Schwartza jest częścią Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS). Sondaż mierzy każdą z dziesięciu wartości dwiema lub trzema pozycjami. Porównania średnich między krajami są w nim możliwe tylko dla części wartości i części krajów[50]. Teorię na podstawie polskich danych rozwijał Jan Cieciuch[51], który przeprowadził również walidację

48 Cieciuch (2013), s. 37–38 i 42. Hierarchie, „zarówno indywidualne, jak i grupowe, kształtowane są według pewnej uniwersalnej gramatyki, której reguły opisuje model kołowy" (s. 38).

49 Schwartz S.H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). Schwartz podaje przykład dwóch osób, które tak samo oceniają tradycję: wyższy priorytet ma ona u tej, która pozostałe wartości ocenia niżej. Dlatego od ocen każdej osoby odejmuje się jej średnią odpowiedź.

50 Schwartz S.H. (2003). A proposal for measuring value orientations across nations. W: *Questionnaire Development Package of the European Social Survey,* rozdz. 7, s. 259–319. Wersję tę sprawdzano przed wprowadzeniem w Polsce (s. 315). W polskiej próbie rzetelność (alfa Cronbacha) wyniosła na przykład dla władzy 0,36, a dla tradycji 0,47 (tabela 7.5.2, s. 318).

51 Cieciuch (2013), s. 103–104.

polskiej wersji pełnego kwestionariusza, na którym oparto nasze badanie[52]. Kwestionariusz zawiera krótkie opisy osób, a badany ocenia, na ile każda z nich jest do niego podobna (skala 1–6). Wyniki liczymy z 38 opisów, po dwa na każdą z 19 wartości[53].

Ludzie różnią się tym, jak chętnie zgadzają się z opisami. Zgodnie z kluczem narzędzia od wyniku każdej wartości odejmujemy średnią wszystkich odpowiedzi danej osoby. Wynik dodatni oznacza, że wartość jest dla osoby ważniejsza niż jej wartości przeciętnie. Porównujemy więc układ wartości w hierarchii, a nie ogólny poziom zgody z opisami[54].

52 Brzmienie kwestionariusza (wersja dla mężczyzn i dla kobiet) i klucz obliczania wyników pochodzą z polskiej wersji udostępnionej przez Jana Cieciucha i wykorzystanej za jego zgodą. Por.: https://cieciuch.com/metody-badawcze/wartosci. Opis narzędzia: Cieciuch J., Schwartz S.H. (2018). Pomiar wartości w kołowym modelu Schwartza. W: H. Gasiul (red.), *Metody badania emocji i motywacji* (s. 307–334). Warszawa: Difin.

53 Pełny kwestionariusz ma 57 opisów, po trzy na wartość. W części telefonicznej (65+) zadano pierwsze 38, dlatego wyniki całej próby liczymy z tych 38 pozycji. W grupie wiekowej 18–64 hierarchię można policzyć także z 57 pozycji: wśród osób odpowiadających spójnie kolejność wartości jest prawie ta sama (korelacja rang 0,96). Największe przesunięcia dotyczą bezpieczeństwa osobistego (miejsce 3 albo 6) i życzliwości-troskliwości (miejsce 2 albo 5), a także władzy nad zasobami (miejsce 15 albo 18).

54 Wyniki dotyczące wartości liczymy na 862 osobach, które spójnie odpowiadały na pytania o wartości. Każda wartość jest opisana dwoma podobnymi opisami, a osoba czytająca opisy ocenia je zwykle podobnie. U części badanych oceny obu opisów tej samej wartości nie miały ze sobą związku. Odpowiedzi tych osób na pozostałe pytania, o kulturę i religijność, zostają w analizach. Wyniki dla całej próby różnią się od podanych w tekście przede wszystkim siłą różnic, a nie ich kierunkiem. Spójność odpowiedzi mierzymy korelacją między ocenami pierwszego i drugiego opisu każdej z 19 wartości (19 par z pozycji 1–38). Osoba czytająca opisy ma zwykle wynik wysoki, a zaznaczanie na chybił trafił daje wynik bliski zera. Za spójne uznaliśmy odpowiedzi z wynikiem co najmniej 0,2.

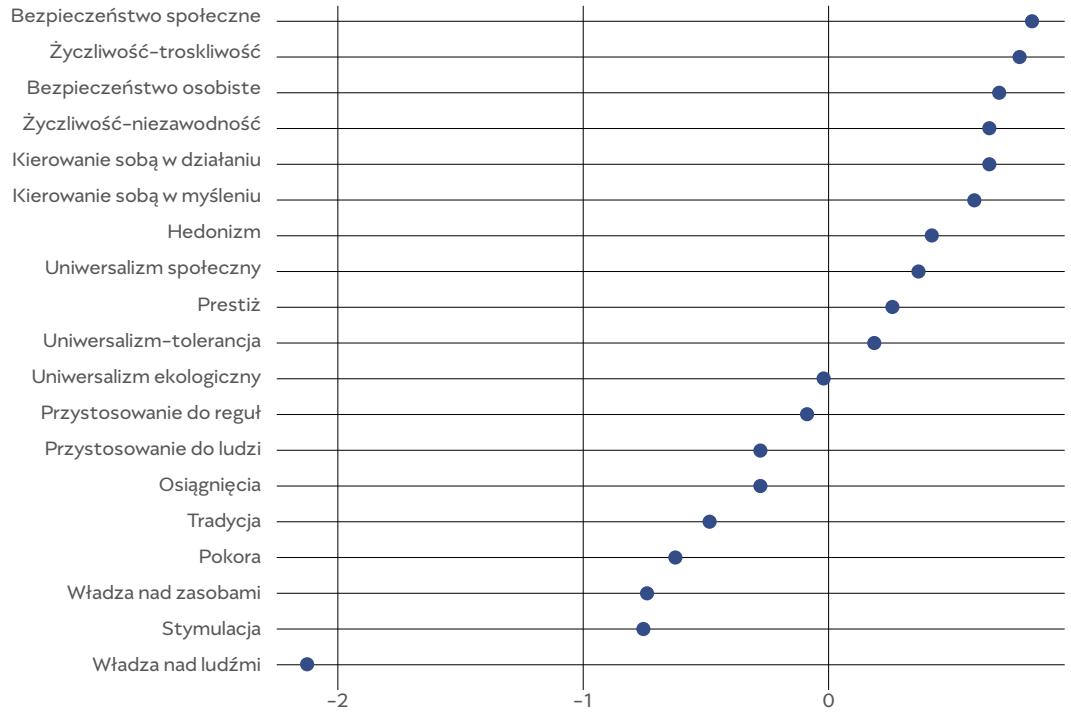

Wynik centrowany (wartość – średnia osoby)
Mieszkańcy Warszawy 18+ odpowiadający spójnie, N = 862, pozycje 1–38

WYKRES 2. Hierarchia 19 wartości (18+, spójni)

Ranga	Wartość	Wynik centrowany	Średnia na skali 1–6	Odsetek osób, u których wartość jest powyżej ich średniej
1	bezpieczeństwo społeczne	0,83	5,41	90,6%
2	życzliwość-troskliwość	0,78	5,35	88,5%
3	bezpieczeństwo osobiste	0,69	5,27	88,6%
4	życzliwość-niezawodność	0,66	5,23	87,6%
5	kierowanie sobą w działaniu	0,65	5,23	84,3%
6	kierowanie sobą w myśleniu	0,59	5,17	81,0%
7	hedonizm	0,42	4,99	74,0%
8	uniwersalizm społeczny	0,36	4,94	73,3%
9	prestiż	0,26	4,83	70,5%
10	uniwersalizm-tolerancja	0,18	4,76	63,5%
11	uniwersalizm ekologiczny	−0,02	4,55	55,0%
12	przystosowanie do reguł	−0,09	4,48	52,6%
13	przystosowanie do ludzi	−0,28	4,30	45,2%
14	osiągnięcia	−0,28	4,30	40,9%
15	tradycja	−0,49	4,09	40,2%
16	pokora	−0,63	3,95	28,1%
17	władza nad zasobami	−0,74	3,83	28,9%
18	stymulacja	−0,76	3,82	23,4%
19	władza nad ludźmi	−2,13	2,44	7,3%

Mieszkańcy 18+ odpowiadający spójnie, N = 862.

TABELA 2. Hierarchia 19 wartości (18+, spójni)

Najwyższe miejsce w hierarchii zajmują dwie wartości bezpieczeństwa i dwie wartości życzliwości. Bezpieczeństwo społeczne jest powyżej średniej osobistej u 91% mieszkańców. Tuż za tymi czterema wartościami są dwie wartości kierowania sobą. Szczyt hierarchii łączy więc troskę o stabilność i o bliskich z autonomią w działaniu i myśleniu. Na dole hierarchii znajduje się natomiast władza nad ludźmi. Jest powyżej średniej osobistej tylko u 7% mieszkańców, a jej wynik odstaje od wyniku przedostatniej wartości o 1,4 punktu. Nisko znalazły się też stymulacja, władza nad zasobami, pokora i tradycja.

U osób odpowiadających spójnie kolejność wartości jest prawie taka sama jak w całej próbie (korelacja rang 0,996). W całej próbie stymulacja i władza nad zasobami oraz hedonizm i uniwersalizm społeczny zamieniają się miejscami. Odpowiedzi spójne dają jednak bardziej czytelny wynik: odległość między pierwszą a ostatnią wartością wynosi 2,96 punktu wobec 2,38 w całej próbie. Koło wartości odtwarza się w tej grupie częściowo: w porównaniu z modelem teoretycznym bezpieczeństwo przesuwa się w stronę kierowania sobą i życzliwości, a stymulacja w stronę władzy[55].

Tradycja zajmuje w hierarchii 15. miejsce, ale u 40% mieszkańców jest powyżej ich osobistej średniej. Te osoby w rozdziale 5 nazywamy osobami o postawie tradycyjnej. Należy zaznaczyć, że taka klasyfikacja wskazuje miejsce tradycji w hierarchii wartości danej osoby, a nie poziom znaczenia tradycji w tej grupie, w porównaniu z innymi mieszkańcami[56].

Teoria grupuje wartości w cztery obszary ułożone w dwie osie: otwartość na zmianę wobec zachowawczości oraz przekraczanie siebie wobec umacniania siebie. Prestiż i pokorę, które leżą na granicach obszarów, zaliczamy do zachowawczości[57].

Grupa wartości	Wynik centrowany
przekraczanie siebie	0,39
otwartość na zmianę	0,23
zachowawczość	0,04
umacnianie siebie	−1,05

TABELA 3. Cztery grupy wartości (18+, spójni)

55 Koło prawie zgodne z teorią reprezentują osoby o najwyższej spójności odpowiedzi (co najmniej 0,5). Skalowanie wielowymiarowe (MDS) korelacji 19 wartości na wynikach centrowanych, z położeniem startowym według teorii, tak jak w badaniach Jana Cieciucha (Cieciuch 2013). Dane nie odtwarzają wzoru, który Anat Bardi i Shalom Schwartz opisali dla Europy Wschodniej przełomu lat 80. i 90. XX w. Wartości bezpieczeństwa społecznego i uniwersalizmu nie leżą u nas blisko siebie. Bardi A., Schwartz S.H. (1996). Relations among sociopolitical values in Eastern Europe: Effects of the communist experience? *Political Psychology*, 17(3), 525–549. W 17 z 20 prób z ośmiu krajów (lata 1989–1993, głównie nauczyciele i studenci) wartości porządku społecznego i bezpieczeństwa narodowego leżały bliżej wartości pokoju na świecie, sprawiedliwości społecznej i równości, niż przewiduje teoria (s. 532). Autorzy tłumaczą to socjalizacją w ideologii komunistycznej.

56 Osoby odpowiadające spójnie; w całej próbie postawę tradycyjną ma 43% mieszkańców. Wśród osób powyżej progu średnia ocena opisów tradycji wynosi 5,35 na skali 1–6, wśród pozostałych 3,24. Postawa tradycyjna występuje częściej u osób z niższym wykształceniem: 60% wobec 33% z wyższym. Część tej różnicy wynika z wieku, bo osoby starsze mają częściej wykształcenie niższe.

57 Prestiż bywa przypisywany do zachowawczości albo do umacniania siebie, a pokora do zachowawczości albo do przekraczania siebie. Warianty te mają oparcie w literaturze. W monografii Cieciucha (2013) pokora należy do zachowawczości jako część tradycji, a prestiż leży na granicy umacniania siebie i zachowawczości. Do zachowawczości prestiż przypisali Cieciuch, Schwartz i in. (2014, za: Cieciuch, Schwartz 2018, s. 321).

Analiza ta pokazuje, że mieszkańcy Warszawy najwyżej cenią wartości przekraczania siebie, a najniżej wartości umacniania siebie. Otwartość na zmianę i zachowawczość są blisko przeciętnej, z lekką przewagą otwartości. Wartości w grupach społecznych i przestrzennych pokazuje aneks (część B).

Z wywiadów: Co jest ważne w życiu?

Ankieta mierzy wartości przez oceny gotowych opisów osób. W wywiadach prosiliśmy rozmówców, aby sami powiedzieli, co jest dla nich w życiu najważniejsze, skąd to mają i co ich razi w zachowaniu innych. Wypowiedzi opisujemy osobno dla czterech segmentów (scharakteryzowanych w podrozdziale 2.3). Liczba w nawiasie podaje, ilu rozmówców z segmentu wskazało daną wartość.

Obszar	Segment 1 aktywni	Segment 2 bierni	Segment 3 prawy brzeg	Segment 4 nowi	Wspólne
Wartości	Profil najbardziej relacyjny: rodzina, przyjaciele, więzi; duże znaczenie domu i wychowania.	Wartości bardziej zróżnicowane: m.in. zdrowie, relacje, przekonania osobiste i religijne.	Profil heterogeniczny: wiara, uczciwość, zdrowie, bezpieczeństwo, rozwój, rodzina.	Relacje łączą się ze zdrowiem, stabilnością, wiarą i własnym sumieniem; różnorodne źródła wartości.	Relacje i bliscy pojawiają się we wszystkich segmentach; ważny jest własny osąd i doświadczenie.

TABELA 4. Wartości w segmentach (wywiady)

Segment 1 – aktywni

Najważniejsze kwestie

Na pierwszym miejscu są relacje i bliscy: rodzina (3), przyjaciele (2) oraz uczucia i więzi (2). Relacje dają oparcie, ale oznaczają też wspieranie innych, akceptację i troskę o ich dobro. Ważne jest zdrowie, także bliskich (2), bycie dobrym człowiekiem – niekrzywdzenie innych i spokojne życie (1) – oraz zdobywanie wiedzy i informacji (1). Nie wszyscy potrafią przy tym wskazać jedną najważniejszą wartość lub stworzyć ich jednoznaczną hierarchię (1). Oto przykładowe wypowiedzi na temat wyznawanych wartości osób z tego segmentu:

> Relacje. Jestem osobą rodzinną, więc relacje z moją rodziną, z rodziną po stronie taty, z rodziną po stronie mamy i z przyjaciółmi, którzy są taką naturalnie dobraną rodziną. To środowisko, które wybrałam sobie sama, jest dla mnie taką ostoją. R5S1, kobieta, 50–64

> Ciężko powiedzieć, co jest najważniejsze. Może rodzina, może jakieś uczucie – do osoby, którą się kocha, do dzieci, do swoich przyjaciół. Taka akceptacja, przekazywanie wzmocnienia, żeby się trzymać. R9S1, mężczyzna, 50–64

Wybory

Przy podejmowaniu decyzji w tym badanym segmencie liczą się dobro i zadowolenie bliskich (2), logika, przewidywanie konsekwencji i analiza „za i przeciw" (2) oraz uczucia, współczucie i empatia (1), które mogą przeważać nad logiką, zwłaszcza w sprawach dotyczących bliskich. Pojawia się też trudność w podejmowaniu decyzji i zdawanie się na przypadek (1). Oto przykładowe wypowiedzi na temat sposobów podejmowania decyzji przez osoby z tego segmentu:

> Czasem kieruję się uczuciami, współczuciem czy empatią, co niekoniecznie zawsze jest związane z logiką. W normalnych sytuacjach jestem bardzo logicznym człowiekiem. Nie robię czegoś, co nie ma dla mnie sensu, chyba że dotyczy to bliskiej mi osoby. R7S1, kobieta, 18–34

> Mam umysł analityczny. Muszę przeanalizować za i przeciw, i dopiero podejmę decyzję. Jakie będą skutki, jaki chciałbym mieć efekt, co może być nie tak – za i przeciw. R8S1, mężczyzna, 35–49

Skąd to mają?

Głównym źródłem wartości są rodzina i wychowanie (3): przekazywane zasady, odpowiedzialność za własne działania oraz znaczenie bliskich. Pojawiają się też przyjaciele i środowisko (1), kulturowo przekazywane przekonania (1), tradycja (1) i własne doświadczenia (1). Źródła te mogą się nakładać – R8S1 łączy dom rodzinny, tradycję i doświadczenie. Oto przykładowe wypowiedzi na temat źródeł wyznawanych wartości osób z tego segmentu:

> Pochodzę z katolickiej rodziny – to gdzieś odcisnęło piętno na mojej osobie. Ale przede wszystkim rodzice nigdy niczego mi nie zakazywali. Tata siadał ze mną i tłumaczył, jakie są następstwa różnych sytuacji życiowych: «Pamiętaj, że zawsze, jak coś zrobisz, musisz ponieść tego konsekwencje». R7S1, kobieta, 18–34

> Moje środowisko. Mam szczęście – trafiam na niesamowitych ludzi dookoła siebie, którzy zawsze mi pomagają. Więc warunkowanie środowiskowe. R7S1, kobieta, 18–34

Co ich razi i niepokoi?

Rozmówców rażą przede wszystkim agresja, wulgarność i brak szacunku (2), a także zamykanie się we własnych „bańkach" i nieuznawanie innych perspektyw (1). Niepokoją ich populizm i bezrefleksyjne podążanie za skrajnościami (2) oraz presja jednoznacznego określania swojej tożsamości zamiast możliwości „po prostu bycia" (1). Pojawiają się też: zanik uważności i potrzeba ciągłych bodźców (1), pogorszenie kondycji psychicznej i społecznej po pandemii i w warunkach wojny (1), stępienie wrażliwości młodych (1) i brak wiedzy historycznej (2). W obszarze kultury krytykowane są roszczeniowe zachowania na ogólnodostępnych wydarzeniach (1) oraz blichtr, życie na pokaz i konsumpcyjne manifestowanie statusu (1). Oto przykładowe wypowiedzi na temat tego, co niepokoi osoby z tego segmentu:

> Agresja. Nie lubię bluzgania, dlatego że uważam to za mowę agresywną. Nie przyjmuję do wiadomości tłumaczenia, że to taki przerywnik czy ujście emocji i że nie jest szkodliwe. Uważam, że jest to bardzo szkodliwe, ponieważ wiąże się dla mnie z brakiem szacunku i presją.
>
> R5S1, kobieta, 50–64

> Teraz jest tak, że wychodzi się z ludźmi i nie umieją się skupić, nie umieją obejrzeć nawet filmu do końca, nie umieją prowadzić rozmowy, bo mają tak rozregulowaną dopaminę, że cały czas potrzebują czegoś nowego.
>
> R7S1, kobieta, 18–34

Segment 2 – bierni

Najważniejsze kwestie

Najczęściej najważniejsze są rodzina i bliskie relacje (3). R14S2, którego aktualna sytuacja jest silnie związana z chorobą brata, na pierwszym miejscu stawia zdrowie. Kryteria wyborów są zróżnicowane: serce i własne pragnienia, moralność i sumienie, doświadczenie i rozsądek oraz bezpieczeństwo/stabilizacja na przyszłość. Oto przykładowe wypowiedzi na temat wyznawanych wartości osób z segmentu 2:

> Najważniejsza jest dla mnie mama i chłopak. To są dwie dla mnie najważniejsze osoby. A kiedy muszę podjąć trudną decyzję, myślę, że kieruję się sercem. Tym, co bym chciała, a nie tym, co muszę. R4S2, kobieta, 18–34

> Rodzina. Właściwie to tyle. Rodzina, jakaś stabilizacja. [...] Jak jest stabilizacja w rodzinie, to jak jest gorzej z finansami, też da się to przeżyć. [...] Przy wyborach kieruję się moralnością, sumieniem. Nie jest mi trudno odróżnić dobro od zła. R12S2, kobieta, 65+

Skąd to mają: dom rodzinny, obyczaj i tradycja, wiara, własne doświadczenie?

Wartości są wyprowadzane z kilku źródeł jednocześnie. Wyraźnie pojawia się dom rodzinny i wychowanie, ale u starszych rozmówców również doświadczenie życiowe. U R14S2 dom rodzinny, tradycja i religia tworzą właściwie jeden system – wychowanie na wsi było silnie podporządkowane kalendarzowi religijnemu. R4S2 bardzo konkretnie wskazuje matkę jako źródło zasady, by wybierać to, co daje satysfakcję.

> Mama mnie tego nauczyła. Mama mi zawsze mówiła, żebym robiła coś, co będę lubiła, coś, z czego będę się cieszyła, a nie coś, co będę robiła na siłę.
> R4S2, kobieta, 18–34

> Raczej też z domu. […] Większość tego, co się wynosi, jest z domu. […] Wszystko działo się według kalendarza religijnego. […] Były to takie przekazywane stwierdzenia – od rodziców, a oni od swoich, od moich dziadków.
> R14S2, mężczyzna, 35–49

Co ich razi albo niepokoi w tym, jak żyją ludzie wokół?

Wątki są różne, ale łączy je krytyka oceniania i braku szacunku wobec innych, konfliktowość oraz zachowania nastawione na rozgłos. R4S2 mówi przede wszystkim o body shamingu i ocenianiu po wyglądzie, R12S2 o niepotrzebnych konfliktach, a R14S2 i R15S2 krytykują współczesne wzorce zachowań i publiczne „zabłyśnięcie".

> Razi mnie to, jak ludzie oceniają wszystkich poprzez wygląd – czy osoba jest grubsza, czy chudsza. Dziewczyna ma za duży nos, to od razu jest przez ten nos wyzywana. Kobieta jest szersza w biodrach, to od razu chłopaki wyzywają ją, że jest gruba.
> R4S2, kobieta, 18–34

Segment 3 – prawy brzeg

Co rozmówcy uznają za najważniejsze w życiu i czym się kierują przy wyborach?

W segmencie nie ma jednej dominującej wartości wspólnej dla wszystkich. Pojawiają się: Bóg i wiara (1), uczciwość i prawdomówność (1), zdrowie i bezpieczeństwo (1), zadowolenie z siebie, dbanie o własny rozwój i rodzinę (1). W podejmowaniu decyzji rozmówcy odwołują się do rozsądku i doświadczenia (2), intuicji (1), opinii rodziny i znajomych (1) oraz analizy ryzyka, możliwych zysków i strat (1).

> No niestety uczciwość. […] Ci, co kombinują, mają więcej, a ja się jednak kieruję tym, że należy być w życiu uczciwym. […] Mówić prawdę.
> R3S3, mężczyzna, 35–49

Skąd to mają: dom rodzinny, obyczaj i tradycja, wiara, własne doświadczenie?

Najwyraźniej pojawia się wpływ domu rodzinnego i bliskich (3) oraz własnego doświadczenia (2). R3S3 źródła uczciwości upatruje w matce; u R11S3 rodzina jest ważna ze względu na wieloletnie doświadczenie jej wsparcia, choć sam rozmówca podkreśla, że swoje przekonania wyprowadził z własnych doświadczeń. R10S3 dorastał w środowisku silnie związanym z religią, ale późniejsze doświadczenia doprowadziły go do odsunięcia się od niej. Wiara jako aktualne, świadomie wskazywane źródło wartości jest najsilniejsza u R2S3 (1).

> Może po mamie. R3S3, mężczyzna, 35–49

> Przez całe życie rodzina pomaga na każdym kroku i [...] wspiera, gdy są problemy. [...] Z własnych doświadczeń. R11S3, mężczyzna, 18–34

Co ich razi albo niepokoi w tym, jak żyją ludzie wokół?

Wspólnym wątkiem jest brak szacunku wobec innych: chamstwo, agresja, nietolerancja, pochopne ocenianie i brak empatii (4). U R2S3 przybiera to postać niechęci do nietolerancji i agresji wobec innych narodowości; R3S3 mówi o obojętności na cudzą krzywdę oraz krzywdzeniu zwierząt; R10S3 o agresywnym i niekulturalnym zachowaniu; R11S3 o nadmiernie surowym ocenianiu innych i wyładowywaniu na nich własnych problemów.

> U ludzi mnie przede wszystkim razi taka nietolerancja. [...] Mogłabym być Ukrainką czy Murzynem, czy Żydem, czy czymkolwiek, jakiejkolwiek narodowości. I niemiło jest [...] usłyszeć takie obelgi. R2S3, kobieta, 35–49

> Niezwracanie uwagi na czyjeś problemy. [...] Ktoś upadnie na ulicy, wszyscy sobie przechodzą. Nikt nie zwróci uwagi. No i przede wszystkim [...] ranienie zwierząt. R3S3, mężczyzna, 35–49

Segment 4 – nowi Warszawiacy

Co rozmówcy uznają za najważniejsze w życiu i czym się kierują przy wyborach?

W tym segmencie najmocniej wybrzmiewają bliscy i relacje (3). U R1S4 są one stawiane przed pracą i karierą naukową, razem ze zdrowiem fizycznym i psychicznym (1). R6S4 jako najważniejsze wskazuje rodzinę i przyjaciół, a R13S4 – wiarę, bliskich oraz stabilność psychiczną i materialną (1). Przy dokonywaniu wyborów pojawia się przede wszystkim własne sumienie i własne zasady (2) oraz konsultowanie decyzji z bliskimi (1). R1S4 wskazuje natomiast wyraźną hierarchię priorytetów – relacje i zdrowie mają pierwszeństwo przed pracą.

> Rodzina. Rodzina, no i relacje. Bo często też jest tak, że te najważniejsze relacje niekoniecznie są rodzinne. […] Te dwie rzeczy są przed nauką, […] przed pracą, czyli relacje rodzinne i moje własne zdrowie fizyczne i psychiczne. To są moje dwa pierwsze. R1S4, kobieta, 18–34

> W pierwszej kolejności moje własne sumienie i to, co ja myślę i uważam o danej sprawie, ale od razu na drugim miejscu to jest zapytanie o bliskich. R6S4, mężczyzna, 18–34

> Przede wszystkim wiara moja i moi bliscy. I chyba taka stabilność […] w życiu. I zarówno jakaś taka psychiczna i majątkowa, to te trzy rzeczy są takie najważniejsze dla mnie. R13S4, kobieta, 18–34

Skąd to mają: dom rodzinny, obyczaj i tradycja, wiara, własne doświadczenie?

Źródła wartości są zróżnicowane. Dom rodzinny i obserwowanie relacji między bliskimi pojawiają się u R1S4 (1), która jednocześnie odrzuca obyczaj i tradycję jako uzasadnienie działania tylko dlatego, że „tak trzeba" lub „tak wypada". U R13S4 podstawowym źródłem jest wiara i środowisko religijne (1) – Kościół, oazy, Ruch Światło-Życie i poznani tam ludzie. R6S4 jako źródło własnych wartości spontanicznie wskazuje kulturę, przede wszystkim słuchany od dzieciństwa hip-hop (1). Muzyka dawała mu poczucie zrozumienia w okresie trudniejszych relacji rodzinnych i współkształtowała jego sposób myślenia.

> Co do] obyczajów, tradycji to nie powiedziałabym, że tak. Bo mało jest takich rzeczy, co uważam, że trzeba albo że wypada […]. Myślę, że po prostu z domu rodzinnego. […] Jakoś tak zawsze, jak trzeba komuś pomóc, to sobie pomagamy nawzajem. Jakoś tak zawsze jako dziecko to widziałam. R1S4, kobieta, 18–34

> Te wszystkie piosenki, których ja słuchałem, miały bardzo dużo jakichś przekazów, wartości. One mnie w dużym stopniu ukształtowały […]. Jedyną drogą ucieczki, w sensie takiego zrozumienia, gdzie rodzice mnie nie rozumieli, była muzyka. R6S4, mężczyzna, 18–34

> Myślę, że chyba dzięki wierze. No i uczęszczaniu do kościoła. […] Brałam udział w takich oazach wakacyjnych i byłam w […] Ruchu Światło-Życie. […] Jestem wdzięczna za te osoby, które tam poznałam, bo naprawdę przekazały mi […] inne wartości. R13S4, kobieta, 18–34

Co ich razi albo niepokoi w tym, jak żyją ludzie wokół?

Rozmówców niepokoi przede wszystkim brak refleksji, powierzchowność i nastawienie na natychmiastową reakcję lub gratyfikację (2). R1S4 krytykuje potrzebę wypowiadania się na każdy temat bez zastanowienia i wiedzy, a także ksenofobię, homofobię i podziały między ludźmi (1). R6S4 negatywnie ocenia życie nastawione na „krótkotrwałą dopaminę", uciekanie w doraźne przyjemności zamiast mierzenia się z problemami oraz charakterystyczny dla Warszawy ciągły pęd (1). U R13S4 pojawia się natomiast obserwacja koncentracji ludzi na sobie i egoizm (1).

> Przeraża mnie, że ludzie nie zatrzymają się na chwilę, żeby pomyśleć. [...] Niektórzy myślą, że muszą się znać na każdym temacie, a wcale nie muszą. [...] Ja mogę powiedzieć, że nie wiem. I nie ma w tym nic złego.
>
> R1S4, kobieta, 18–34

> Ta krótkotrwała dopamina jest bardzo często szkodliwa. [...] Dużo ludzi ucieka przez to, bo ma jakieś po prostu problemy wewnętrzne ze sobą, jakieś rzeczy nieprzepracowane, nieprzegadane. R6S4, mężczyzna, 18–34

Różnice i podobieństwa między segmentami

Najsilniejszym wspólnym mianownikiem wszystkich segmentów są relacje z bliskimi, troska o innych oraz potrzeba życia zgodnego z własnymi zasadami. Wartości najczęściej wyrastają z domu rodzinnego, ale są później przetwarzane przez własne doświadczenia, środowisko, wiarę, a w pojedynczym przypadku także przez kulturę. Wszystkie segmenty krytycznie oceniają agresję, brak szacunku, zamknięcie na innych i pogarszanie się jakości relacji społecznych, choć inaczej rozkładają akcenty.

Najbardziej relacyjny jest segment 1 – aktywni: bliscy stanowią tu najczęściej centralny punkt odniesienia. Segment 3 (prawy brzeg) jest najbardziej zróżnicowany pod względem nadrzędnych wartości: obok relacji pojawiają się Bóg, uczciwość, bezpieczeństwo i samorozwój. Segment 4 (nowi Warszawiacy) najmocniej łączy relacje z indywidualnym dobrostanem, stabilnością, własnym sumieniem i samodzielnym kształtowaniem systemu wartości. Różnice między segmentami dotyczą więc mniej tego, czy relacje, moralność i dobrostan są ważne, a bardziej tego, co zajmuje obok nich centralne miejsce i z jakiego źródła rozmówcy wyprowadzają swoje zasady.

3.2. Materializm i postmaterializm

Na początku lat 70. XX w. Ronald Inglehart rozpoczął badania nad przemianą wartości w społeczeństwach zachodnich, którą określił jako „cichą rewolucję". Pokolenia powojenne dorastały bowiem w bezpieczeństwie ekonomicznym i fizycznym, jakiego nie znały wcześniejsze. Według Ingleharta następstwem zmiany ekonomicznej jest proces przesuwania nacisku z dobrobytu

materialnego i bezpieczeństwa na jakość życia, możliwość udziału w decyzjach i swobodę wypowiedzi[58]. Wartości pierwszego rodzaju nazwał materialistycznymi, drugiego postmaterialistycznymi. Zmiana postępuje głównie przez zastępowanie starszych roczników młodszymi, dlatego w krótkim okresie jej nie widać. Jej mechanizm opisują dwie hipotezy: niedoboru i socjalizacji.

W późniejszych pracach Inglehart systematycznie rozwijał swoją teorię na podstawie danych międzynarodowych: Światowego Badania Wartości (WVS) i Europejskiego Badania Wartości (EVS). W naszym badaniu użyliśmy klasycznej wersji indeksu materializmu-postmaterializmu z czterema celami, z pytaniami w brzmieniu z polskiej edycji EVS 2017. Różnica między sposobem podejścia do badania wartości przez Schwartza i Ingleharta jest widoczna na pierwszy rzut oka: indeks Ingleharta mierzy wartości przez cele, które badany wybiera dla kraju, kwestionariusz Schwartza pyta natomiast o cele osobiste. Niemniej Schwartz umieścił oś Ingleharta w swoim kole: wartości materialistyczne odpowiadają bezpieczeństwu i władzy, a postmaterialistyczne uniwersalizmowi i kierowaniu sobą[59]. Oba narzędzia powinny więc wskazywać podobny kierunek, choć indeks bardziej zależy od bieżącej sytuacji w kraju.

Indeks mierzy priorytety wartości pytaniem o cele kraju na najbliższe dziesięć lat. Badany wybiera z czterech celów najważniejszy, a potem drugi w kolejności. Dwa cele są materialistyczne: utrzymanie porządku w społeczeństwie oraz przeciwdziałanie wzrostowi cen; także dwa postmaterialistyczne: większy wpływ ludzi na decyzje władz oraz obrona swobody wypowiadania poglądów. Osoba z dwoma celami materialistycznymi ma typ materialistyczny, z dwoma postmaterialistycznymi typ postmaterialistyczny, a pozostałe typ mieszany. Pytanie zadaliśmy mieszkańcom w wieku 18–64 lata[60].

---

58 Inglehart R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press, s. 3, 21–22 (kierunek i przyczyna zmiany), s. 18 i 34 (zastępowanie pokoleń, „cicha" zmiana).

59 Schwartz S.H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50(4), 19–45. Przyporządkowanie jest teoretyczno-pojęciowe, bez analizy danych. W późniejszej analizie Schwartz (2003) zaznaczył, że pozycje indeksu zależą od bieżącej sytuacji gospodarczej i politycznej. W 11 próbach z siedmiu krajów pozycja o porządku wyrażała przeciwstawienie zachowawczości i otwartości, a pozycja o cenach nie miała stałego znaczenia (Schwartz 2003).

60 Pytania nie zadano w telefonicznej części badania (osoby 65+).

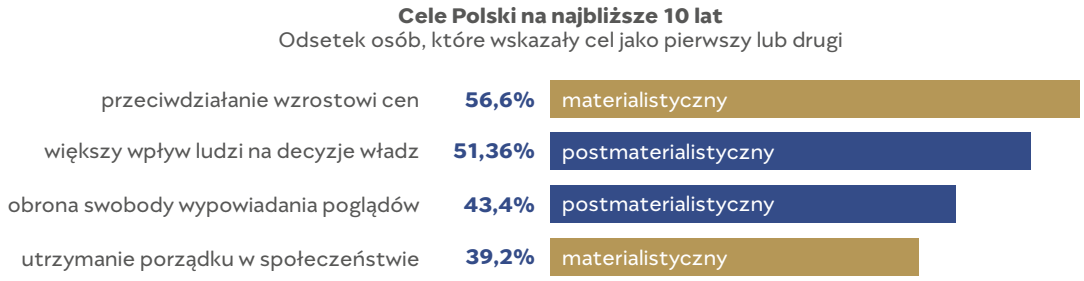

Mieszkańcy Warszawy 18–64

WYKRES 3. Cele Polski (przedział wiekowy 18–64)

Cel	Pierwszy wybór	Drugi wybór	Pierwszy lub drugi
przeciwdziałanie wzrostowi cen	32,7%	23,8%	56,6%
większy wpływ ludzi na decyzje władz	25,0%	26,3%	51,3%
obrona swobody wypowiadania poglądów	21,4%	22,0%	43,4%
utrzymanie porządku w społeczeństwie	15,8%	23,4%	39,2%
trudno powiedzieć / brak odpowiedzi	5,0%	4,5%	—

TABELA 5. Cele Polski: pierwszy i drugi wybór (przedział wiekowy 18–64)

Najczęściej wskazywanym celem jest przeciwdziałanie wzrostowi cen. Jako najważniejszy wybrała go co trzecia osoba, a na jednym z dwóch miejsc ponad połowa[61]. Jest to najczęstszy pierwszy wybór przy każdym poziomie wykształcenia. Na drugim miejscu jest większy wpływ ludzi na decyzje władz (51%). Utrzymanie porządku w społeczeństwie wskazano najrzadziej.

Typ	Wszyscy	Bez odpowiedzi „trudno powiedzieć”
materialistyczny	19,5%	20,9%
mieszany	54,4%	58,2%
postmaterialistyczny	19,6%	20,9%
brak typu („trudno powiedzieć” przy co najmniej jednym wyborze)	6,5%	—

TABELA 6. Typy Ingleharta (przedział wiekowy 18–64)

Większość mieszkańców (58%) łączy cel materialistyczny z postmaterialistycznym. Typy czyste są równie liczne: po 21% osób, które udzieliły obu odpowiedzi. Inglehart sformułował dwie hipotezy w celu wyjaśnienia wybieranych przez ludzi priorytetów[62]. Według pierwszej, hipotezy niedoboru, ludzie cenią przede wszystkim to, czego im brakuje, a zatem typ postmaterialistyczny

61 Wybór celu „przeciwdziałanie wzrostowi cen” zależy od bieżącej sytuacji gospodarczej. Sam Inglehart uznał indeks z czterech pozycji za wrażliwy na inflację, bo jedna z nich dotyczy cen (1977, s. 39). Wysoki odsetek wyboru tego celu może więc częściowo oddawać sytuację z sierpnia 2026 r., a nie trwałe priorytety.

62 Inglehart R. (1981). Post-Materialism in an Environment of Insecurity. *American Political Science Review*, 75(4), 880–900.

powinien być częstszy wśród osób lepiej wykształconych i zamożniejszych. Według drugiej, hipotezy socjalizacji, priorytety kształtują się w młodości i wczesnej dorosłości, więc powinien być częstszy wśród osób, które dorastały w lepszych warunkach i w młodszych pokoleniach.

Kohorta (odsetki w wierszach, bez „trudno powiedzieć”)	Materialistyczny	Mieszany	Postmaterialistyczny
ur. 1962–1981 (dzieciństwo w PRL-u)	19,8%	58,0%	22,2%
ur. 1982–1991 (dorastanie w transformacji)	22,2%	55,2%	22,6%
ur. 1992–2008 (dorastanie w UE)	20,9%	61,5%	17,7%

TABELA 7. Typy Ingleharta według kohorty (przedział wiekowy 18–64)

Zebrane dane tylko częściowo zgadzają się z tymi oczekiwaniami. Wśród osób z wykształceniem wyższym materialistów jest mniej niż wśród osób ze średnim (18% wobec 28%)[63]. Udział postmaterialistów jest jednak prawie taki sam przy każdym poziomie wykształcenia, sytuacji materialnej i wykształcenia rodziców. Najmłodsza kohorta ma najmniej postmaterialistów (18% wobec 22% w dwóch starszych kohortach). Inglehart pisał, że podobny wzór występował w czasie kryzysu lat 70. XX w. i tłumaczył go efektem okresu. Trzeba jednak zastrzec, że jeden pomiar tego nie rozstrzyga, a różnica mieści się w granicach błędu[64]. Mężczyźni nieco częściej niż kobiety reprezentują typ postmaterialistyczny (24% wobec 18%). Brzeg Wisły, zamieszkiwanie blisko centrum lub na peryferiach oraz długość mieszkania w Warszawie prawie nie różnicują typów. Pełne zestawienie w grupach pokazuje aneks (część B).

Typy Ingleharta można łączyć z wartościami z teorii Schwartza. Wśród osób odpowiadających spójnie postmaterialiści lokują się bliżej otwartości na zmianę, niżej cenią tradycję, z kolei materialiści lokują się bliżej zachowawczości[65]. Oba narzędzia wskazują więc ten sam kierunek. Typy wiążą się też z religijnością. Wśród religijnych praktykujących (osoby, które chodzą do kościoła co najmniej raz w miesiącu; definicja grup w podrozdziale 3.3) materialistów jest 28%, a postmaterialistów 14%, wśród niereligijnych i ateistów odpowiednio 18% i 25%. Z poziomem uczestnictwa w kulturze brak związku.

63 Różnica w odsetku materialistów między wykształceniem średnim a wyższym wynosi 10 punktów (przybliżony 95% przedział od 3,4 do 16,5). Pozostałe porównania wynikające z teorii (sytuacja materialna, wykształcenie rodziców, kohorta) mieszczą się w granicach błędu. Przy kilkunastu porównaniach jedno takie odstępstwo może być przypadkowe. Różnica dotyczy głównie najstarszej kohorty (34% wobec 13%).

64 Kohorty wyróżniliśmy według roku urodzenia: 1962–1981 (w 2026 r. 45–64 lata), 1982–1991 (35–44 lata) i 1992–2008 (18–34 lata). Etykiety opisują okres, w którym badani kończyli 15 lat, czyli początek lat kształtujących priorytety według hipotezy socjalizacji: 1977–1996, 1997–2006 i 2007–2023. Najstarsza kohorta spędziła dzieciństwo w PRL-u, ale jej najmłodsi członkowie dorastali już w pierwszych latach transformacji. Najmłodsi z kohorty środkowej (roczniki 1989–1991) kończyli 15 lat już po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Podział na cztery węższe kohorty daje podobny wynik przy mniej stabilnych odsetkach.

65 Mieszkańcy w przedziale wiekowym 18–64; typy policzone dla 949 osób, osie dla 632 osób odpowiadających spójnie. Różnice wobec typu mieszanego z kontrolą płci, kohorty i wykształcenia. Oś otwartości i zachowawczości (podrozdział 3.4): postmaterialiści +0,27 (przybliżony przedział od 0,11 do 0,42), materialiści −0,17 (od −0,33 do −0,01). Tradycja: postmaterialiści −0,36 (od −0,64 do −0,09), materialiści +0,25 (od 0,02 do 0,49).

3.3. Religijność i duchowość

Pytania o religię były dobrowolne, więc przy każdym pokazujemy też odpowiedzi „trudno powiedzieć" i „brak odpowiedzi". Odsetki liczymy dla badanych. Wyznawcami jakiejś religii nazywa siebie 54% mieszkańców w wieku 18–64 lata, a 30% nie. Wśród wyznawców 88,5% to katolicy rzymscy, a 4% prawosławni. Katolicy rzymscy stanowią 48% badanych w wieku 18–64 lata.

Religijność mieszkańców Warszawy opisujemy w dwóch wymiarach: tego, za kogo się uważają, i tego, jak praktykują. Pytanie o to, za kogo badani się uważają, brzmiało: „Niezależnie od tego, czy chodzi Pan/i do kościoła czy nie, czy uważa Pan/i siebie za osobę religijną, niereligijną, zdecydowanego ateistę?".

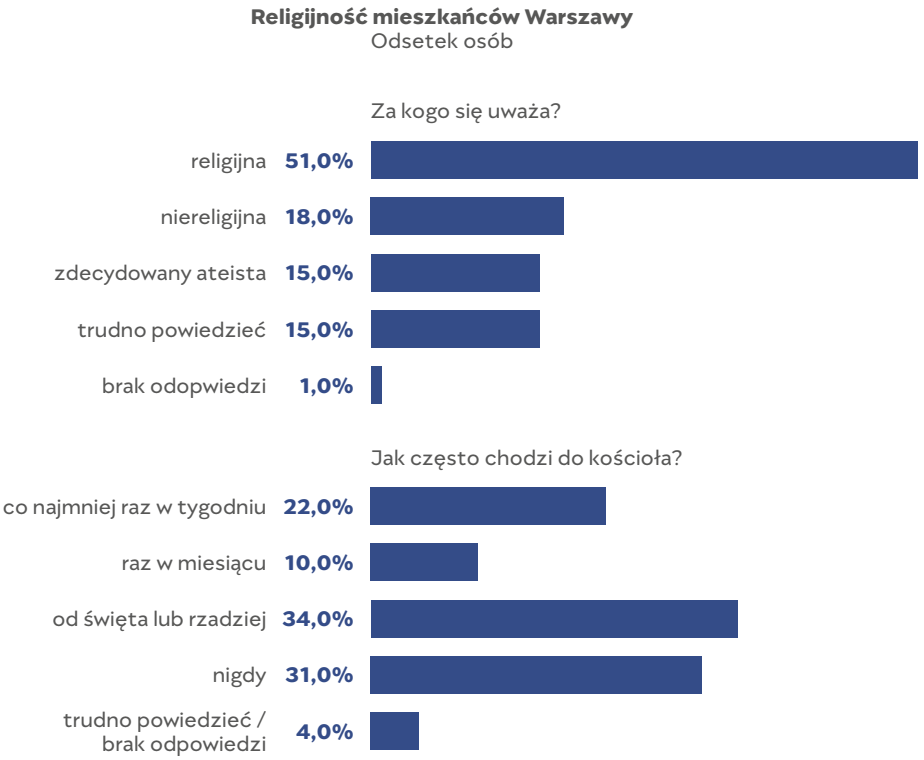

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 4. Autoidentyfikacja religijna i chodzenie do kościoła (18+)

Odpowiedź	Mieszkańcy 18+
religijna	50,5%
niereligijna	17,8%
zdecydowany ateista	15,4%
trudno powiedzieć	15,3%
brak odpowiedzi	1,0%

TABELA 8. Autoidentyfikacja religijna (18+)

Połowa dorosłych mieszkańców Warszawy uważa się za osoby religijne. Co trzeci mieszkaniec deklaruje się jako niereligijny albo zdecydowany ateista (33%). Odpowiedź „trudno powiedzieć" wybrało 15%[66].

Badanych zapytano też, jak często chodzą do kościoła, nie licząc ślubów, pogrzebów i chrztów.

Jak często?	Mieszkańcy 18+
częściej niż raz w tygodniu	3,4%
raz w tygodniu	18,3%
raz w miesiącu	9,8%
tylko w szczególne święta	21,1%
raz w roku	3,3%
rzadziej	9,3%
nigdy, praktycznie nigdy	30,6%
trudno powiedzieć / brak odpowiedzi	4,2%

TABELA 9. Chodzenie do kościoła (18+)

Co tydzień lub częściej do kościoła chodzi 22% dorosłych mieszkańców. Najliczniejsze grupy to osoby, które nie chodzą wcale (31%), i osoby chodzące tylko w szczególne święta (21%). Codziennie modli się 20% mieszkańców w wieku 18–64 lata, a co najmniej raz w tygodniu 37%. Nigdy nie modli się 25%.

Autoidentyfikacja a praktyki (w wierszach odsetki osób, które odpowiedziały na oba pytania):

Za kogo się uważa?	Co najmniej raz w tygodniu	Raz w miesiącu	Od święta lub rzadziej	Nigdy
religijna	40,1%	15,9%	36,3%	7,7%
niereligijna	5,7%	2,9%	38,3%	53,1%
zdecydowany ateista	1,4%	0,4%	11,3%	86,8%

TABELA 10. Autoidentyfikacja a chodzenie do kościoła (18+)

Wśród osób uważających się za religijne, co tydzień chodzi do kościoła 40%, a 44% chodzi od święta, rzadziej albo wcale. Osoby niereligijne w 38% chodzą do kościoła od święta lub rzadziej.

Trzecim wymiarem religijności, obok autoidentyfikacji i praktyk, jest znaczenie, jakie badani przypisują Bogu we własnym życiu. Pytanie brzmiało: „Na ile ważny jest Bóg w Pana/i życiu?" (skala od 1 – w ogóle nieważny, do 10 – bardzo ważny). Najczęściej badani wskazywali odpowiedzi skrajne: 10 (25%) i 1 (19%). Dla 42% mieszkańców Bóg jest ważny (oceny 8–10), dla 31% mało ważny lub nieważny (1–3). Średnia wynosi 5,93. Odpowiedź „trudno powiedzieć" lub brak odpowiedzi to łącznie 1%. Pełny rozkład pokazuje aneks (część B).

[66] W części telefonicznej badania (osoby 65+) ankieter nie odczytywał odpowiedzi „trudno powiedzieć", więc wybierano ją tam rzadko.

Religijność zmienia się w cyklu życia, dlatego mieszkańców w wieku 18–64 lata zapytaliśmy także o to, jak pobożność wyglądała w ich dzieciństwie, dzięki czemu możemy uchwycić skalę odejść i powrotów.

Praktyki religijne w wieku 12 lat i obecnie (wśród osób, które odpowiedziały na oba pytania):

	W wieku 12 lat	Obecnie
co najmniej raz w tygodniu	59,2%	20,5%
raz w miesiącu	10,5%	11,2%
od święta lub rzadziej	17,8%	34,2%
nigdy	12,5%	34,1%

TABELA 11. Kościół w wieku 12 lat i obecnie (przedział wiekowy 18–64)

Sześć na dziesięć osób chodziło co tydzień do kościoła w wieku 12 lat. Obecnie robi to już tylko co piąta. Udział niepraktykujących wzrósł z 13% do 34%. Spośród osób praktykujących co tydzień w dzieciństwie, obecnie praktykuje co tydzień 31%, a ponad połowa (55%) chodzi obecnie od święta, rzadziej albo wcale. Dane nie pokazują zmiany w drugą stronę: 98% osób niepraktykujących w dzieciństwie również obecnie nie chodzi do kościoła co najmniej raz w miesiącu. Pełną tabelę zmiany pokazuje aneks (część B).

Część mieszkańców wierzy, że z Bogiem można rozmawiać bez udziału Kościoła, i o tę postawę zapytaliśmy wszystkich badanych w wieku 18+. Ze stwierdzeniem: „Mam swoje sposoby komunikowania się z Bogiem, nie potrzebuję do tego Kościoła czy mszy" zgadza się (odpowiedzi 4–5 na skali 1–5) 60% mieszkańców. Zgadza się z nim nie tylko 68% osób religijnych, ale też 59% osób niereligijnych i 26% zdecydowanych ateistów. Stwierdzenie mierzy więc raczej dystans wobec Kościoła niż duchowość[67]. Pełny rozkład odpowiedzi pokazuje aneks (część B).

W ankiecie zawarliśmy również pytanie o duchowość pozainstytucjonalną, czyli o więź z czymś większym (mieszkańcy 18–64). Stwierdzenie: „Czuję więź z czymś większym niż ja sam(a), co wykracza poza świat materialny" za prawdziwe (wskazania 4–5 na skali) uznało 55% badanych, a za nieprawdziwe (1–2) 25%.

Grupy religijności używane w dalszej części raportu

W rozdziale 5 porównujemy cztery grupy. Na podstawie autoidentyfikacji (pytanie o bycie religijnym/niereligijnym/ateistą omówione powyżej – na początku podrozdziału) wyróżniamy trzy kategorie, a osoby religijne dzielimy dodatkowo na dwie grupy według praktyk i ważności Boga. Zgodnie z przyjętym podziałem religijni praktykujący to osoby uważające się za religijne, chodzące do kościoła co najmniej raz w miesiącu i oceniające ważność Boga na co najmniej 6 w skali 1–10.

[67] Stwierdzenie łączy dwa wątki: osobisty kontakt z Bogiem i niezależność od Kościoła. Odpowiedzi ateistów wskazują, że część badanych reaguje na drugi z nich („nie potrzebuję do tego Kościoła").

Większość z nich (73%; mieszkańcy 18+) chodzi do kościoła co tydzień lub częściej. Religijni praktykujący okazjonalnie lub niepraktykujący (dalej: okazjonalnie praktykujący) to pozostałe osoby religijne. Dwie trzecie z nich ocenia ważność Boga na co najmniej 6, ale do kościoła chodzą głównie od święta lub rzadziej[68].

Grupa	Mieszkańcy 18+
religijni	**50,5%**
— praktykujący	25,0%
— okazjonalnie praktykujący lub niepraktykujący	25,5%
nieokreśleni („trudno powiedzieć", brak odpowiedzi)	**16,3%**
niereligijni i ateiści	**33,2%**

TABELA 12. Grupy religijności (18+)

Podział według wieku pokazuje aneks (część B).

Religijni dzielą się na dwie prawie równe części: praktykujących co najmniej raz w miesiącu i okazjonalnie praktykujących. Nieokreśleni (odpowiedź „trudno powiedzieć") to prawie wyłącznie osoby badane przez Internet[69], które pod względem wieku i wykształcenia nie różnią się od pozostałych osób badanych w ten sposób. Pod względem wskaźników religijności i tradycji zajmują oni miejsce pośrednie między religijnymi a niereligijnymi[70]. Religijność w grupach społecznych pokazuje aneks (część B).

3.4. Dwie osie wartości

Zebrane dane wskazują na zróżnicowanie wartości reprezentowanych przez mieszkańców Warszawy. W celu sprawdzenia, czy kryją się za nimi bardziej ogólne regularności, przeanalizowaliśmy, czy mieszkańcy dzielą się na wyraźne typy. Takich typów nie znaleźliśmy: podziały zmieniały się w zależności od przyjętego sposobu analizy[71]. Biorąc pod uwagę, że mieszkańcy różnią się płynnie, zdecydowaliśmy się na opisanie ich położenia na dwóch osiach z teorii Schwartza. Pierwsza oś

68 Wśród okazjonalnie praktykujących 70% chodzi do kościoła od święta, raz w roku lub rzadziej, 15% nie chodzi wcale, a 9% chodzi co najmniej raz w miesiącu, ale ocenia ważność Boga poniżej 6. Pozostałe 7% nie podało, jak często chodzi do kościoła. Ważność Boga na co najmniej 6 ocenia 68% tej grupy. Nazwa „okazjonalnie praktykujący" opisuje więc większość grupy, ale nie wszystkich jej członków.

69 W części telefonicznej badania (osoby 65+) ankieter nie odczytywał odpowiedzi „trudno powiedzieć", dlatego wybierano ją tam rzadko. Odsetek tej odpowiedzi w całej próbie pochodzi więc prawie wyłącznie z ankiety internetowej.

70 Mieszkańcy w wieku 18–64 lata. Ważność Boga (średnia na skali 1–10): nieokreśleni 5,3, religijni 8,0, niereligijni 3,9, zdecydowani ateiści 1,6. Tradycja powyżej średniej osobistej (osoby odpowiadające spójnie): nieokreśleni 39%, religijni 55%, niereligijni 18%, zdecydowani ateiści 8%. Średni wiek nieokreślonych 40,3 roku (pozostali 40,2), wykształcenie wyższe 55% (pozostali 56%).

71 Ukrytych wzorów szukaliśmy z pomocą analizy profili latentnych (LPA) na dziesięciu wartościach podstawowych u 862 osób odpowiadających spójnie, przyjmując rozwiązania od 2 do 6 profili, w dwóch wariantach modelu. Kryterium informacyjne (BIC) na ogół maleje z każdym dodatkowym profilem, ale nie pozwala jednoznacznie wskazać ich liczby. W wielu rozwiązaniach pojawiał się profil o wartościach bliskich przeciętnej, co może wskazywać, że uzyskane podziały odzwierciedlają częściowo różnice w stopniu zróżnicowania odpowiedzi, a nie tylko odmienne hierarchie wartości.

to otwartość na zmianę – zachowawczość, druga to przekraczanie siebie – umacnianie siebie. Dla każdej osoby sprawdzamy, która strona obu osi jest w jej hierarchii wyżej[72].

Położenie na osiach	Mieszkańcy 18+
otwartość + przekraczanie siebie	48,4%
zachowawczość + przekraczanie siebie	39,6%
otwartość + umacnianie siebie	7,9%
zachowawczość + umacnianie siebie	1,9%
remis na co najmniej jednej osi	2,2%

TABELA 13. Położenie na osiach wartości (18+, spójni)
Mieszkańcy 18+ odpowiadający spójnie, N = 862.

U 89% mieszkańców przekraczanie siebie stoi w hierarchii wyżej niż umacnianie siebie, więc ta oś prawie ich nie różnicuje. Różnicuje ich oś pierwsza: otwartość na zmianę stawia wyżej niż zachowawczość 57% mieszkańców, a 42% odwrotnie. Wyznaczone przez obie osie ćwiartki nie są jednak typami. Granica w zerze jest umowna, a połowa mieszkańców mieści się na pierwszej osi między −0,3 a 0,7. Odsetki pokazują zatem, która strona osi przeważa w hierarchii danej osoby, nie zaś podział mieszkańców na cztery grupy.

72 Oś pierwsza: średnia wyników centrowanych kierowania sobą (w myśleniu i działaniu), stymulacji i hedonizmu minus średnia bezpieczeństwa (osobistego i społecznego), tradycji, przystosowania (do reguł i do ludzi), prestiżu i pokory. Oś druga: średnia uniwersalizmu (trzech rodzajów) i życzliwości (dwóch rodzajów) minus średnia osiągnięć i władzy (dwóch rodzajów). Ćwiartki wyznacza znak obu różnic. Wyniki centrowane są względne wobec średniej osoby, więc osie nie są od siebie niezależne (korelacja −0,36). Odsetki ważone wagą dla osób odpowiadających spójnie.

Dwie osie wartości
Punkty: osoby; duże punkty: średnie grupy religijności. Różnice wyników centrowanych (PVQ-RR)

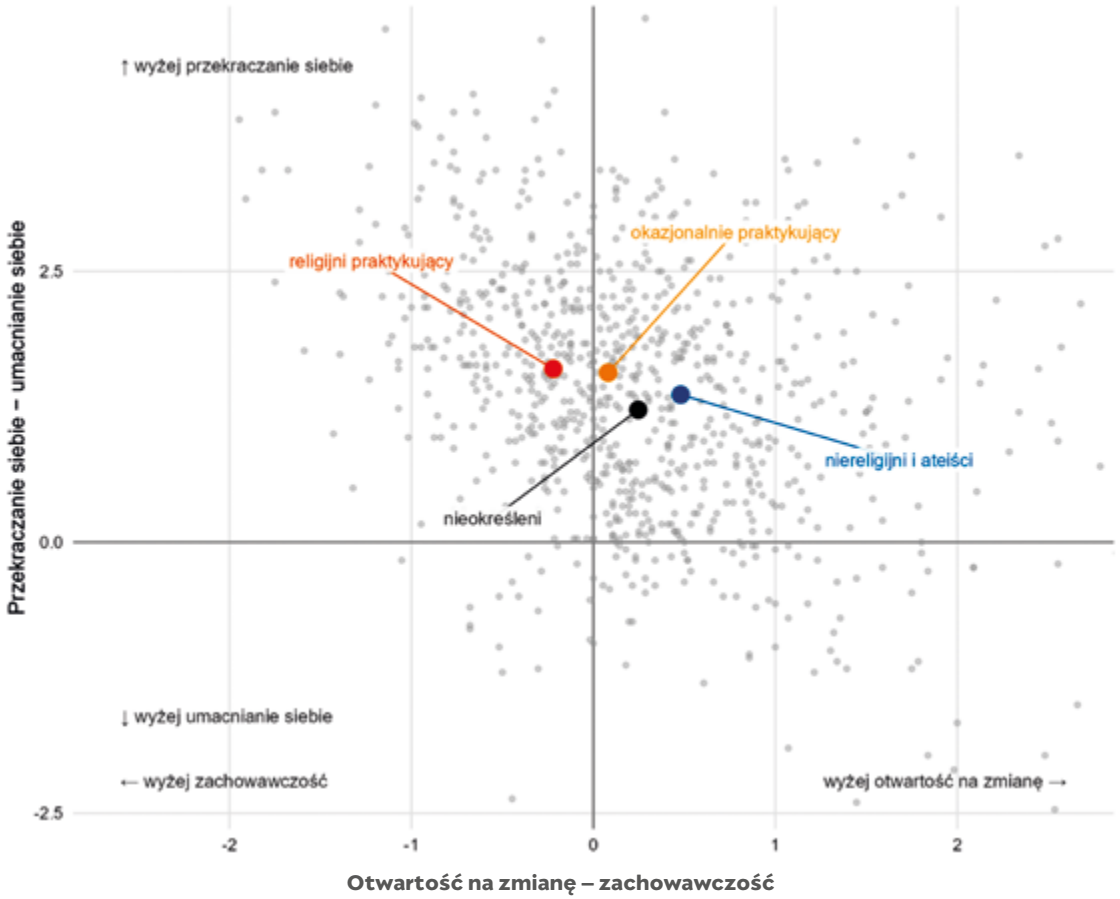

Mieszkańcy Warszawy 18+ odpowiadający spójnie, N = 862; średnie ważone. 19 osób poza zakresem osi

WYKRES 5. Dwie osie wartości według religijności (18+, spójni)

Położenie na osiach	Religijni praktykujący	Okazjonalnie praktykujący	Nieokreśleni	Niereligijni i ateiści
otwartość + przekraczanie siebie	27,7%	46,0%	51,6%	61,2%
zachowawczość + przekraczanie siebie	64,6%	41,9%	34,6%	24,9%
otwartość + umacnianie siebie	2,5%	8,2%	7,6%	11,2%
zachowawczość + umacnianie siebie	2,2%	1,9%	3,4%	1,1%
remis na co najmniej jednej osi	3,0%	2,0%	2,8%	1,6%
liczba osób	178	213	143	328

TABELA 14. Osie wartości według religijności (18+, spójni)

Grupy religijności z podrozdziału 3.3, mieszkańcy 18+ odpowiadający spójnie.

Pierwsza oś wiąże się z religijnością. Religijni praktykujący w większości (67%) stawiają wyżej zachowawczość, niereligijni i ateiści w podobnej proporcji (72%) otwartość na zmianę, a okazjonalnie praktykujący sytuują się pośrodku, z lekką przewagą otwartości (55% wobec 44%). Podobnie różnicuje wykształcenie: zachowawczość stawia wyżej 54% osób z wykształceniem niższym i 34% z wyższym. Ponieważ religijni praktykujący są przeciętnie starsi, część różnic między grupami religijności może wynikać z wieku. Różnice w odsetkach nie oznaczają też wyraźnie oddzielonych grup: w porównaniu z rozrzutem wyników indywidualnych średnie leżą blisko siebie, a rozkłady w dużej mierze się nakładają (wykres 5). Do obu osi wracamy w podrozdziale 4.5.

Religijność ma kilka wymiarów[73] i nie każdy wiąże się z wartościami tak samo. Philip Schwadel i Sam Hardy pokazali na podstawie danych amerykańskich, że po jednoczesnym uwzględnieniu kilku wymiarów religijności ich związki z wartościami wyraźnie się różnicują[74]. Podobnie jest w Warszawie. Uwzględniliśmy jednocześnie chodzenie do kościoła, ważność Boga, autoidentyfikację religijną i kontakt z Bogiem bez pośrednictwa Kościoła. Najwyraźniej z wartościami wiąże się chodzenie do kościoła. Osoby, które chodzą częściej, stawiają wyżej zachowawczość jako całość, w tym tradycję, a niżej uniwersalizm i kierowanie sobą. Ważność Boga wiąże się dodatkowo z wyżej postawioną tradycją i niżej postawioną otwartością na zmiany. Inaczej niż w badaniu amerykańskim chodzenie do kościoła nie wiąże się wyraźnie z pozostałymi wartościami osobistymi: stymulacją, hedonizmem, osiągnięciami i władzą. Położenie osób religijnych na osi otwartości na zmiany i zachowawczości idzie więc w parze przede wszystkim z praktyką religijną. Dlatego w rozdziale 5 oddzielamy religijnych praktykujących od pozostałych osób religijnych.

Ogólny układ powiązań religijności z wartościami jest w Warszawie podobny do wzoru, który Vassilis Saroglou, Vanessa Delpierre i Rebecca Dernelle ustalili w metaanalizie 21 prób z 15 krajów[75]. W obu przypadkach osoby bardziej religijne stawiają wyraźnie wyżej tradycję, a niżej kierowanie sobą i hedonizm. Inaczej niż w metaanalizie religijność w Warszawie nie wiąże się z niżej postawioną stymulacją.

Brak wyraźnych typów zgadza się z teorią Schwartza. Jak wskazaliśmy na początku tego rozdziału, teoria nie opisuje typologii wartości ludzi. Przedstawia wartości jako koło, które tworzy ciągłe kontinuum motywacji. Według Jana Cieciucha każdy podział kontinuum wartości na odrębne jest

---

73 Glock Ch.Y., Stark R. (1965). *Religion and Society in Tension*. Chicago: Rand McNally.

74 Schwadel P., Hardy S.A. (2022). What aspects of religiosity are associated with values? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 61(2), 374–388. Autorzy analizowali amerykański panel National Study of Youth and Religion (osoby w wieku 22–29 lat) i krótszy kwestionariusz Schwartza (PVQ-21). Z wartościami społecznymi wiązały się u nich przede wszystkim bliskość Boga i odsetek religijnych przyjaciół. Uczestnictwo w nabożeństwach wiązało się ujemnie ze wszystkimi pięcioma wartościami osobistymi i z uniwersalizmem, a z tradycją nie miało związku. Raport *Wartości mieszkańców...* nie mierzy bliskości Boga ani religijności przyjaciół, więc tych wyników nie da się wprost porównać.

75 Saroglou V., Delpierre V., Dernelle R. (2004). Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37(4), 721–734. Badania z lat 90. XX w., często na studentach, prawie wszystkie z wcześniejszym kwestionariuszem Schwartza (SVS). Średnie korelacje ważone w metaanalizie: tradycja 0,45, hedonizm −0,30, stymulacja −0,26, kierowanie sobą −0,24, bezpieczeństwo 0,07. Związek ze stymulacją był ujemny we wszystkich próbach. Nasze obliczenia: ważone korelacje indeksu religijności (ważność Boga, chodzenie do kościoła, autoidentyfikacja religijna) z wynikami centrowanymi dziesięciu wartości. Objęły 696 osób odpowiadających spójnie, z kompletem odpowiedzi, bez nieokreślonych. Tradycja (łącznie z pokorą) 0,56, kierowanie sobą −0,28, hedonizm −0,23, stymulacja −0,02, bezpieczeństwo −0,05. Podobny wzór daje każdy wskaźnik religijności z osobna.

do pewnego stopnia arbitralny[76]. Ludzie różnią się hierarchią, czyli tym, które części koła stawiają wyżej. Położenie na dwóch osiach porządkujących koło jest więc najprostszym opisem hierarchii. Przewaga przekraczania siebie nad umacnianiem siebie nie jest unikalną cechą mieszkańców Warszawy. Shalom Schwartz i Anat Bardi pokazali, że życzliwość, kierowanie sobą i uniwersalizm należą do wartości najważniejszych, a władza, tradycja i stymulacja do najmniej ważnych. Wyjaśniają to funkcją wartości w życiu społecznym. Grupa potrzebuje przede wszystkim współpracy i wzajemnego wsparcia, a dążenie do władzy nad innymi im zagraża[77].

Hierarchię wartości mieszkańców Warszawy należy rozpatrywać na tle wspólnego wzorca. I z tej perspektywy wyróżnia się bezpieczeństwo. We wzorcu pankulturowym (opracowanym na podstawie badań w innych krajach) zajmuje ono czwarte lub piąte miejsce na dziesięć wartości. U Warszawiaków, po złożeniu 19 wartości w dziesięć, jest na pierwszym miejscu, nieznacznie przed życzliwością. Schwartz i Bardi zalecają czytać takie odstępstwa od wzorca jako cechę badanej grupy[78]. W wewnętrznej strukturze wyników badania w Warszawie widać zróżnicowanie przede wszystkim na osi otwartości na zmianę i zachowawczości. Z poziomem uczestnictwa w kulturze ta oś wiąże się jednak słabo (podrozdział 4.5).

---

76 Cieciuch J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri, gdzie pisze o strukturze wartości jako kontinuum, w którym podziały są „de facto zawsze arbitralne"; dlatego w różnych badaniach daje się wyróżnić od 7 do 19 wartości, zależnie od narzędzia (s. 104).

77 Schwartz S.H., Bardi A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(3), 268–290. Wzorzec ustalono na próbach reprezentatywnych lub zbliżonych do reprezentatywnych z 13 krajów.

78 Bezpieczeństwo było czwarte w próbach reprezentatywnych i wśród nauczycieli, a w omówieniu wzorca autorzy umieszczają je na czwartym lub piątym miejscu (Schwartz i Bardi 2001; s. 281). Jako przykład odstępstwa podają nauczycieli z Singapuru, u których bezpieczeństwo było na pierwszym miejscu.

UCZESTNICTWO, POTRZEBY I BARIERY

4. UCZESTNICTWO, POTRZEBY I BARIERY

4.1. Uczestnictwo w kulturze

Punktem wyjścia analizy jest to, jak często mieszkańcy korzystają z oferty instytucji kultury. Uczestników badania pytaliśmy, ile razy w ciągu ostatnich 12 miesięcy uczestniczyli w dziesięciu wskazanych formach kultury instytucjonalnej. O osiem form pytano wszystkich, a o wydarzenia sportowe i „inne wydarzenia kulturalne" tylko osoby w wieku 18–64 lata[79].

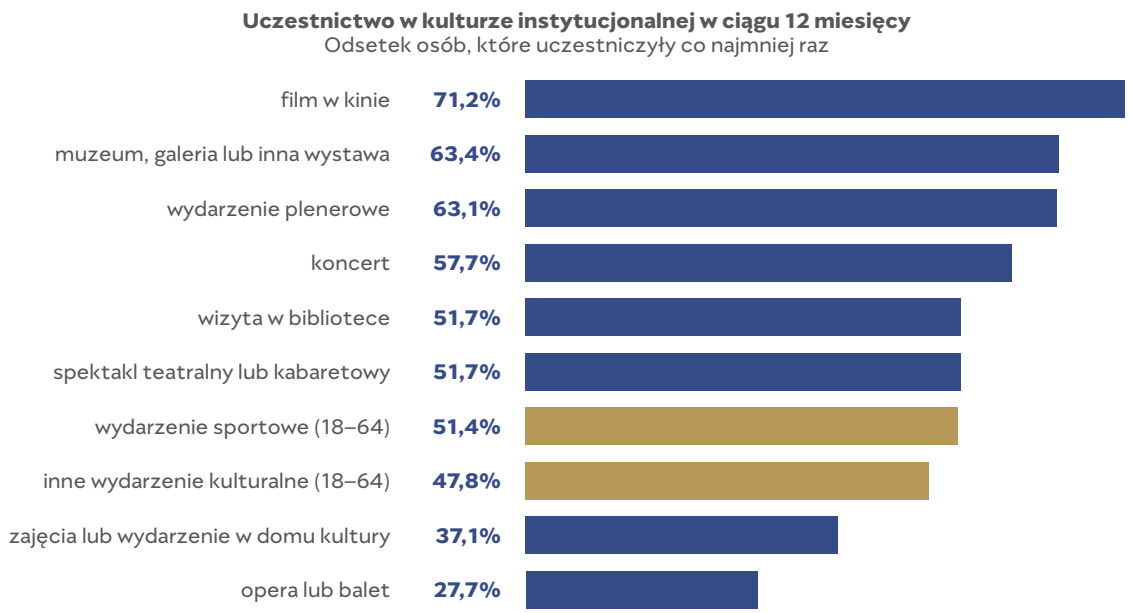

Mieszkańcy Warszawy 18+; formy oznaczone (18–64) – tylko część internetowa

WYKRES 6. Uczestnictwo w formach kultury

[79] Wydarzenie sportowe i „inne wydarzenie kulturalne" nie wchodzą do wskaźników uczestnictwa.

Odsetek osób, które uczestniczyły co najmniej raz:

Forma	Mieszkańcy 18+
film w kinie	71,2%
muzeum, galeria lub inna wystawa	63,4%
wydarzenie plenerowe	63,1%
koncert	57,7%
wizyta w bibliotece	51,7%
spektakl teatralny lub kabaretowy	51,7%
zajęcia lub wydarzenie w domu kultury	37,1%
opera lub balet	27,7%
wydarzenie sportowe (mieszkańcy 18–64)	51,4%
inne wydarzenie kulturalne (mieszkańcy 18–64)	47,8%

TABELA 15. Uczestnictwo w formach kultury

Spośród ośmiu form, o które pytano wszystkich, najpopularniejsze jest kino: w ciągu roku odwiedziło je 71,2% dorosłych mieszkańców, czyli siedmiu na dziesięciu. Na drugim miejscu są muzea i wystawy oraz wydarzenia plenerowe (po 63%), najrzadziej zaś mieszkańcy chodzą na operę lub balet (28%) i zajęcia w domu kultury (37%).

Na podstawie tych ośmiu form zbudowaliśmy wskaźniki uczestnictwa. Pokazujemy obok siebie trzy warianty, różniące się progiem liczby aktywności kulturalnych, bo odsetek „uczestników" zależy od przyjętej definicji.

Wskaźnik	Mieszkańcy 18+
nie uczestniczył(a) w żadnej z 8 form	10,6%
co najmniej 1 wizyta w którejkolwiek formie	89,4%
co najmniej 3 wizyty w jednej formie	70,8%
co najmniej 3 różne formy	71,6%
średnia liczba form (0–8)	4,24
średnia intensywność (0–32)	7,53

TABELA 16. Wskaźniki uczestnictwa (18+)

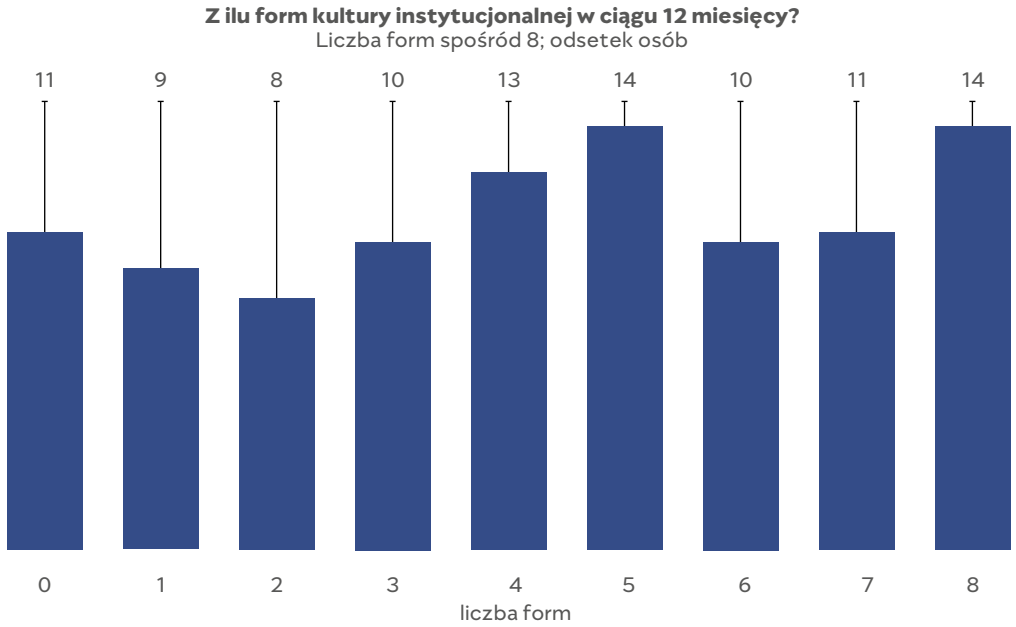

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 7. Liczba form kultury (18+)

Dziewięciu na dziesięciu dorosłych mieszkańców skorzystało w ciągu roku z co najmniej jednej formy kultury. W żadnej z ośmiu inicjatyw kulturalnych nie uczestniczyło 11% mieszkańców. Siedmiu na dziesięciu skorzystało z co najmniej trzech różnych wytworów kultury, a średnio mieszkańcy korzystali z czterech. Udział we wszystkich ośmiu formach, w tym w operze lub balecie, zadeklarowało 14% mieszkańców[80].

Wykształcenie najsilniej różnicuje uczestnictwo w kulturze. W co najmniej trzech formach uczestniczyło 45% osób z wykształceniem niższym i 83% z wyższym. W podobnym stopniu różnicują je sytuacja materialna i wiek. W żadnej formie nie uczestniczyło 22% osób w złej sytuacji materialnej i 6% osób w dobrej. W najmłodszej kohorcie (ur. 1992–2008) nie brało udziału w żadnej formie 4%, wśród osób 65+ 21%. Płeć, brzeg Wisły, podział na centrum i peryferie oraz staż w Warszawie słabo różnicują uczestnictwo. Pełne zestawienie w grupach pokazuje aneks (część C).

Pytania o inne formy rozrywki i o praktyki religijno-kulturalne zadano mieszkańcom w wieku 18–64 lata.

80 Badania kwotowe z panelu internetowego mogą ogólnie zawyżać deklarowane uczestnictwo. Część osób z części internetowej badania zadeklarowała udział niemal we wszystkich formach aktywności. Wśród tych uczestników badania częściej niż u pozostałych występują oznaki pośpiesznego wypełniania ankiety. Udział we wszystkich ośmiu formach instytucjonalnych zadeklarowała w przybliżeniu jedna szósta badanych w części internetowej, a w części telefonicznej ten wzorzec prawie nie występuje.

Forma (12 miesięcy)	Co najmniej raz	Co najmniej 3 razy
festiwal (muzyczny, filmowy lub inny)	48,9%	15,9%
dyskoteka, klub lub dancing	45,3%	21,5%
wesołe miasteczko, park rozrywki lub cyrk	45,2%	15,9%
placówki przykościelne lub imprezy organizowane przez Kościół	23,3%	11,1%
wycieczka lub impreza turystyczna placówki przykościelnej	21,9%	9,9%
pielgrzymka	16,0%	8,5%
śpiewanie w chórze kościelnym	15,3%	8,0%

TABELA 17. Rozrywka i praktyki religijno-kulturalne (przedział wiekowy 18–64)

Z co najmniej jednej z czterech praktyk religijno-kulturalnych skorzystało 31% mieszkańców, a ze wszystkich czterech 10%. Z klubów, festiwali i parków rozrywki korzystała ponad połowa osób w dobrej sytuacji materialnej, a w złej od 19% (kluby) do 29% (festiwale). Praktyki religijno-kulturalne częściej deklarują mężczyźni (36% wobec 27%) i osoby w dobrej sytuacji materialnej (39% wobec 16% w złej).

W czasie wolnym większość mieszkańców w wieku 18–64 lata co najmniej kilka razy w tygodniu korzysta z mediów społecznościowych, słucha muzyki i ogląda filmy lub seriale (około trzy czwarte z nich). Książki czyta często 42%. Praktyki w czasie wolnym, szerokość repertuaru i udział w Nocy Muzeów opisuje aneks (część C).

Z wywiadów: Jak ludzie trafiają na wydarzenia?

Ankieta mówi, jak często mieszkańcy korzystają z poszczególnych form kultury, ale nie mówi, jak dochodzi do wyjścia. W wywiadach prosiliśmy rozmówców o opisanie jednego niedawnego wydarzenia: czyj to był pomysł, z kim poszli i czy to dla nich typowe?

Segment 1 – aktywni

Uczestnictwo w kulturze jest typowym i regularnym elementem życia wszystkich rozmówców (4), choć jego intensywność zależy m.in. od czasu. Inicjatywa jest mieszana: rozmówcy sami wyszukują wydarzenia (2), ale impulsem bywają też partner/partnerka, znajomi lub osoby z własnej sieci kontaktów (4). Wydarzenia są często przeżywane z bliskimi lub znajomymi (4), a u części badanych samo uczestnictwo staje się sposobem podtrzymywania relacji (2). Informacje o ofercie pochodzą z Internetu i mediów społecznościowych, lokalnych plakatów i ogłoszeń, ale również bezpośrednio od znajomych i osób związanych z kulturą.

> Mam grupę koleżanek, z którymi po prostu co tydzień sobie coś planuję.
>
> R7S1, kobieta, 18–34

> To jest takie miejsce też, gdzie spotykam się ze znajomymi, którzy też tam są. […] Jesteśmy w kontakcie z artystami: albo mówią, że będzie, że wystawia i żebyśmy wpadli i zobaczyli. R9S1, mężczyzna, 50–64

Segment 2 – bierni

Uczestnictwo jest okazjonalne i najczęściej inicjowane przez innych. R4S2 idzie, kiedy zapraszają ją bliscy; R12S2 wspomina wyjścia dzięki córce i jej wejściówkom. R15S2 ma własne zainteresowania historyczne, które potrafią skłonić go do bardziej samodzielnego uczestnictwa.

> Na Nocy Muzeów byłam w Centrum Nauki Kopernik, ale tylko dlatego, że zostałam zaproszona przez mamę mojego chłopaka i chciała, żebym z nimi pojechała. R4S2, kobieta, 18–34

> Parę lat temu zdarzało się, że do teatru przyjeżdżałam. Jak córka miała jakąś wejściówkę i nie miała z kim iść, to szłam. R12S2, kobieta, 65+

Segment 3 – prawy brzeg

W segmencie uczestnictwo w kulturze jest najczęściej społeczne – z małżonkiem, rodziną lub znajomymi (4), ale inicjatywa bywa różna. R2S3 sama inicjuje część aktywności, ale wyjścia do teatru czy kina są przede wszystkim sposobem wspólnego spędzania czasu z rodziną. R3S3 przyznaje wprost, że zwykle trzeba go namówić i na wydarzenia trafia dzięki znajomym. R10S3 jest osadzony w rozbudowanej sieci środowisk kulturalnych, fotograficznych i społecznych; dostaje zaproszenia, a do teatru chodzi przede wszystkim z żoną. R11S3 korzysta na co dzień głównie z kultury w domu, ale sam również potrafi zainicjować wyjście i namówić znajomych.

> Typowe, żeby to była moja inicjatywa, to raczej nie. Raczej trzeba mnie na to namówić. […] Na ten film namówiły mnie koleżanki. […] Takie wyjścia […] to bardziej jestem niestety taki, że trzeba mnie namówić. R3S3, mężczyzna, 35–49

> My bardziej się skupiamy na teatrze. Z żoną, bo żona bardzo lubi teatr, więc to jest mus, muszę chodzić. Ja bardziej […] wystawę fotografii, obrazów. R10S3, mężczyzna, 65+

Segment 4 – nowi Warszawiacy

U wszystkich rozmówców kultura jest powiązana z relacjami z bliskimi (3). R1S4 często sama inicjuje aktywności i korzysta z wydarzeń kulturalnych przede wszystkim z mężem, ale również z rodziną i znajomymi; przeprowadzka do Warszawy zwiększyła częstotliwość wyjść dzięki szerszej ofercie. R6S4 chodzi na koncerty głównie ze znajomymi, a w innych aktywnościach inicjatywa często wychodzi od partnerki; sam przyznaje, że czasem trzeba go „wyciągnąć z domu". R13S4 regularnie uczestniczy w koncertach ze znajomymi, ale potrafi też pójść sama; część aktywności ma charakter powtarzalnego rytuału z bliskimi (1).

> To był mój pomysł, tak. Mój mąż jest bardzo ugodowym człowiekiem [...]. Ja mówię: ej, może zrobimy? I on wtedy: tak. R1S4, kobieta, 18–34

4.2. Znaczenie kultury i oczekiwania wobec wydarzeń kulturalnych

Znaczenie kultury mierzyliśmy pytaniem: „Jak ważny jest dla Pana/Pani kontakt z kulturą i sztuką? Mamy na myśli np. oglądanie filmów, słuchanie muzyki, czytanie książek, chodzenie do teatru czy na wystawy". Odpowiedzi udzielano na skali od 1 (zupełnie nieważny) do 10 (bardzo ważny). W odróżnieniu od wskaźników z podrozdziału 4.1 pytanie obejmuje także kontakt z kulturą poza instytucjami.

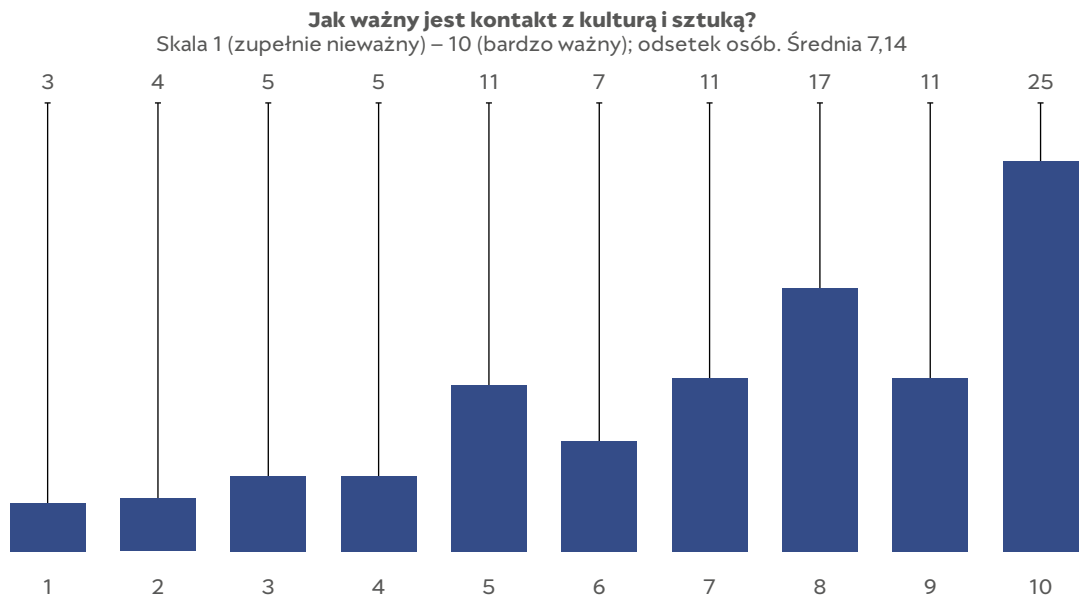

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 8. Ważność kultury (18+)

	Mieszkańcy 18+
średnia (1–10)	7,14
ocena 8–10 (ważny)	53,6%
ocena 1–4 (mało ważny)	17,1%

TABELA 18. Ważność kultury (18+)

Dla ponad połowy badanych kontakt z kulturą jest ważny (oceny 8–10), a dla 17% mało ważny. Najczęstszą odpowiedzią jest najwyższa ocena 10, którą wybrała co czwarta osoba.

Zgodnie z oczekiwaniami znaczenie kultury rośnie wraz z wykształceniem (oceny 8–10 daje 46% osób z wykształceniem niższym wobec 59% z wyższym). Kobiety wyżej cenią znaczenie kultury niż mężczyźni (58% wobec 48%). Najmłodsza kohorta rzadziej uznaje kontakt z kulturą za ważny (44% wobec 52% w dwóch starszych), choć z kultury instytucjonalnej korzysta najczęściej. Różnica jest umiarkowana[81]. Mieszkańcy lewego brzegu Warszawy oceniają kulturę nieco wyżej niż mieszkańcy prawego (55% wobec 51% ocen 8–10). Centrum i peryferie oraz długość zamieszkania w Warszawie nie różnicują ocen. Ważność kultury według płci, wieku, wykształcenia i sytuacji materialnej pokazuje aneks (część C).

Pozostałe pytania tego podrozdziału zadano mieszkańcom w wieku 18–64 lata.

Częstotliwość uczestnictwa nie mówi jeszcze, czego ludzie w kulturze szukają, dlatego badani oceniali kilka stwierdzeń o tym, co daje im kontakt z nią.

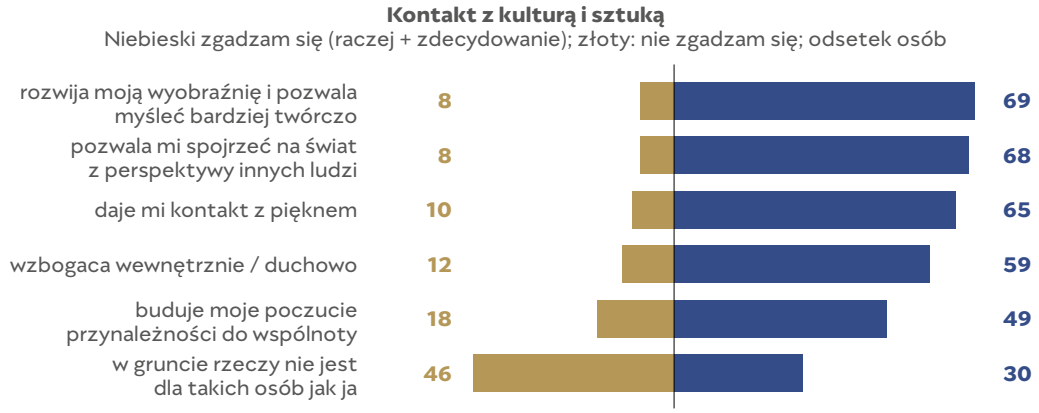

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 9. Co daje kontakt z kulturą? (przedział wiekowy 18–64)

[81] Kohorty jak w podrozdziale 3.2 (przypis o granicach kohort). Pokazujemy tylko osoby w wieku 18–64 lata z ankiety internetowej.

Kontakt z kulturą i sztuką...	Zgadzam się (4–5)	Nie zgadzam się (1–2)	Średnia (1–5)
rozwija moją wyobraźnię i pozwala myśleć bardziej twórczo	69,1%	8,4%	3,90
pozwala mi spojrzeć na świat z perspektywy innych ludzi	67,9%	8,2%	3,86
daje mi kontakt z pięknem	64,6%	9,8%	3,82
wzbogaca mnie wewnętrznie / duchowo	59,0%	11,9%	3,68
buduje moje poczucie przynależności do wspólnoty	49,0%	17,8%	3,45
w gruncie rzeczy nie jest dla takich osób jak ja	29,7%	46,4%	2,63

TABELA 19. Co daje kontakt z kulturą? (przedział wiekowy 18–64)

Mieszkańcy najczęściej widzą w kontakcie z kulturą możliwość rozwoju wyobraźni i szansę spojrzenia na świat oczami innych (odpowiednio 69% i 68%). Wzbogacenie wewnętrzne lub duchowe dostrzega 59%. Najrzadziej natomiast uczestnicy badania wskazują na znaczenie kultury jako sposobu budowania przynależności do wspólnoty (49%). Z pozytywnymi stwierdzeniami częściej zgadzają się kobiety i osoby z wyższym wykształceniem (aneks, część C).

Twierdzenie, że „kultura w gruncie rzeczy nie jest dla takich osób jak ja", traktujemy jako wskaźnik bariery habitusowej[82]. Zgadza się z nim 30% mieszkańców, a nie zgadza 46%.

Ludzie idą na wydarzenie kulturalne z różnych powodów, a badani mieli wskazać, które z nich są dla nich ważniejsze od innych. Osoby badane uszeregowały pięć możliwych celów udziału w wydarzeniu od najważniejszego do najmniej ważnego.

Wydarzenie ma być okazją do...	Na pierwszym miejscu	Na pierwszym lub drugim miejscu	Na ostatnim miejscu	Średnie miejsce (1–5)
spędzenia czasu z bliskimi lub znajomymi	28,8%	50,8%	15,3%	2,68
przeżycia czegoś, co wzbogaca wewnętrznie	23,1%	42,9%	16,8%	2,88
poznania czegoś nowego	17,5%	39,7%	11,9%	2,88
dobrej zabawy	22,3%	42,8%	17,8%	2,90
podziwiania pracy twórców	8,3%	23,7%	38,1%	3,65

TABELA 20. Cele udziału w wydarzeniu (przedział wiekowy 18–64)

Na pierwszym miejscu jest czas z bliskimi lub znajomymi. Trzy kolejne cele, czyli przeżycie wewnętrzne, poznanie czegoś nowego i dobra zabawa, zajmują średnio niemal to samo miejsce, a podziwianie pracy twórców wyraźnie zamyka ranking. Osoby z wykształceniem wyższym znacznie

[82] Wskaźnik opiera się na jednym pytaniu. W podrozdziale 4.3 poczucie, że się nie pasuje, mierzy inne stwierdzenie („na wydarzeniach kulturalnych często czuję, że nie pasuję"), więc oba wskaźniki nie są tożsame.

częściej niż osoby z niższym stawiają na pierwszym miejscu poznanie czegoś nowego (22% wobec 7%; aneks, część C).

Od ulubionych aktywności można oczekiwać rzeczy przeciwnych, na przykład oderwania od codzienności albo lepszego zrozumienia świata, rozrywki albo poważnego doświadczenia, dlatego zapytaliśmy respondentów, w którą stronę skłaniają się ich oczekiwania. Badani oceniali sześć par przeciwstawnych oczekiwań. Przy każdej parze mogli zaznaczyć jedno stwierdzenie, oba albo żadne.

Mieszkańcy Warszawy 18–64

WYKRES 10. Pary oczekiwań wobec kultury (przedział wiekowy 18–64)

Stwierdzenie lewe	Stwierdzenie prawe	Tylko lewe	Oba	Tylko prawe	Żadne
oderwać się od codzienności	lepiej zrozumieć świat wokół mnie	57,3%	14,7%	24,1%	3,8%
źródło rozrywki i zabawy	poważne, znaczące doświadczenie	57,0%	12,8%	26,8%	3,4%
czas z innymi	czas samemu / samej	56,4%	11,2%	29,0%	3,3%
wymagają wysiłku intelektualnego	nie wymagają wysiłku intelektualnego	57,3%	8,3%	30,0%	4,4%
utwierdzają mnie w przekonaniach	skłonią do przemyślenia lub weryfikacji przekonań	41,5%	10,8%	43,5%	4,3%
wiedza o własnej kulturze	poznanie innych kultur	45,0%	14,9%	36,6%	3,4%

TABELA 21. Pary oczekiwań wobec kultury (przedział wiekowy 18–64)

W przypadku czterech pierwszych par większość badanych wybiera oderwanie od codzienności, rozrywkę, czas z innymi i wysiłek intelektualny. W parze dotyczącej przekonań uczestnicy badania dzielą się niemal po równo: 41% chce je utwierdzać, 43% przemyśleć. W parze dotyczącej kultur nieco więcej osób wybiera wiedzę o własnej kulturze (45%) niż poznawanie innych (37%). Te dwie pary różnicują grupy religijności (rozdział 5). Utwierdzenia przekonań rzadziej niż pozostali oczekują niereligijni, a trzy grupy osób religijnych lub nieokreślonych nie różnią się tu między sobą.

W parze dotyczącej kultur grupy układają się od religijnych praktykujących, którzy najchętniej wybierają wiedzę o własnej kulturze, do niereligijnych, którzy najczęściej chcą poznawać inne kultury.

Ta sama instytucja może przyciągać różnych odbiorców w zależności od tego, czy proponuje koncert muzyki popularnej, wykład o historii dzielnicy, czy dyskusję o migracjach. Poprosiliśmy więc badanych, by wskazali, jakie tematy wydarzeń kulturalnych interesują ich najbardziej (można było wybrać do pięciu odpowiedzi).

Mieszkańcy Warszawy 18–64

WYKRES 11. Interesujące tematy (przedział wiekowy 18–64)

Temat	Odsetek wskazań
rozrywka popularna (muzyka, film, gry)	53,2%
zdrowie, sport, styl życia	40,2%
historia i dziedzictwo	35,1%
nauka i jej popularyzacja	33,2%
rodzina, wydarzenia międzypokoleniowe	27,8%
ekologia, przyroda, klimat	27,4%
lokalna tożsamość, historia dzielnicy lub okolicy	26,3%
sprawy społeczne, obywatelskie, problemy współczesności	25,7%
sztuka współczesna, eksperyment, awangarda	20,6%
wielokulturowość, dialog między kulturami, migracje	20,4%
religia, duchowość, sens życia	14,6%

TABELA 22. Interesujące tematy (przedział wiekowy 18–64)

Uczestnicy badania mogli wskazać do pięciu tematów; średnio wybierali nieco ponad trzy, a 30% wykorzystało cały limit. Najwięcej osób interesuje rozrywka popularna (53%), na drugim miejscu jest zdrowie, sport i styl życia (40%), a historię i dziedzictwo oraz naukę wskazuje co trzecia osoba. Temat religii, duchowości i sensu życia należy do najrzadziej wybieranych (15%).

Z wywiadów: Co daje kultura?

W ankiecie najczęściej wskazywanym celem udziału w wydarzeniu kulturalnym było spędzanie czasu z bliskimi lub znajomymi (51% na pierwszym lub drugim miejscu). Jednocześnie stwierdzenie, że kultura buduje przynależność do wspólnoty, zebrało najmniej poparcia (49%). Lista deklaracji nie obejmowała odpoczynku. W wywiadach pytaliśmy otwarcie, co rozmówcy mieli z ostatniego wydarzenia i czego by im brakowało, gdyby kultura zniknęła z ich życia na rok. Segmenty 1, 3 i 4 łączy przede wszystkim to, że kultura nie jest wyłącznie konsumpcją treści ani samą rozrywką. Jest formą odpoczynku, budowania i podtrzymywania relacji, sposobem na przeżywanie emocji, zdobywanie nowych doświadczeń oraz, w różnym stopniu, rozwój i refleksję. Towarzystwo bliskich ma znaczenie we wszystkich segmentach, choć różny jest poziom własnej inicjatywy i regularności uczestnictwa.

W segmencie 3 (prawy brzeg) deklarowane wartości częściej wyznaczają też granice tego, czego rozmówcy chcą doświadczać i czego unikają (zob. podrozdział 5.3). Segment 4 (nowi Warszawiacy) najmocniej pokazuje kulturę jako przestrzeń osobistego rozwoju i budowania tożsamości, przy jednoczesnym dużym znaczeniu relacji i odpoczynku. W tym segmencie najwyraźniej pojawia się też zależność odwrotna: nie tylko wartości kształtują uczestnictwo w kulturze, ale sama kultura może być źródłem wartości i współkształtować człowieka (zob. podrozdział 3.1).

Segment 1 – aktywni

Kultura daje rozmówcom przede wszystkim przyjemność, rozrywkę i pozytywne emocje (4), ale pełni też bardziej konkretne funkcje. Jest sposobem na odpoczynek, wyciszenie i oderwanie się od codzienności (3) oraz na bycie z innymi i budowanie relacji (3). Zapewnia również nowe doświadczenia, doznania, rozbudza ciekawość i daje możliwość poszerzania perspektywy (3). U R7S1 szczególnie ważna jest wrażliwość na piękno, a muzyka pomaga porządkować myśli; u R8S1 liczą się emocje i bezpośredniość doświadczenia „na żywo"; u R9S1 kultura pozwala inaczej patrzeć na rzeczywistość.

Perspektywa roku bez kultury pokazuje, że dla rozmówców nie jest ona dodatkiem, lecz stałym elementem życia (4). R5S1 i R9S1 mają trudność z wyobrażeniem sobie jej braku; R7S1 wskazuje przede wszystkim na utratę muzyki i życia społecznego, a R8S1 – filmów, muzyki, kina i samej możliwości wyjścia z domu.

> To mi dało [...] szczęście, rozrywkę, spędzenie czasu z nimi. Poza tym dało nam to temat do rozmowy [...]. Relacje z ludźmi też się budują poprzez takie rzeczy, [...] poprzez eksplorowanie, wychodzenie tu, wychodzenie tam, rozwijanie perspektywy. R7S1, kobieta, 18–34

> Trochę adrenaliny było. No i zaspokojenie tej ciekawości, jak to wygląda na żywo. [...] Siedząc na kanapie przed telewizorem, tego bym nie odczuł. R8S1, mężczyzna, 35–49

Segment 3 – prawy brzeg

Najczęstszą funkcją kultury jest przyjemność, rozrywka, relaks i oderwanie od codzienności (3) oraz kontakt z innymi ludźmi i wspólne spędzanie czasu (4). U części rozmówców kultura ma też wymiar poznawczy: skłania do refleksji, dostarcza nowych informacji lub pozwala inaczej spojrzeć na znane miejsca i rzeczy (3).

Rok bez kultury oznaczałby przede wszystkim utratę możliwości wyjścia z codziennej rutyny i kontaktu z ludźmi (4). R2S3 brakowałoby samego rytuału wyjścia z domu, emocji i odmiany; R3S3 „ćwiczenia mózgu", rozwoju i zdobywania informacji; R10S3 spotkań i możliwości odkrywania świata poprzez fotografię; R11S3 spotkań ze znajomymi i komiksów.

> Takie różne fajne jakieś tam emocje. Żeby nie tylko praca, tylko żeby też była jakaś odskocznia, właśnie jakaś kultura, jakaś rozrywka, no coś innego. R2S3, kobieta, 35–49

> Brakowałoby [...] takiego ćwiczenia mózgu. Bo to pozwala też [się] rozwijać. [...] Kształcić się trochę i dowiadywać się nowych informacji. R3S3, mężczyzna, 35–49

Segment 4 – nowi Warszawiacy

Kultura jest odpoczynkiem, resetem i odcięciem od codzienności (3) oraz służy budowaniu i podtrzymywaniu relacji (3). U R6S4 i R13S4 ma też wymiar poznawczy i tożsamościowy (2) – pozwala coś zrozumieć, utożsamić się z kimś, rozwijać się i porządkować własne doświadczenia. Dla R1S4 kino jest przede wszystkim łatwo dostępną formą „wyłączenia się". R6S4 opisuje muzykę jako przestrzeń poczucia bycia rozumianym i przeniesienia się do „innego świata", a aktywności z partnerką jako budowanie wspomnień. Dla R13S4 koncerty są emocjonalnym resetem, doświadczeniem wspólnoty i źródłem nowych treści.

Gdyby kultura zniknęła na rok, R1S4 najbardziej brakowałoby kina jako sposobu odpoczynku, R6S4 – muzyki i kultury jako „drugiego życia" i odskoczni od obowiązków, a R13S4 – samorozwoju, nowych informacji i doświadczeń.

> Jest takim wyłączeniem się na te 2 czy 3 godziny. Więc naprawdę myślę, że tego kina najbardziej by mi brakowało. R1S4, kobieta, 18–34

> Czasami w utworach czuję, że po prostu ktoś mnie rozumie. […] Takie trochę może odcięcie głowy. Znajdziemy się trochę w takim innym świecie. R6S4, mężczyzna, 18–34

Z wywiadów: Utwierdzać czy stawiać pytania?

W ankiecie uczestnicy badania w wieku 18–64 lata dzielą się niemal po równo: 41% chce, by kultura utwierdzała ich przekonania, a 43%, by skłaniała do ich przemyślenia (tabela 21). W wywiadach pytaliśmy, czego rozmówcy oczekują od kultury w tej sprawie.

Najsilniejsze oczekiwanie stawiania pytań i pokazywania innych perspektyw występuje w segmentach 1 i 4. Rozmówcy nie oczekują jednak perswazji – kultura ma raczej uruchamiać refleksję niż dostarczać gotowej odpowiedzi.

Segment 2 jest pod tym względem najbardziej zróżnicowany: obok potrzeby refleksji pojawia się silniejsza ochrona własnych przekonań oraz rozumienie kultury przede wszystkim jako przestrzeni rozwoju. Segment 3 najczęściej łączy obie funkcje: kultura może zarówno podważać, jak i utwierdzać, zależnie od treści i odbiorcy. Jeden z rozmówców z prawego brzegu wprost woli utwierdzenie w tym, co już wie.

> Kultura nie powinna utwierdzać, powinna pokazywać, że oprócz tego, w co my wierzymy, są jeszcze […] inne aspekty, w które inne osoby wierzą. […] Nie można mieć klapek na oczach. R8S1, mężczyzna, 35–49

> Lubię pytania i może nawet nie szukam tego utwierdzenia, tylko właśnie, żeby coś, co zobaczę, dało mi możliwość zastanowienia się, jak ja bym to zrobiła, […] jak ja bym postąpiła. R12S2, kobieta, 65+

> Myślę, że obie strony są potrzebne. R11S3, mężczyzna, 18–34

> Nie lubię się przekonywać, że to, co wiem, to jest nieprawdą. Ja lubię bardziej się jednak utwierdzać w tym, co już wiem. R3S3, mężczyzna, 35–49

> Powinna bardzo dużo zadawać pytań. Zmuszać do zadawania pytań. […] I tego też […] szukam dla siebie. R13S4, kobieta, 18–34

4.3. Bariery uczestnictwa w kulturze

Nie każdy, kto chciałby pójść do kina czy teatru, może sobie na to pozwolić. Dlatego pytaliśmy mieszkańców w wieku 18–64 lata, jak często ich gospodarstwo domowe rezygnuje z wyjścia ze względów finansowych.

Rezygnacja z...	Nigdy	Czasami	Często	Bardzo często	Często lub bardzo często
wyjścia do kina	37,6%	41,0%	16,0%	5,4%	21,4%
wyjścia do teatru, opery lub na koncert	37,2%	38,0%	15,6%	9,1%	24,7%

TABELA 23. Rezygnacja z powodów finansowych (przedział wiekowy 18–64)

Nieco ponad jedna trzecia uczestników badania deklaruje, że ich gospodarstwo domowe nigdy nie rezygnuje z wyjść kulturalnych z powodów finansowych, natomiast 31% przyznaje, że robi to często lub bardzo często w przypadku kina albo teatru, opery lub koncertu. Bariera ekonomiczna najsilniej zależy od oceny sytuacji materialnej: dotyczy 26% osób w dobrej sytuacji, 33% w średniej i 61% w złej. Kobiety deklarują ją nieco częściej niż mężczyźni (34% wobec 28%), natomiast ani brzeg Wisły, ani zamieszkiwanie w centrum lub na peryferiach jej nie różnicują.

Sprawdzaliśmy również powody nieuczestniczenia w wydarzeniu kulturalnym. Najpierw pytaliśmy, czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zdarzyło się, że osoba badana nie wzięła udziału w interesujących ją aktywnościach kulturalnych. Twierdząco odpowiedziało 54% i tylko te osoby poprosiliśmy o wskazanie powodu. Można było wybrać kilka; średnio wybierano 2,4 powodu.

Dlaczego nie brano udziału w interesujących aktywnościach?
Wśród osób, które w ciągu 12 miesięcy z czegoś zrezygnowały; można było wskazać kilka powodów
Złote: powody habitusowe, aksjologiczne i społeczne (nie pasuję, wartości, reakcja bliskich)

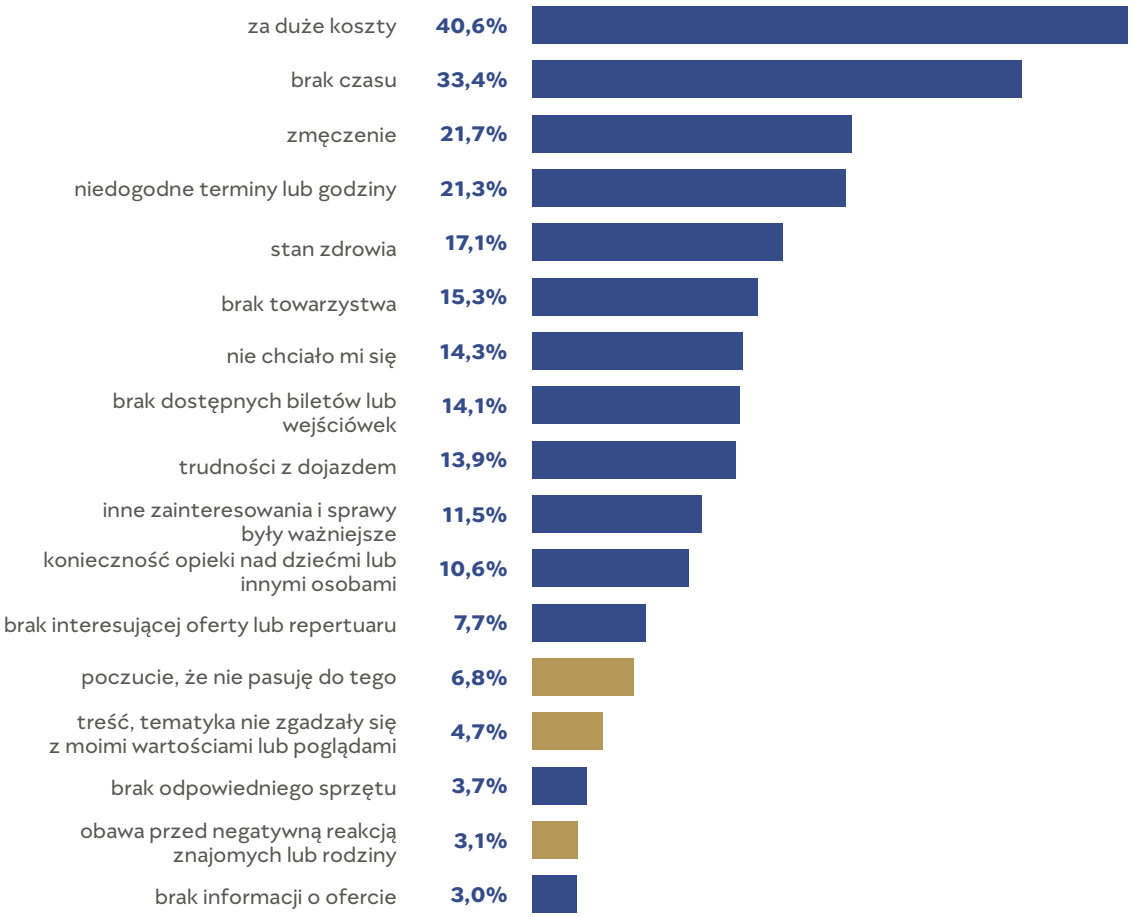

Mieszkańcy Warszawy 18–64, którzy odpowiedzieli „tak" w pytaniu filtrującym

WYKRES 12. Powody rezygnacji (przedział wiekowy 18–64)

Powód	Wśród tych, którzy z czegoś zrezygnowali	Wśród wszystkich mieszkańców w wieku 18–64 lata
za duże koszty	40,6%	21,8%
brak czasu	33,4%	18,0%
zmęczenie	21,7%	11,6%
niedogodne terminy lub godziny	21,3%	11,4%
stan zdrowia	17,1%	9,2%
brak towarzystwa	15,3%	8,2%
nie chciało mi się	14,3%	7,7%
brak dostępnych biletów lub wejściówek	14,1%	7,6%
trudności z dojazdem	13,9%	7,5%
inne zainteresowania i sprawy były ważniejsze	11,5%	6,2%
konieczność opieki nad dziećmi lub innymi osobami	10,6%	5,7%
brak interesującej oferty lub repertuaru	7,7%	4,2%
poczucie, że nie pasuję do tego	6,8%	3,6%
treść lub tematyka nie zgadzała się z moimi wartościami lub poglądami	4,7%	2,5%
brak odpowiedniego sprzętu	3,7%	2,0%
obawa przed negatywną reakcją znajomych lub rodziny	3,1%	1,6%
brak informacji o ofercie	3,0%	1,6%

TABELA 24. Powody rezygnacji (przedział wiekowy 18–64)

Najczęściej wskazywane powody to koszty i brak czasu. Oznaczyło je odpowiednio 41% i 33% osób, które z czegoś zrezygnowały. Dalej są: zmęczenie, niedogodne terminy i stan zdrowia. Powody związane z poczuciem obcości, wartościami lub reakcją bliskich były wskazywane rzadziej. Co najmniej jeden z nich wytypowało 12% osób, które z czegoś zrezygnowały, czyli 6% wszystkich mieszkańców. Z interesujących ich aktywności najczęściej rezygnują osoby w złej sytuacji materialnej (68% wobec 46% w dobrej).

Z wywiadów: Miejsce zamieszkania a dostęp do kultury

Trudności z dojazdem wskazało 14% osób, które w ostatnim roku z czegoś zrezygnowały. Dostęp do miejsc kultury zależy od podziału na centrum i peryferie, a nie od strony Wisły (podrozdział 4.4, wykres 14). W wywiadach pytaliśmy, jakie instytucje kultury rozmówcy mają w odległości kwadransa od domu, po co muszą jechać dalej i gdzie w mieście czują się u siebie.

Lokalizacja wpływa na uczestnictwo w połączeniu z innymi czynnikami: transportem, późną porą, bezpieczeństwem, zakresem lokalnej oferty i chęcią wyjścia. Sama bliskość instytucji nie wystarcza. Jeden z aktywnych rozmówców słyszy z balkonu koncerty w pobliskim klubie, ale nigdy na żadnym nie był, a jeden z biernych ma ofertę „pod domem" i z niej nie korzysta. Aktywni łączą ofertę lokalną z centralną i rzadko traktują dojazd jako barierę. Najmocniej odczuwają skutki lokalizacji rozmówcy z prawego brzegu: dalszy dojazd, brak miejsc parkingowych, wczesny ostatni autobus i węższy repertuar lokalnego kina. Liczy się przy tym peryferyjność, a nie strona Wisły.

Dla nowych Warszawiaków przeprowadzka oznaczała więcej możliwości, ale też zmęczenie tempem miasta i obawy przed nocnym powrotem. Poczucie bycia „u siebie" wiąże się z biografią i znajomością okolicy bardziej niż z podziałami na dzielnice czy brzegi.

> Pierwsze, co mi przychodzi na myśl, to jest Progresja [...]. To słyszę nawet u siebie na balkonie. Tylko [...] jeszcze nigdy mi się nie udało być na żadnym koncercie. R8S1, mężczyzna, 35–49

> Jest pod domem i nie korzystam. R15S2, mężczyzna, 50–64

> Kino w ogóle odpada u mnie. [...] Do kina jeżdżę do Warszawy, że tak powiem. [...] Wieczorny dojazd do centrum [...] jest trochę kłopot. [...] Żeśmy się też na jakąś sztukę spóźnili [...], bo [...] z pół godziny jeździliśmy, żeby jakiekolwiek miejsce parkingowe znaleźć. R2S3, kobieta, 35–49

> [W rodzinnym mieście] nie było takich możliwości. [...] Zawsze mi się tu wydawało jako taka jakaś nadęta, głośna, hałaśliwa społeczność. Jestem w stanie przyznać się do błędu [...]. Tu jest bardzo dużo możliwości. Jeśli coś w Polsce jest, to będzie Warszawa. Więc myślę, że częstotliwość wyjść różnych się zmieniła. R1S4, kobieta, 18–34

Osiem stwierdzeń służących do pomiaru barier niematerialnych w dostępie do kultury przedstawiono do oceny wszystkim osobom badanym, niezależnie od tego, czy z czegoś zrezygnowali. Dotyczą one różnych przeszkód: niepewności i trudności w odbiorze; poczucia, że się nie pasuje; niezgodności oferty z wartościami; otoczenia i reakcji bliskich. Pokazujemy je osobno, bez łączenia we wskaźniki rodzajów barier[83].

[83] Stwierdzenia projektowano jako wskaźniki czterech rodzajów barier: kompetencyjnej, habitusowej, aksjologicznej i społecznej. W danych stwierdzenia przypisane do jednej bariery nie są jednak ze sobą powiązane silniej niż ze stwierdzeniami przypisanymi do innych barier, a odpowiedzi układają się raczej w jeden ogólny wymiar. Dlatego nie łączymy ich we wskaźniki.

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 13. Bariery niematerialne (18+)

Odsetek zgadzających się (raczej lub zdecydowanie):

Stwierdzenie	Mieszkańcy 18+
Czuję się niepewnie na przedstawieniach, wystawach i koncertach, bo nie zawsze wiem, jak się zachować	23,5%
Niektóre wydarzenia kulturalne wydają mi się trudne do zrozumienia bez specjalnego przygotowania	32,4%
Na wydarzeniach kulturalnych często czuję, że nie pasuję do tego	25,0%
Zdarza mi się rezygnować z wydarzeń, bo ich treść lub tematyka kłóci się z moimi wartościami	29,6%
Obawiam się negatywnej reakcji bliskich lub znajomych	20,0%
W moim otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia kulturalne	37,6%
W ofercie instytucji kultury rzadko znajduję coś, co odpowiadałoby ważnym dla mnie wartościom	29,8%
Brakuje mi w ofercie tematów duchowych lub dotyczących sensu życia	26,1%

TABELA 25. Bariery niematerialne (18+)

Odsetek zgadzających się raczej lub zdecydowanie wynosi od 20% do 38%, zależnie od stwierdzenia. Najczęściej mieszkańcy Warszawy przyznają, że w ich otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia kulturalne (38%), a co trzeci, że niektóre wydarzenia są trudne do zrozumienia bez przygotowania (32%). Około 30% zgadza się, że zdarza im się rezygnować z wydarzeń z powodu treści sprzecznej z ich wartościami, i tyle samo, że w ofercie rzadko znajdują coś zgodnego z ważnymi dla nich wartościami. Brak tematów duchowych odczuwa 26%. Najrzadziej wskazywana jest obawa przed reakcją bliskich (20%).

Osoby z niższym wykształceniem częściej niż pozostałe zgadzają się, że w ich otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia kulturalne (54% wobec 34% osób z wykształceniem średnim

i wyższym). Najmłodsza kohorta częściej niż najstarsza z trzech kohort 18–64 lata czuje niepewność, jak się zachować (29% wobec 19%), i to, że nie pasuje do miejsca (30% wobec 20%). Pozostałe różnice między grupami są w większości małe (aneks, część C). Stwierdzenia dotyczące wartości wyraźnie wyróżniają natomiast religijnych praktykujących. Opisujemy to w rozdziale 5.

Bariery w dostępie do kultury nie zawsze mają charakter finansowy czy organizacyjny; część z nich dotyczy poczucia, że dana instytucja „nie jest dla mnie". To doświadczenie nieprzynależności zbadano wśród mieszkańców w wieku 18–64 lata. Osoby badane zapytano, czy kiedykolwiek poczuli, że nie należą do publiczności konkretnej instytucji kultury (np. opery, teatru, galerii). „Tak" odpowiedziało 34,6%, „nie" 47,8%, a „trudno powiedzieć" 17,6%. Najczęściej takie doświadczenie deklarują osoby z wykształceniem niższym (48% wobec 32% osób z wykształceniem średnim i wyższym). Uzupełnienia o powodach nieuczestniczenia i nieprzynależności w grupach pokazuje aneks (część C).

Co sprawiło, że badani poczuli się nie na miejscu? (można było wskazać kilka przyczyn):

Przyczyna	Wśród odczuwających nieprzynależność
towarzystwo, w którym ludzie przyszli	42,0%
ubiór innych gości	38,2%
cena biletów	32,5%
sposób mówienia lub język innych gości	27,2%
sposób prowadzenia programu	25,7%
akcent lub sposób mówienia personelu	17,4%
sąsiedztwo lub lokalizacja	9,6%
coś innego	2,5%

TABELA 26. Przyczyny nieprzynależności (przedział wiekowy 18–64)

Wśród osób, które poczuły się nie na miejscu, 78%[84] wskazało co najmniej jeden aspekt odnoszący się do innych osób biorących udział w wydarzeniu kulturalnym (ich język, ubiór lub towarzystwo). Wskazywano również (37%) na sposób prowadzenia programu i akcent lub sposób zwracania się personelu. Na cenę zwróciło uwagę 33%. Cena rzadko działa jednak samodzielnie, ale jako jedyny powód wskazało ją 6% tych osób.

Z wywiadów: Kiedy rozmówcy czują, że to nie dla nich?

W ankiecie poczucie obcości wiązało się głównie z innymi uczestnikami, a niezgodę treści z wartościami jako powód rezygnacji podało niespełna 5% osób, które z czegoś zrezygnowały. W wywiadach pytaliśmy o konkretne sytuacje i dopytywaliśmy, co przeszkadzało: ludzie, strój, cena czy to, co pokazano. Tabela zestawia odpowiedzi wszystkich rozmówców.

84 Wskazania się nakładają, dlatego odsetek jest niższy niż suma pozycji z tabeli.

Rozmówcy	Segment	Obcość wśród publiczności	Niezgoda z treścią	Rezygnacja lub wyjście	Sytuacja w jednym zdaniu
R1	4	Nie	Tak	Tak	Wyszła z filmu uznanego za bardzo słaby, a następnie odradzała go znajomym i negatywnie oceniła w Internecie.
R2	3	Tak	Nie	nie da się ustalić	Na koncercie disco polo problemem była pijana, agresywna i zaczepiająca publiczność.
R3	3	nie da się ustalić	Tak	Nie	Silnie odczuwa dyskomfort wobec treści, ale pozostaje do końca i przeżywa doświadczenie wewnętrznie.
R4	2	nie da się ustalić	nie da się ustalić	nie da się ustalić	Nie opisuje konkretnej sytuacji „to nie dla mnie"; głównymi barierami są brak chęci i częściowo pieniądze.
R5	1	Nie	Tak	Tak	Wyszła z jogi, gdy zajęcia zaczęły w jej odczuciu zmieniać się w próbę sprzedaży określonej duchowości.
R6	4	Tak	Nie	Tak	Tłok może powodować poczucie niedopasowania, a z koncertu wyszedł wcześniej z powodu złego nagłośnienia i wykonania.
R7	1	Nie	nie da się ustalić	Nie	Nie przypomina sobie dorosłej sytuacji, w której instytucja kultury wywołałaby poczucie „to nie moje miejsce".
R8	1	Nie	Nie	Nie	Tradycyjne, statyczne muzea są dla niego mało interesujące, ale wynika to z preferencji dotyczących formy i zainteresowań.
R9	1	nie da się ustalić	Tak	Tak	Razi go nadmiar wulgaryzmów i treści niezgodnych z jego poczuciem estetyki, a z wydarzeń ocenianych jako nieudane lub niezrozumiałe zdarza mu się wychodzić.
R10	3	Nie	Nie	Nie	Nie przypomina sobie takiej sytuacji i deklaruje szacunek nawet wobec nieudanego wykonania.
R11	3	Tak	Tak	Tak	Zatłoczone lokale wywołują dyskomfort, a z klubu z flagą Konfederacji amerykańskiej chciał wyjść z powodu obecnej tam symboliki.
R12	2	Nie	Tak	Nie	Treść teatralna ją raziła, ale pozostała do końca, a później omawiała doświadczenie z rodziną i znajomymi.
R13	4	nie da się ustalić	Tak	Tak	Wychodziła lub rezygnowała z wydarzeń z powodu estetyki występu, wulgarności albo treści niezgodnych z jej oczekiwaniami.
R14	2	nie da się ustalić	Tak	nie da się ustalić	Odrzuca ostentacyjne wykorzystywanie symboli religijnych, choć podany przykład nie dotyczył wydarzenia kulturalnego.
R15	2	nie da się ustalić	Tak	Nie	Na podstawie informacji internetowych z góry uznaje niektóre instytucje i programy za niedopasowane i dlatego do nich nie wchodzi.

TABELA 27. Rodzaj doświadczenia „to nie dla mnie" (wywiady)

Tabela pokazuje, że obcość wśród publiczności i niezgoda z treścią to odrębne doświadczenia. Obcość wśród publiczności opisuje trzech rozmówców, a niezgodę z treścią dziewięciu. Oba doświadczenia występują tylko u jednego, który osobno opisuje dyskomfort w zatłoczonych lokalach i niechęć do symboliki konkretnego klubu. Oznacza to, że wyjście z wydarzenia nie musi od razu oznaczać konfliktu wartości. Część osób wychodziła po prostu z powodu słabego filmu albo złego nagłośnienia. Niezgoda z treścią nie zawsze prowadzi też do wyjścia. Dwoje rozmówców zostało do końca i przeżywało ją w sobie albo omawiało później z bliskimi. Jeden z biernych rozmówców na podstawie informacji z Internetu z góry uznaje niektóre instytucje za niedopasowane i do nich nie wchodzi. Na co dzień uczestnictwo ograniczają przede wszystkim czas, zmęczenie, pieniądze, odległość i brak towarzystwa. Sami rozmówcy przyznają, że czas i odległość bywają wymówką.

> Nie chodzę tam do domów kultury, bo po prostu nie wiem, co tam jest takiego, […] nie znam tego. Przeważnie domy kultury to mi się kojarzą z biblioteką. […] A ja książek czytać nie lubię, dlatego po prostu nie odnajduję się w tym. Nie chodzę, no. I to się właśnie koło zamyka.
>
> R15S2, mężczyzna, 50–64

> Na początku w sumie było fajnie […], ale już później, tak przy końcu tego koncertu, no to masakra. […] Jeżeli chodzi o publiczność […] za dużo alkoholu było widać. Już taka agresja, już chodzili ci ludzie, zaczepiali. No nie było już fajnie, atmosfera nie była fajna. R2S3, kobieta, 35–49

> Zobaczyłem, że nad klubem jest […] wielgaśna flaga tej Konfederacji, ale tej amerykańskiej […]. Zacząłem […] mówić: hej, może być coś z tym klubem, jakoś mi się nie podoba, zmienimy miejsce. R11S3, mężczyzna, 18–34

> Był jakiś film […], z którego po prostu wyszłam, bo był głupi. […] Chyba tylko opowiadałam znajomym: nie idźcie na to. […] Zjechałam to na Filmwebie.
>
> R1S4, kobieta, 18–34

Mieszkańców w wieku 18–64 lata pytaliśmy też, co musiałoby się zmienić w ofercie instytucji kultury, by chętniej z niej korzystali. Dwie trzecie (67%) odpowiedziało „nic, nie czuję takiej potrzeby", rzadziej osoby w złej sytuacji materialnej (46% wobec 73% w dobrej) i z wyższym wykształceniem (62%). Pozostała jedna trzecia wpisała własną odpowiedź. Wpisane odpowiedzi pogrupowaliśmy w kategorie. Jeden wpis mógł trafić do kilku kategorii, dlatego odsetki w tabeli nie sumują się do 100.

Kategoria	Odsetek wpisujących
ceny i koszty	37%
ciekawsza lub bardziej różnorodna oferta	21%
określone formy i gatunki (np. nowoczesne, dla młodych, plenerowe, konkretna muzyka)	10%
sytuacja własna, nie oferta (czas, pieniądze, zdrowie, towarzystwo)	10%
czas, terminy, dostępność	8%
informacja i promocja	7%
krytyka treści z perspektywy wartości	5%
inne tematy (społeczne, różnorodność, ekologia, duchowość)	2%
publiczność i atmosfera	2%
tradycja i historia	2%
bez treści merytorycznej („nie wiem", „wszystko")	9%

TABELA 28. Proponowane zmiany w ofercie (przedział wiekowy 18–64)

W swobodnie wpisywanych odpowiedziach najczęściej powraca oczekiwanie niższych kosztów korzystania z kultury, przede wszystkim cen (37%). Co piąta osoba chciałaby ciekawszej lub bardziej różnorodnej oferty, nie wskazując konkretnych treści. Po 10% wymienia określone formy lub gatunki albo przyznaje, że przeszkody leżą po ich stronie, a nie po stronie oferty. Krytyka treści z perspektywy wartości i oczekiwanie treści tradycyjnych lub historycznych są rzadkie, częściej pojawiają się u religijnych praktykujących (rozdział 5).

Z wywiadów: Czego brakuje w ofercie?

Rozmówców pytaliśmy, jakich tematów brakuje w ofercie instytucji kultury, czego jest w niej za dużo i jaką jedną zmianę wprowadziliby w propozycji Warszawy.

Nie ma jednego brakującego tematu wspólnego dla wszystkich segmentów. Powtarza się natomiast potrzeba treści społecznych, edukacyjnych i dotyczących codziennych problemów. W segmencie 1 są to przede wszystkim dyskusje społeczne i różne perspektywy. W segmencie 2 – problemy codzienne, zainteresowania i rozwój. W segmencie 3 szczególnie wyraźnie pojawiają się zdrowie psychiczne i sprawy lokalne. W segmencie 4 – nauka, wykłady, otwarte warsztaty oraz bardziej dostępne wydarzenia rozwojowe. Jedna z wierzących rozmówczyń chciałaby też więcej otwartych, nienachalnych wydarzeń związanych z duchowością.

Rozmówcy rzadko mówią, że jakiegoś rodzaju kultury jest obiektywnie „za dużo". Częściej wskazują nadmiar określonej formy: komercyjności, powtarzalności, nachalności, zbyt dużej liczby koncertów w stosunku do widoczności innych wydarzeń czy uciążliwych wydarzeń religijnych w przestrzeni publicznej.

Z odpowiedzi na temat jednej zmiany w ofercie wynika potrzeba inicjatywy kulturalnej bliższej odbiorcy – nie tylko geograficznie, lecz także cenowo, informacyjnie i społecznie. Aktywni częściej chcą pogłębiania i poprawiania istniejącej oferty, prawy brzeg – większej lokalności, a nowi Warszawiacy – większej integracyjności i rozwojowego charakteru. Bierni rzadko formułują oczekiwania

wobec propozycji: jedna rozmówczyni chciałaby niższych cen i dogodniejszych godzin, jednemu przeszkadza krzykliwa forma części wydarzeń, a pozostali tłumaczą swoją bierność brakiem czasu, zainteresowania i nawyku.

> Ja bym mega chciała chodzić na koło takich dyskusji. [...] Każdy może przyjść, każdy może powiedzieć i jest dyskusja. R7S1, kobieta, 18–34

> Wszystko jest dobrze. [...] Ja bym musiał sobie zmienić plany. Jak masz wolny czas, to idziesz. R15S2, mężczyzna, 50–64

> Może tego zdrowia jest trochę za mało [...]. Nie tylko fizyczne, ale przede wszystkim psychiczne zdrowie. [...] Więcej powinno być właśnie tych przekazów takich psychologicznych. R2S3, kobieta, 35–49

> Brakuje mi większego nagłośnienia właśnie o tych takich bardziej naukowych rzeczach. [...] Jakieś różne wykłady i tak dalej. Bardzo chętnie bym w czymś takim uczestniczyła. R13S4, kobieta, 18–34

> Nie wiem, czy powiedziałabym, że jakichś jest za dużo. Bo myślę, że jeśli są ludzie, którzy na to chodzą, to dla nich to jest ważne. [...] Dla mnie za dużo kościelnych, jakichś marszów, pochodów. R1S4, kobieta, 18–34

Z wywiadów: Co mogłoby skłonić biernych do udziału w kulturze?

W ankiecie najczęściej proponowaną zmianą w ofercie były niższe ceny (37% wpisów). Rozmówców z segmentu biernych pytaliśmy, co musiałoby się zmienić, żeby zaczęli korzystać z propozycji instytucji kultury częściej, i sprawdzaliśmy po kolei: cenę, odległość, towarzystwo, zdrowie i temat.

Kontakt z kulturą zmniejszył się z czasem u wszystkich czterech biernych rozmówców, z różnych powodów: obowiązków i opieki nad bliskimi, pracy, trudnej sytuacji życiowej. Na pytanie, czego by im brakowało bez kultury, dwie rozmówczynie odpowiadają, że na co dzień niczego. Jeden rozmówca potrzebuje jej jako odpoczynku, a jeden korzysta z niej wybiórczo. Dostęp za darmo, bliskość i towarzystwo zmieniają sytuację tylko u części z nich (tabela 29). Jedynym czynnikiem wskazanym przez wszystkie cztery osoby jest program bliski zainteresowaniom, choć u jednej nie jest on warunkiem koniecznym. Do udziału skłoniłoby ich raczej połączenie osobistego zainteresowania z niskim kosztem organizacyjnym: odpowiednią porą, łatwym dojazdem, wolnym czasem, wiarygodną informacją lub towarzystwem.

> No chyba że właśnie ten mój chłopak [...] powiedziałby: chodź [...]. Albo jakby mama chciała spędzić ze mną czas [...]. Ale tak to sama z siebie bym raczej nie zaproponowała. R4S2, kobieta, 18–34

> Coś takiego bliskiego, co by mnie tam zainteresowało. Naprawdę, jak coś mnie wciąga, to [...] muszę iść i koniec. R15S2, mężczyzna, 50–64

Rozmówcy	Za darmo	Pod domem	Ktoś zabierze	Zdrowie	Program bliski	O czym
R4S2	nie zmienia	nie zmienia	zmienia	nie padło	zmienia	dzieciństwo, własne doświadczenia, zdrowie psychiczne
R12S2	zmienia	zmienia	zmienia warunkowo	nie zmienia	zmienia, ale nie jest konieczny	historia, malarstwo, rzeźba, bardziej klasyczna sztuka
R14S2	nie zmienia	zmienia	nie padło	zmienia	zmienia	wartościowa „zdrowa kultura", bez nagonki i epatowania; ważna rekomendacja
R15S2	zmienia	nie zmienia	zmienia	nie zmienia	zmienia	temat, który rzeczywiście go zainteresuje; m.in. historia, interesujące wystawy

TABELA 29. Co mogłoby skłonić biernych do udziału w kulturze? (wywiady)

4.4. Oczekiwania wobec instytucji

Pytania tego podrozdziału zadano tylko w ankiecie internetowej, więc opisują mieszkańców w wieku 18–64 lata.

Uczestnictwo w kulturze może zależeć także od tego, jak blisko są jej instytucje. Pytaliśmy więc, czy z miejsca zamieszkania badane osoby mogą w ciągu około 15 minut dojść pieszo do wymienionych miejsc. Pytanie mierzy subiektywną ocenę dostępności, a nie rzeczywistą odległość.

Miejsce	Tak	Nie	Nie wiem
park lub teren zielony	88,8%	10,1%	1,2%
dom kultury lub biblioteka	71,8%	23,1%	5,1%
kino lub teatr	50,5%	47,6%	1,9%
muzeum lub galeria sztuki	30,2%	63,5%	6,2%
filharmonia lub opera	14,6%	80,6%	4,7%

TABELA 30. Miejsca kultury w zasięgu spaceru (przedział wiekowy 18–64)

Prawie każdy z badanych ma blisko domu park lub teren zielony. Siedmiu na dziesięciu mieszkańców ma w zasięgu spaceru dom kultury lub bibliotekę, a połowa kino lub teatr. Muzeum lub galerię

ma blisko co trzecia osoba, filharmonię lub operę co siódma. Żadnego z czterech rodzajów miejsc kultury (bez parku) nie ma w pobliżu 17% ankietowanych.

Co jest w zasięgu około 15 minut pieszo od domu?
Odsetek odpowiedzi „tak" w czterech klastrach dzielnic

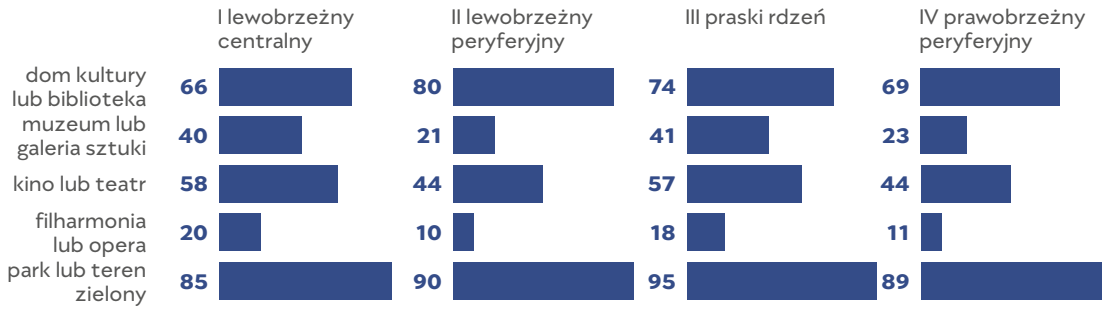

Mieszkańcy Warszawy 18–64. Ocena badanych, na pomiar odległości

WYKRES 14. Dostępność miejsc kultury według części miasta (przedział wiekowy 18–64)

Dostępność zależy od podziału na centrum i peryferie, a nie od tego, po której stronie Wisły mieszka badany. W centrum muzeum lub galerię ma 40% mieszkańców, na peryferiach co piąty. Podobnie jest z kinem lub teatrem (58% wobec 44%) oraz z filharmonią lub operą (20% wobec 10%). Domy kultury i biblioteki nie układają się według tego podziału: najczęściej wskazują je mieszkańcy peryferii lewobrzeżnych (80%). Tabelę według części miasta pokazuje aneks (część C).

Osoby badane zapytano, na czym przede wszystkim powinny się skupić lokalne instytucje kultury w ich okolicy (dom kultury, biblioteka, ośrodek kultury). Można było wskazać kilka obszarów.

Na czym powinny skupić się lokalne instytucje kultury?
Odsetek wskazań; można było wybrać kilka kierunków

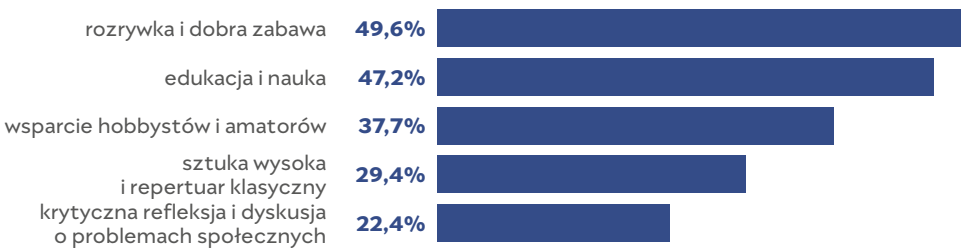

Mieszkańcy Warszawy 18–64

WYKRES 15. Kierunki dla lokalnych instytucji (przedział wiekowy 18–64)

Kierunek	Odsetek wskazań
rozrywka i dobra zabawa	49,6%
edukacja i nauka (warsztaty, wykłady, kursy)	47,2%
wsparcie hobbystów i amatorów (kółka, zajęcia plastyczne, muzyczne)	37,7%
sztuka wysoka i repertuar klasyczny (koncerty, teatr, wystawy)	29,4%
krytyczna refleksja i dyskusja o problemach społecznych	22,4%

TABELA 31. Kierunki dla lokalnych instytucji kultury (przedział wiekowy 18–64)

Badani wskazywali średnio niecałe dwa kierunki, na których ich zdaniem powinny się skupić lokalne instytucje kultury w ich okolicy, a 45% tylko jeden. Rozrywka i edukacja są wskazywane prawie równie często, bo każdy z tych kierunków wybrała niemalże połowa osób badanych. Najrzadziej oczekuje się krytycznej refleksji i dyskusji o problemach społecznych. Wykształcenie najsilniej różnicuje oczekiwania: osoby z wykształceniem niższym częściej wskazują rozrywkę (61% wobec 47% przy wyższym), a znacznie rzadziej edukację (25% wobec 52%) i sztukę wysoką (13% wobec 35%). Mieszkańcy peryferii częściej niż z centrum oczekują edukacji (51% wobec 42%). Wyniki w grupach pokazuje aneks (część C).

Z wywiadów: Na czym powinny się skupić lokalne instytucje?

Rozmówcy wybierali z tej samej listy co w ankiecie najwyżej dwa kierunki i uzasadniali wybór. Tabela pokazuje, ilu uczestników badania z każdego segmentu wskazało dany kierunek.

Wszystkie segmenty oczekują od lokalnych instytucji czegoś więcej niż biernego prezentowania gotowego repertuaru, ale różnie definiują ich najważniejszą funkcję. Segment 1 (aktywni) najmocniej akcentuje krytyczną refleksję i dyskusję społeczną. Segment 2 (bierni) jest najbardziej rozproszony: pojawiają się klasyka, hobby, rozrywka, edukacja i refleksja, bez jednego dominującego modelu. Segment 3 (prawy brzeg) mocniej łączy instytucję lokalną z rozrywką, hobby i możliwością korzystania z bardziej ambitnego repertuaru blisko domu. Segment 4 (nowi Warszawiacy) zdecydowanie wyróżnia się naciskiem na edukację, naukę i rozwijanie zainteresowań.

Na czym powinny się skupić instytucje?	Aktywni kulturalnie	Bierni kulturalnie	Prawy brzeg	Nowi Warszawiacy	Razem
rozrywka i dobra zabawa	1	1	2	0	4
wsparcie hobbystów i amatorów	0	2	2	2	6
sztuka wysoka i repertuar klasyczny	2	2	3	0	7
edukacja i nauka	1	1	0	3	5
krytyczna refleksja i dyskusja o problemach społecznych	3	1	1	1	6
liczba rozmówców	**4**	**4**	**4**	**3**	**15**

TABELA 32. Kierunki dla lokalnych instytucji kultury (wywiady, liczba rozmówców)

Wspólne dla segmentów jest natomiast oczekiwanie, że instytucja kultury powinna odpowiadać na realne potrzeby ludzi, być dostępna lokalnie i stwarzać okazje do spotkania.

> Na pewno krytyczna refleksja i dyskusja o problemach społecznych. […] Żeby na przykład ktoś uczył ludzi słuchania […], żeby były możliwości spotkań i takich dyskusji naprawdę otwartych. R5S1, kobieta, 50–64

> Dla mnie edukacja i nauka […]. Żeby przypomnieć sobie to, co kiedyś się nauczyliśmy. Nawet podstawowe rzeczy z pierwszej pomocy. […] Wsparcie hobbystów może czy amatorów. […] możemy czymś się zainteresować. R14S2, mężczyzna, 35–49

> Na pewno fajnie by było, gdyby była rozrywka i dobra zabawa. […] Żeby były te endorfiny, żeby człowiek się cieszył. R2S3, kobieta, 35–49

> Na pierwszym miejscu edukacja i nauka. […] Bardzo lubię się uczyć. […] No i wsparcie hobbystów i amatorów. R13S4, kobieta, 18–34

Mieszkańcy mogą być nie tylko odbiorcami oferty, lecz także jej współautorami. Zapytaliśmy więc, które grupy (środowiska) powinny współtworzyć lokalne instytucje kultury: „Czy chce Pan(i), by lokalna instytucja kultury była współtworzona przez…?" (cztery wymienione grupy). Pytanie dotyczy roli tych grup we współtworzeniu instytucji, a nie ich obecności w kulturze ani udziału w ofercie jako odbiorców[85].

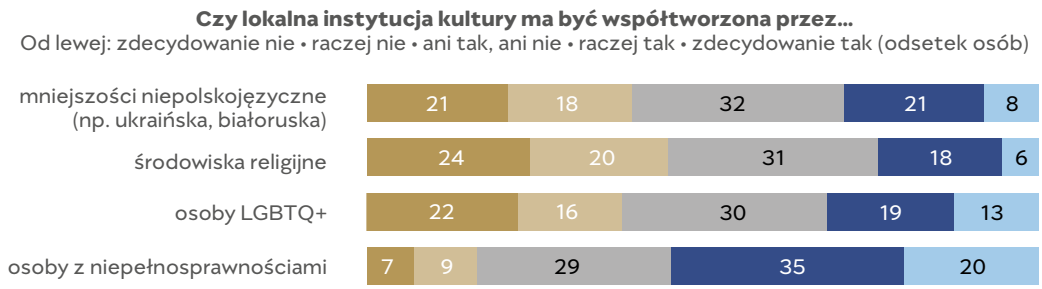

Mieszkańcy Warszawy 18–64

WYKRES 16. Współtworzenie instytucji kultury (przedział wiekowy 18–64)

85 Cztery kategorie są różnego rodzaju. Osoby z niepełnosprawnościami, osoby LGBTQ+ i mniejszości niepolskojęzyczne to grupy ludzi, a środowiska religijne badani mogą kojarzyć z Kościołem jako instytucją. Oznacza to, że odpowiedź „nie" przy środowiskach religijnych może więc wyrażać na przykład pogląd na rozdział kultury publicznej od instytucji religijnych, a nie stosunek do osób wierzących. Podobnie odpowiedź „nie" przy pozostałych grupach może wyrażać pogląd na to, kto powinien współtworzyć publiczną instytucję, a nie stosunek do tych osób. Dlatego wyników dla czterech kategorii nie traktujemy jako jednej skali akceptacji, a w tabeli podajemy je w kolejności z kwestionariusza.

Współtworzona przez...	Tak (4–5)	Ani tak, ani nie	Nie (1–2)	Saldo (tak – nie)
mniejszości niepolskojęzyczne (np. ukraińska, białoruska)	28,9%	31,5%	39,6%	–10,6
środowiska religijne	23,8%	31,4%	44,8%	–21,1
osoby LGBTQ+	31,6%	30,3%	38,2%	–6,6
osoby z niepełnosprawnościami	55,0%	28,8%	16,2%	+38,7

TABELA 33. Współtworzenie instytucji kultury (przedział wiekowy 18–64)

Współtworzenia instytucji kultury przez osoby z niepełnosprawnościami chce ponad połowa badanych (55%). Przy pozostałych trzech grupach odpowiedzi „nie" są częstsze niż „tak". Najczęściej „nie" pada przy środowiskach religijnych: współtworzenia przez nie nie chce 45% mieszkańców, a chce 24%[86]. Przy każdej grupie około 30% odpowiada „ani tak, ani nie". Wskazania przy środowiskach religijnych i przy osobach LGBTQ+ są od siebie praktycznie niezależne, więc nie tworzą jednej skali (aneks, część C).

Największe różnice między grupami społecznymi dotyczą osób LGBTQ+. Kobiety chcą współtworzenia przez nie dwa razy częściej niż mężczyźni (41% wobec 21%), osoby z wyższym wykształceniem częściej niż z niższym (37% wobec 16%). Odpowiedzi według religijności opisujemy w rozdziale 5.

Z wywiadów: Kto powinien mieć wpływ na program?

W ankiecie na temat współtworzenia lokalnej instytucji kultury przez środowiska religijne nie chce 45% mieszkańców, a przez osoby LGBTQ+ 38% (tabela 33). W wywiadach pytaliśmy, kto powinien mieć wpływ na program i pod jakim warunkiem rozmówcy poszliby na wydarzenie współtworzone przez każdą z tych grup.

We wszystkich segmentach pojawia się potrzeba uwzględniania głosu mieszkańców, ale różni się wyobrażenie o sposobie podejmowania decyzji. Segment 1 najmocniej akcentuje oddolność i partycypację. W segmencie 2 obok mieszkańców większą rolę mają burmistrz i reprezentatywne gremia. Segment 3 częściej widzi współpracę władz, dyrektorów instytucji i mieszkańców. Segment 4 ponownie mocno akcentuje mieszkańców, ale pojawia się również kwestia promocji i docierania do odbiorców poprzez nowe kanały i rozpoznawalne osoby.

> Ludzie. Mieszkańcy. [...] Ta kultura powinna jakby trochę oddolnie być kierowana.
>
> R5S1, kobieta, 50–64

[86] Grupa opisana w przypisie o jakości danych w podrozdziale 4.1 (deklaracje udziału niemal we wszystkich formach) częściej niż pozostali chce współtworzenia przez środowiska religijne (43% wobec 19%). Może to być częściowo wynik merytoryczny, bo grupa obejmuje z definicji osoby deklarujące wszystkie praktyki przykościelne. Ta sama grupa częściej chce współtworzenia przez wszystkie cztery grupy (12% wobec 5%). Bez rozstrzygnięcia sprawy jakości danych nie da się oddzielić tych wyjaśnień.

> Mi się wydaje, że społeczność, nikt odgórnie. […] Bardziej jakieś projekty przedstawione przez mieszkańców, co oni by chcieli tak naprawdę.
> R12S2, kobieta, 65+

> Burmistrz. No i my też trochę, bo powinniśmy mieć możliwość sugerowania […], czego byśmy oczekiwali. R3S3, mężczyzna, 35–49

> Wpływ powinien być w obywatelach dzielnicy i myślę, że to ludzie powinni jak najczęściej o tym decydować. R13S4, kobieta, 18–34

Wydarzenie współtworzone przez środowiska religijne

Podstawową wspólną zasadą jest to, że sam religijny organizator nie przesądza o decyzji większości rozmówców. Znacznie ważniejsze są treść i forma. Najczęściej powtarzającym się warunkiem uczestnictwa jest brak agitacji, przymusu, fanatyzmu i nachalnego nawracania.

Segment 2 i część segmentu 3 są najbardziej oswojone z działalnością religijną i parafialną. W segmentach 1 i 4 częściej pojawia się warunkowa otwartość: sztuka religijna, dyskusja czy inicjatywa społeczna są akceptowane, ale praktyka nastawiona na przekonywanie odbiorcy może zniechęcać. Jednoznaczna odmowa udziału w wydarzeniu współtworzonym przez środowisko religijne pojawia się u R8S1.

> Musiałoby to po prostu być dla mnie fajne. […] Czy to będzie jakaś dyskusja, czy to będzie analiza Biblii. Biblia też jest po prostu utworem literackim, który jest bardzo ciekawy. R7S1, kobieta, 18–34

> Nie przeszkadzałoby mi. Tylko żeby nie było […] agitacji.
> R15S2, mężczyzna, 50–64

> Tak, oczywiście. […] Jestem osobą wierzącą, więc nie miałabym z tym żadnego problemu. R2S3, kobieta, 35–49

> To by musiało być jakoś bardzo […] sprytnie i luźno przekazane. Żeby nie zrobić takiego bardzo […] spiętego ogłoszenia. R6S4, mężczyzna, 18–34

Wydarzenie współtworzone przez osoby LGBTQ+

Tutaj różnice są większe. Segment 1 jest generalnie otwarty, a podstawowym warunkiem – ciekawa treść i brak agitacji. Segment 2 najbardziej zdystansowany – u dwóch rozmówców pojawia się bezpośrednia deklaracja, że raczej nie przyszliby na takie wydarzenie, a u pozostałych akceptacja silnie zależy od formy. Segment 3 jest wewnętrznie zróżnicowany: od pełnej otwartości po udział warunkowany brakiem demonstracyjnego lub perswazyjnego charakteru. Segment 4 pozostaje

w większości otwarty, choć u R6S4 występuje niepewność i dyskomfort związany przede wszystkim z brakiem doświadczenia w kontakcie z osobami transpłciowymi.

Generalnie rozmówcy chętniej deklarują udział w wydarzeniu kulturalnym, gdy tożsamość organizatora pozostaje tłem, a na pierwszym planie znajduje się temat, jakość wydarzenia i możliwość swobodnego uczestnictwa.

> To mnie jest naprawdę wszystko jedno. Aby mieli oni coś ciekawego do powiedzenia. R9S1, mężczyzna, 50–64

> Raczej nie. […] Nie lubię afirmacji czegoś takiego […]. Raczej bym nie poszła. Nic by mnie nie mogło przyciągnąć raczej. R12S2, kobieta, 65+

> Żeby nie było demonstracji. […] Kiedy to by się wiązało z tym, że oni by przekonywali do przyjęcia ich poglądów. R3S3, mężczyzna, 35–49

> Jakbym poszedł ze znajomymi, to myślę, że tak. […] Samemu byłoby mi chyba trochę ciężej, bo nie wiem do końca, jak się w takim środowisku zachować. R6S4, mężczyzna, 18–34

4.5. Co różnicuje uczestnictwo i bariery w kulturze?

W końcowej części tego rozdziału przedstawimy wyniki analizy, która miała odpowiedzieć na pytanie, jakie czynniki, spośród omówionych powyżej, różnicują uczestnictwo w kulturze i jaki jest wśród nich udział wartości. Analizę prowadziliśmy w trzech fazach. Najpierw zmierzyliśmy, jaką część zróżnicowania uczestnictwa wyjaśniają cechy społeczne, tj. wiek, płeć, wykształcenie, sytuacja materialna i część miasta. Następnie dodaliśmy religijność w czterech grupach z rozdziału 3, a na końcu wartości[87].

[87] Analiza była prowadzona z wykorzystaniem regresji liniowej. Cechy społeczne to: wiek (sześć grup), płeć, wykształcenie, ocena sytuacji materialnej i jedna z czterech części miasta (centrum lewobrzeżne, peryferie lewobrzeżne, praski rdzeń, peryferie prawobrzeżne). Szerokość repertuaru to liczba form kultury, z których badany korzysta (definicja w aneksie, część C). Religijność: religijni praktykujący, okazjonalnie praktykujący, nieokreśleni, niereligijni i ateiści (podrozdział 3.3). Osie wartości jak w podrozdziale 3.4. Przyrosty religijności i wartości nie zależą od kolejności kroków.

Wskaźnik uczestnictwa	Cechy społeczne	Dodatkowo religijność	Dodatkowo dwie osie wartości	Dodatkowo 19 wartości
liczba form (0–8), mieszkańcy 18+	15,1%	+2,6 pkt	+0,5 pkt	+5,9 pkt
intensywność (0–32), mieszkańcy 18+	13,6%	+1,5 pkt	+0,9 pkt	+7,5 pkt
szerokość repertuaru (0–19), mieszkańcy 18–64	16,7%	+4,1 pkt	+0,9 pkt	+9,6 pkt

TABELA 34. Co różnicuje uczestnictwo w kulturze?

Analiza pokazała, że cechy społeczne wyjaśniają około 15% zróżnicowania uczestnictwa. Oznacza to, że wiek, płeć, wykształcenie, sytuacja materialna i część miasta razem tłumaczą około jednej siódmej różnic odnośnie uczestnictwa w kulturze między mieszkańcami. Reszta zależy od czynników, których badanie nie mierzy. Religijność dodaje przeciętnie około 3 punktów, a 19 wartości około 8 punktów. Wartości różnicują więc uczestnictwo słabiej niż cechy społeczne. Położenie na dwóch osiach wartości z rozdziału 3 nie dodaje prawie nic. Znaczenie mają pojedyncze wartości, które leżą po obu stronach osi. Więcej uczestniczą osoby, które wyżej cenią stymulację i uniwersalizm ekologiczny, a mniej te, które wyżej cenią bezpieczeństwo osobiste i społeczne. Na tych samych ośmiu formach wartości wiążą się z liczbą form nie silniej niż z częstotliwością udziału. Większy przyrost przy szerokości repertuaru wynika z form spoza tych ośmiu, czyli z rozrywki i praktyk w czasie wolnym.

Osoby religijne praktykujące wykazują większy udział w kulturze niż osoby niereligijne i ateiści w tym samym wieku, z tym samym wykształceniem i w podobnej sytuacji materialnej. Korzystają średnio z 0,75 formy więcej na osiem możliwych. Okazjonalnie praktykujący nie różnią się od niereligijnych. Przewaga praktykujących jest największa w domu kultury, parku rozrywki i na wydarzeniach plenerowych, wyraźna także w bibliotece. To propozycje lokalne i rodzinne. Rozwijamy to w rozdziale 5.

Zbadaliśmy też, czy barierę związaną z wartościami różnicuje miejsce zamieszkania i pochodzenie: brzeg Wisły, część miasta, długość zamieszkania w Warszawie liczoną w latach i miejsce dzieciństwa. Uwzględniliśmy trzy stwierdzenia o wartościach z podrozdziału 4.3. Zgoda z nimi różni się o mniej niż 5 punktów procentowych między brzegami Wisły, między osobami napływowymi a urodzonymi w Warszawie oraz według miejsca dzieciństwa[88]. Między czterema częściami miasta różnice są równie małe, z jednym wyjątkiem. W praskim rdzeniu brak tematów duchowych zgłasza o 7 punktów mniej osób niż w centrum lewobrzeżnym, po uwzględnieniu wieku, płci, wykształcenia i sytuacji materialnej.

Uwagę natomiast zwraca fakt, że osoby, które mieszkają w Warszawie krócej niż pięć lat, częściej niż urodzeni w Warszawie zgadzają się, że w ich otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia

88 Zgoda to odpowiedź: „zgadzam się" lub „zdecydowanie się zgadzam". Pełne zestawienie ośmiu stwierdzeń pokazuje aneks (część C).

kulturalne (o 13 punktów procentowych po uwzględnieniu wieku, płci, wykształcenia i sytuacji materialnej). Częściej czują się też niepewnie, bo nie wiedzą, jak się zachować (o 10 punktów), i częściej obawiają się reakcji bliskich (o 9 punktów). Jednak, ściśle rzecz biorąc, te bariery dotyczą otoczenia społecznego i obycia z instytucjami, a nie wartości[89].

[89] Mieszkańcy ze stażem krótszym niż pięć lat to 196 uczestników badania. Częściej zgadzają się oni także, że brakuje im tematów duchowych (o 9,5 punktu).

RELIGIJNOŚĆ, TRADYCJA I OFERTA KULTURY

5. RELIGIJNOŚĆ, TRADYCJA I OFERTA KULTURY

W tym rozdziale analizujemy rozbieżności między ofertą instytucji kultury a oczekiwaniami osób religijnych: w jakich obszarach się pojawiają i jak są silne, w czym oferta kultury rozmija się z oczekiwaniami osób religijnych, a w czym jest z nimi zbieżna. Pytamy też, czy dotyczy to wszystkich osób religijnych, czy przede wszystkim praktykujących, i jaką rolę odgrywa tutaj postawa tradycyjna. Grupy religijności i postawę tradycyjną definiuje rozdział 3[90]. Natomiast rozdział 5 dotyczy mieszkańców w wieku 18–64 lata, bo większość pytań o oczekiwania wobec kultury zadano tylko w ankiecie internetowej. Wyniki dla osób 65+ przedstawia aneks (część D).

Różnice między grupami religijności podajemy po uwzględnieniu płci, wieku i wykształcenia, bowiem różnią się one także tymi cechami[91]. Wyjątkiem jest porównanie form uczestnictwa w podrozdziale 5.2, w którym zestaw zmiennych kontrolnych jest szerszy.

5.1. Grupy religijności i postawa tradycyjna

Grupa	Udział	Postawa tradycyjna
religijni praktykujący	22,2%	68%
religijni okazjonalnie praktykujący lub niepraktykujący	23,4%	45%
nieokreśleni	20,4%	39%
niereligijni i ateiści	34,1%	13%

TABELA 35. Religijność i postawa tradycyjna (przedział wiekowy 18–64)

Postawa tradycyjna, czyli tradycja powyżej osobistej średniej w hierarchii wartości, rośnie wraz z zaangażowaniem religijnym. Ma ją 68% religijnych praktykujących w wieku 18–64 lata i 13%

90 Podrozdziały 3.1 (postawa tradycyjna) i 3.3 (grupy religijności). Religijni praktykujący uważają się za osoby religijne, chodzą do kościoła co najmniej raz w miesiącu i oceniają ważność Boga na co najmniej 6 w skali 1–10. Zamiast osi otwartości na zmianę i zachowawczości (podrozdział 3.4) używamy postawy tradycyjnej. Oś opisuje ogólny układ hierarchii wartości. Tradycja jest jej składnikiem najbliższym treściom, o które pytamy w tym rozdziale. Wśród praktykujących obie miary dają podobny obraz: zachowawczość stawia wyżej 60% z nich, a postawę tradycyjną ma 68% (osoby odpowiadające spójnie).

91 Różnice skorygowane szacowaliśmy regresją liniową. Zmienną zależną był wskaźnik zero-jedynkowy (np. zgoda ze stwierdzeniem) albo wartość liczbowa (np. liczba form), a zmiennymi kontrolnymi płeć, kohorta i wykształcenie (wśród osób 65+: rok urodzenia zamiast kohorty). Różnica skorygowana to różnica odsetków lub średnich między religijnymi praktykującymi a niereligijnymi przy tym samym rozkładzie płci, wieku i wykształcenia.

niereligijnych. Postawa tradycyjna i religijność nie są jednak tym samym. Co trzeci praktykujący w wieku 18–64 lata nie ma postawy tradycyjnej, a wśród niereligijnych ma ją co ósma osoba.

W porównaniu z osobami niereligijnymi wśród praktykujących jest więcej mężczyzn (55% wobec 44%) i mniej osób z najmłodszej kohorty (27% wobec 34%). Rzadziej mają wykształcenie wyższe (54% wobec 64%), a częściej niższe (18% wobec 9%). Swoją sytuację materialną oceniają jako dobrą (70% wobec 54%), a odsetek oceniających ją źle jest podobny (9% wobec 10%). Dwie trzecie z nich chodzi do kościoła co tydzień lub częściej, a ważność Boga oceniają średnio na 8,9 w skali 1–10.

Osoby, które określiliśmy jako religijnych okazjonalnie praktykujących, są w wielu sprawach bliższe nieokreślonym niż praktykującym. Pokazujemy to w kolejnych podrozdziałach.

Wywiady wskazują na zdecydowanie bardziej złożony obraz religijności Warszawiaków.

Złożoność postaw religijnych

Postawy religijne badanych mieszkańców Warszawy nie poddają się prostym klasyfikacjom. Analiza wywiadów w obszarze tzw. religijności przeżywanej (zakorzenionej w codziennym życiu) ujawnia złożony obraz, którego nie da się zamknąć w sztywnych dwubiegunowych etykietach, takich jak: wierzący – niewierzący czy katolik – ateista.

O złożoności światopoglądowej badanych świadczy przede wszystkim to, w jaki sposób wiara wiąże się z ich praktyką życiową. Osoby niereligijne i deklarujące brak wiary wprost wskazują, że wiara religijna nie stanowi dla nich istotnej wartości życiowej (R1S4). W przypadku części badanych osłabienie religijności lub odejście od Kościoła było wynikiem trudnych doświadczeń osobistych lub refleksji moralnej. Przykładem jest przypadek molestowania dziecka przez duchownego w bliskim otoczeniu (R10S3) lub przemyślenia wynikające z analizy krytycznych materiałów o kultach i religii (R11S3).

Wiara jako fundament wartości i oparcie w codzienności

Dla osób deklarujących się jako wierzące Bóg i wiara stanowią centralny punkt odniesienia, źródło tożsamości, poczucia bezpieczeństwa oraz otuchy w trudnych momentach. Wiara może być centralną wartością.

> Ja jestem osobą religijną, bo przede wszystkim na pierwszym miejscu na pewno stawiam Boga. Wierzę w Boga, daje mi to jakieś takie poczucie wartości, daje mi jakąś nadzieję, no takie też bezpieczeństwo, no jakiś sens w ogóle życia, istnienia, no to na pierwszym miejscu będzie na pewno Bóg.
>
> R2S3

Dystans do Kościoła jako instytucji

Płaszczyzną łączącą badanych – zarówno tych wierzących, jak i niezwiązanych z Kościołem – jest wyraźny dystans wobec instytucji kościelnej, krytyka polityki z ambony oraz komercjalizacji.

> Tylko niestety... nie uważam, że do końca ta religia Kościoła, która jest obecnie, pokrywa się z tą, w którą ja wierzę po prostu. R6S4

> Instytucja, jaką jest Kościół w Polsce – jestem na nie. Jednak jeżeli chodzi o wiarę, no to, że tak powiem, w Boga wierzę. Ale po prostu nie po kolei mi z instytucją Kościoła. R8S1

Ze względu na ten dystans wiara wyraża się częściej w płaszczyźnie autonomicznej moralności i własnego sumienia niż w bezwzględnym podporządkowaniu się oficjalnemu nauczaniu instytucjonalnemu.

> Na przykład ja się modlę co wieczór, tak? To na pewno. Ale takie *stricte* wybory... Bardziej chyba własne sumienie, niż jeżeli bym myślała przez pryzmat takiej religijności. R6S4

Praktyki, rytuały i modlitwa w życiu codziennym

Przeżywanie wiary w codzienności przybiera u badanych formę osobistej, intymnej modlitwy oraz utrwalonych nawyków i gestów.

> No, ja staram się, nawet jak nie powiem tam, prawda, 10 Zdrowaś Maryjo, czy tam jakieś tajemnice różańca, to przynajmniej na koniec, jak już idę spać, to przynajmniej dziękuję Ci, Panie Boże, za to, że pozwoliłeś mi przeżyć ten dzień. Dziękuję Ci za jakieś tam dobre, dobrych ludzi, których spotkałam na swojej drodze [...]. Takie zwykłe, zwykłe słowa mojego szarego człowieka, proste, ale trafiają. I to daje mi, że na pewno tam Pan Bóg jest i mnie słucha. R2S3

Relacja z Bogiem nie wymaga regularnego uczęszczania do świątyni.

> W sensie, ja w ogóle jestem osobą wierzącą i tak czy siak, nawet jeżeli bym nie poszła do tego kościoła, ja bym się pomodliła w domu. Bo uważam, że też nie muszę iść do kościoła specjalnie, żeby się pomodlić, tylko mogę się pomodlić w domu. R4S2

Wiara jako tradycja, tożsamość i granice kulturowe

Wiara jest synonimem tradycji, dziedzictwa kulturowego oraz tożsamości narodowej.

> Tak, ja uważam, że to nie jest tylko i wyłącznie jakby sama wiara, bo to jest też jakby tradycja [...]. W Polsce jest ta wiara katolicka... To jest trochę tożsamość z jakąś kulturą. Cała kultura polska leży gdzieś tam w tej kulturze katolickiej i wierze... To, że w święta się idzie w Wielką Sobotę poświęcić jajka. Że w Boże Narodzenie wszyscy się spotykamy i śpiewamy kolędy. To jest trochę tożsamość z kulturą. R7S1

Młodsze pokolenie badanych podkreśla odrębność współczesnego stylu życia od tradycyjnych nakazów obyczajowych, wskazując, że ścisłe przestrzeganie dawnych rygorów oznaczałoby izolację społeczną.

> Nie przekładam wiary na swoje decyzje, które mam. Bo gdybym miała przekładać, tak naprawdę musiałabym się cofnąć do średniowiecza trochę [...]. Na przykład w ubieraniu się... Teraz jest inna moda i jakbym się tak ubrała, to myślę, że tutaj to mnie wszyscy na ulicy by zwyzywali i śmiali pod nosem. R4S2

Moralność i zróżnicowanie w otwartości na innych

Wielu badanych definiuje wiarę przede wszystkim poprzez postawę etyczną w relacjach z ludźmi – uczciwość, niekrzywdzenie innych oraz szacunek.

> O tyle jest elementem życia codziennego, że staram się żyć według zasad. Czyli właśnie uczciwość, niemówienie fałszywych świadectw. Żyć tak, żeby druga osoba przeze mnie nie płakała. R3S3

> Na pewno buduje mi takie główne zasady, według których ja żyję... A jeżeli chodzi o religię, mamy gotowy, że tak powiem, kręgosłup moralny: nie zdradzaj, nie zabijaj. Tam nie ma nic, co jest złe. R7S1

Ponadto deklaracja przynależności religijnej idzie w parze z tolerancją i otwartością na wyznawców innych religii. Niektóre osoby wierzące stwierdzają:

> Toleruję. To, że ktoś jest muzułmaninem, to nie znaczy, że jest od razu mordercą. R3S3

Inne wskazują na dystans do odmienności i innych wartości.

5.2. Czego oczekują od kultury osoby religijne?

Religijni praktykujący uczestniczą w kulturze częściej niż pozostałe grupy: regularnie (co najmniej trzy razy w roku w jednej z form) bywa w instytucjach kultury 81% z nich, wobec 69% w pozostałych grupach[92].

Odmienny jest natomiast wzór uczestnictwa w kulturze. Przewaga praktykujących dotyczy przede wszystkim uczestnictwa lokalnego i rodzinnego. W domu kultury był w ciągu roku co drugi praktykujący i co trzeci niereligijny, a w parku rozrywki lub cyrku 59% wobec 37%. Wyraźne różnice dotyczą też wydarzeń plenerowych, a nieco mniejsze bibliotek. W kinie, w klubach i na festiwalach różnice są małe. Po uwzględnieniu cech społecznych przewaga praktykujących w formach lokalnych i rodzinnych wynosi średnio 19 punktów procentowych, a w pozostałych formach poza domem 9 punktów[93]. Od innych grup różnią się natomiast tym, czego od kultury oczekują.

92 Uczestnik regularny to osoba, która co najmniej trzy razy w ciągu roku skorzystała z jednej z ośmiu form kultury instytucjonalnej (podrozdział 4.1).

93 Mieszkańcy w wieku 18–64 lata; uczestnictwo co najmniej raz w ciągu roku. Formy lokalne i rodzinne: dom kultury, biblioteka, wydarzenia plenerowe, park rozrywki lub cyrk. Pozostałe: kino, koncert, teatr, muzeum, opera, festiwal, klub. Różnice oszacowaliśmy z kontrolą wieku, płci, wykształcenia, sytuacji materialnej i części miasta (zestaw jak w podrozdziale 4.5). Przewaga praktykujących jest w formach lokalnych i rodzinnych o 10 punktów procentowych większa niż w pozostałych (przybliżony przedział od 6 do 14). Dodatkowo uwzględniliśmy obecność dzieci w gospodarstwie, co nie wpłynęło jednak zasadniczo na wyniki: przewaga w poszczególnych formach zmniejszyła się najwyżej o 3 punkty. Podział form wyznaczyliśmy po wstępnej analizie wyników, więc opisuje on wzorzec w obrębie tych danych. W badaniu nie pytaliśmy, z kim badany uczestniczy w kulturze, więc rodzinny charakter tych form zakładamy na podstawie ich rodzaju. Wydarzenia sportowego i „innego wydarzenia kulturalnego" nie zaliczyliśmy do żadnej z dwóch grup; przewaga praktykujących wynosi w nich po 15 punktów.

Mieszkańcy w wieku 18–64 lata:

Wskaźnik	Religijni praktykujący	Okazjonalnie praktykujący	Nieokreśleni	Niereligijni i ateiści	Różnica skorygowana: praktykujący wobec niereligijnych
uczestnik regularny	81%	63%	72%	71%	+14 pkt
kultura ważna (8–10 punktów)	54%	46%	49%	49%	+7 pkt
woli wiedzę o własnej kulturze	74%	61%	55%	54%	+20 pkt
woli poznanie innych kultur	41%	49%	47%	63%	−19 pkt
chce utwierdzenia w przekonaniach	56%	57%	54%	45%	+11 pkt
temat: religia, duchowość, sens życia	28%	13%	16%	6%	+23 pkt
temat: lokalna tożsamość, historia dzielnicy	37%	26%	28%	18%	+19 pkt
temat: rodzina, wydarzenia międzypokoleniowe	32%	37%	34%	15%	+17 pkt
temat: rozrywka popularna	41%	57%	55%	58%	−16 pkt
chce współtworzenia instytucji przez środowiska religijne	50%	26%	16%	10%	+41 pkt
nie chce współtworzenia instytucji przez osoby LGBTQ+	51%	40%	36%	30%	+19 pkt

TABELA 36. Oczekiwania według religijności (przedział wiekowy 18–64)

Przy parach przeciwstawnych oczekiwań („woli wiedzę o własnej kulturze", „woli poznanie innych kultur", „chce utwierdzenia w przekonaniach") odsetki obejmują także osoby, które zaznaczyły oba stwierdzenia z pary, dlatego są wyższe niż w tabeli w podrozdziale 4.2.

Osoby praktykujące częściej chcą, by instytucje kultury promowały wiedzę o własnej kulturze, a rzadziej, by pozwalały poznawać inne. Częściej interesują ich religia, duchowość i sens życia oraz lokalna tożsamość, rzadziej rozrywka popularna. Połowa z nich chce, by lokalne instytucje kultury współtworzyły środowiska religijne. Dla porównania, wśród osób niereligijnych chce tego co dziesiąty, a dwie trzecie tego nie chce[94].

Część różnic oddziela osoby niereligijne od wszystkich pozostałych grup, a nie tylko praktykujących od reszty. Dotyczy to w największym stopniu tematu „rodzina, wydarzenia międzypokoleniowe", który wskazuje 34% praktykujących, okazjonalnie praktykujących i nieokreślonych, a tylko 15% niereligijnych. Odwrotnie za to jest w przypadku sztuki współczesnej: 17% w trzech pierwszych grupach i 27% wśród niereligijnych. Potwierdzenia własnych przekonań oczekuje 56% osób w trzech pierwszych grupach i 45% niereligijnych[95].

94 O tym, jak rozumieć pytanie o współtworzenie kultury, piszemy w podrozdziale 4.4. Odpowiedź „nie" przy środowiskach religijnych może wyrażać pogląd na rozdział kultury publicznej od instytucji religijnych, a nie stosunek do osób wierzących.

95 Ważność kultury wszystkie grupy oceniają natomiast podobnie: ocenę 8–10 wybiera 54% praktykujących, 46% okazjonalnie praktykujących i po 49% nieokreślonych i niereligijnych, a różnica między praktykującymi a niereligijnymi po uwzględnieniu cech społecznych (7 punktów procentowych) mieści się w granicach błędu statystycznego.

Osoby religijne nie tworzą jednolitej grupy, a jedną z cech, które je różnicują, jest przywiązanie do tradycji. Religijnych o postawie tradycyjnej częściej niż pozostałych religijnych interesują przeszłość, własne otoczenie i wiedza. Historię i dziedzictwo wskazuje 46% z nich, wobec 23% pozostałych religijnych. Lokalną tożsamość i historię dzielnicy zaznacza 38% wobec 21%, a naukę i jej popularyzację 42% wobec 24%. Od kultury częściej oczekują potwierdzenia swoich przekonań niż skłonienia do refleksji nad nimi. Przemyślenia przekonań chce 45% z nich, wobec 60% pozostałych religijnych. Wielokulturowość interesuje ich rzadziej (13% wobec 27%). Różnice te utrzymują się po uwzględnieniu cech społecznych.

5.3. Wartości jako bariera udziału w kulturze

Nie wszystkie bariery w dostępie do kultury mają charakter finansowy czy przestrzenny. Można się spodziewać, że część osób rezygnuje z udziału albo wychodzi z wydarzeń niezadowolona, bo nie zgadza się z wartościami, które dostrzega w ofercie. Dotyczą tego trzy z ośmiu stwierdzeń o barierach niematerialnych (podrozdział 4.3). Religijni praktykujący zgadzają się z nimi wyraźnie częściej niż pozostali.

Mieszkańcy w wieku 18–64 lata:

Wskaźnik	Religijni praktykujący	Okazjonalnie praktykujący	Nieokreśleni	Niereligijni i ateiści	Różnica skorygowana: praktykujący wobec niereligijnych
zgoda: w ofercie rzadko znajduję coś zgodnego z moimi wartościami	45%	30%	30%	24%	+21 pkt
zgoda: brakuje mi tematów duchowych lub dotyczących sensu życia	43%	23%	26%	20%	+23 pkt
zgoda: rezygnuję z wydarzeń, bo treść kłóci się z moimi wartościami	40%	24%	25%	25%	+17 pkt
nadwyżka zgody: stwierdzenia o wartościach ponad pozostałe (skala 1–5)	0,36	0,19	0,06	0,03	+0,34

TABELA 37. Bariery wartości według religijności (przedział wiekowy 18–64)

Osoby praktykujące zgadzają się częściej także z niektórymi innymi stwierdzeniami, na przykład z obawą przed reakcją bliskich (32% wobec 17%) i z tym, że niektóre wydarzenia są trudne do zrozumienia bez przygotowania (40% wobec 27%). Dlatego sprawdziliśmy, o ile ich zgoda ze

stwierdzeniami o wartościach przewyższa ich zgodę z pozostałymi stwierdzeniami[96]. Analiza pokazała, że nadwyżka jest u praktykujących wyraźna (0,36 punktu), u okazjonalnie praktykujących mniejsza (0,19), a u osób nieokreślonych i niereligijnych bliska zeru. Nadwyżka opiera się w dużej mierze na stwierdzeniu o braku tematów duchowych. Bariera wartości jest więc doświadczeniem przede wszystkim osób praktykujących, a nie ogólną skłonnością do zgadzania się z każdym stwierdzeniem o barierach.

Wśród osób, które zgadzają się, że rezygnują z wydarzeń z powodu treści sprzecznej z ich wartościami, i które zadeklarowały, że w ostatnim roku z czegoś zrezygnowały, tylko 10% wskazało ten powód w pytaniu o konkretne przyczyny takiej decyzji. Najczęściej były to: koszty, brak czasu i zmęczenie. Wśród praktykujących odsetek ten wynosi 14%, ale opiera się na małej grupie (45 osób). Interpretacja wyniku jest utrudniona przez fakt, że badania ankietowe mierzą postawę i deklarację dotyczącą zachowania. Biorąc to pod uwagę, można przypuszczać, że bariera wartości wpływa raczej na stosunek do oferty i wybór wydarzeń niż na samą decyzję o udziale. Pytanie o powody dotyczyło jednak tylko aktywności, które badanego interesują. Wydarzenia o treści sprzecznej z jego wartościami mogły do nich nie należeć, więc ten wynik może zaniżać wpływ bariery na decyzję o udziale.

Wśród osób, które łączą religijność z postawą tradycyjną, rośnie średnia zgody zarówno ze stwierdzeniami o wartościach, jak i z pozostałymi (o 0,40 i 0,26 punktu na skali 1–5), choć w różnym stopniu dla poszczególnych stwierdzeń. Osoby takie częściej niż pozostałe religijne mówią, że w ofercie rzadko znajdują coś zgodnego z ich wartościami (o 17 punktów) i że brakuje w niej tematów duchowych (o 20 punktów).

Z wywiadów: Wartości a wybory kulturalne

Wśród osób, które deklarują rezygnację z wydarzeń z powodu treści sprzecznych z ich wartościami i w ostatnim roku z czegoś zrezygnowały, ten powód podało tylko 10%. W wywiadach pytaliśmy, czy wiara i to, co rozmówcy uważają za ważne, wpływają na to, co czytają, oglądają i czego unikają.

Dostrzeganie miejsca religii w kulturze

Zarówno osoby niewierzące, jak i wierzące dostrzegają ofertę kulturalną instytucji religijnych w Warszawie. Niewierząca rozmówczyni w wieku 50–64 lata tak mówi o kościelnej ofercie kulturalnej:

> Jeżeli chodzi o sprawy duchowe, ja widzę, że tam non-stop się dzieją jakieś po prostu eventy kościelne, w sensie, że ludzie się tam gromadzą, bo procesje na przykład z obrazem chodzą gdzieś tam między domami. R5S1

[96] Nadwyżka to różnica między średnią zgodą z trzema stwierdzeniami o wartościach a średnią zgodą z pięcioma pozostałymi stwierdzeniami o barierach niematerialnych (skala 1–5). Kontrolujemy w ten sposób skłonność danej osoby do zgadzania się ze stwierdzeniami w ogóle.

A religijna rozmówczyni w wieku 65+ tak opisuje kierowaną do niej bezpośrednio ofertę kulturalną wspólnot religijnych:

> Tak, poszłabym. Tym bardziej że u nas jest parafia... są takie kawiarenki i tam zapraszają jakichś psychologów, księży, jakichś redaktorów, jakichś takich publicystów... Kościół organizuje tego typu rzeczy. R12S2

Dla osób wierzących i praktykujących samo praktykowanie wiary stanowi element sposobu spędzania wolnego czasu. Rozmówczyni w wieku 18–34 lata tak mówi o swoim zaangażowaniu religijnym:

> Ja jestem praktykującą, wierzącą osobą, więc byłam w kościele, także też spędziłam tak czas wolny. R13S4

Dystans do instytucji religijnych w kulturze

Osoby niewierzące wyrażają dystans do treści ściśle religijnych. Rozmówczyni w wieku 18–34 lata nie jest zainteresowana wydarzeniami o charakterze czysto wyznaniowym:

> Ja nie mam nic do instytucji religijnych. Na pewno zależy od wydarzenia. Ale gdyby było np. wydarzenie, że zbieramy, nie wiem... ubrania dla potrzebujących albo karmę dla zwierząt. Idę niezależnie od tego, kto je organizuje. Super, że organizacje religijne się tym też zajmują. Ale gdyby to było czytanie Biblii to raczej nie. R1S4

Zainteresowanie kulturą religijną

Warunkiem korzystania z treści prezentowanych przez organizacje religijne jest wyraźnie zaznaczona granica między treściami ściśle religijnymi a kulturalnymi. Wskazują na to następujące wypowiedzi.

Niewierzący rozmówca w wieku 18–34 lata wskazuje na prawo organizacji religijnych do tworzenia sztuki:

> Właściwie pewnie to by mnie nie powstrzymało, jakby mnóstwo dzieł kultury jest jakoś religią nacechowane [...]. Nie mam nic przeciwko, żeby właśnie jakieś społeczności, społeczności religijne, tworzyły swoją sztukę i na pewno by mnie to nie odtrąciło, żeby też pójść na jakiś spektakl. R11S3

Niewierzący rozmówca w wieku 50–64 lata wskazuje, że aby treści oferowane przez organizacje religijne go zainteresowały, muszą być przede wszystkim „dobrej jakości":

> Oczywiście, jeżeli to będą takie środowiska religijne, które naprawdę będą... odpowiadały za jakość... Bo ja fanatyzm religijny oddzielam od prawdziwej religii. To musi być wyważone. R9S1

Granica pomiędzy otwartością na treści religijne i niereligijne nie pokrywa się w pełni z podziałem na osoby wierzące i niewierzące. Niektóre osoby niewierzące wyrażają otwartość na treści religijne:

> Jako że byłem wychowany jakby w dwóch kulturach troszeczkę, [...], mam wielki szacunek w ogóle do religijności jako takiej. Natomiast jestem ekumeniczny bardzo mocno. Nie powiem, że wierzę, natomiast mam wielki szacunek dla ludzi, którzy wierzą. R9S1

Zainteresowanie osób niewierzących treściami religijnymi wyraża się również akceptacją treści humanistycznych i kulturalnych w wydarzeniach organizowanych przez wspólnoty religijne. Niewierząca rozmówczyni w wieku 50–64 lata kojarzy tematy religijne z tematami dotyczącymi człowieka, które budzą jej zainteresowanie:

> To znaczy na pewno nie czytam czegoś, co jest po linii jakiejkolwiek religii... Natomiast ciekawi mnie człowiek, więc jeżeli na przykład w czymś jest w kontekście religijnym, no to nie mam z tym problemu. R5S1

Jest ona gotowa uczestniczyć w wydarzeniach organizowanych przez wspólnoty religijne, jeśli mają one charakter czysto kulturalny:

> Załóżmy, gdyby to była wystawa obrazów religijnych, nie ma sprawy. Jest to w tym momencie *stricte* religijne, ale jest to związane ze sztuką i nie czuję, że będę musiała uczestniczyć w jakimś... R5S1

> Jeżeli chodzi o kulturę sakralną, to też nie jest dla mnie żadnym problemem, żeby iść na koncerty, właśnie też [w okolicy]. Bardzo często zanim się otwarła ta nowa [sala koncertowa], to oni grają naprzeciwko w kościele, czy jakieś Pasje, czy tego typu rzeczy, właśnie okołoświątecznie z przyjemnością. Więc tutaj nie mam takich... Tak samo jest festiwal Myśli Jana Pawła II. Nie mam żadnego problemu, żeby iść na fajne, ciekawe dokumenty i zupełnie mi to nie przeszkadza. R5S1

Dystans do prozelityzmu

Niewierząca rozmówczyni w wieku 50–64 lata zdystansowana jest również do treści religijnych niechrześcijańskich. Przykładem takiego zachowania jest niechęć do uwzględniania treści duchowych w ćwiczeniach jogi:

> Zdarzyło mi się z niej [z jogi] wyjść, jak ktoś był za bardzo natchniony i uważał, że jest to religijne. Dla mnie to miały być ćwiczenia rozciągające [...], a jeżeli ktoś po prostu udaje, że jest duchowym przywódcą i chce mi coś sprzedać w ten sposób, to mnie to drażni. R5S1

O podobnej granicy, choć przebiegającej w innym miejscu, mówią osoby wierzące. Również wierzący badani wyrażają dystans wobec nagabywania i nachalności religijnej:

> Żeby nie było pomyślane, że jest to nagabywanie kogoś do wiary, bo też tego nie lubię, zmuszanie, nie wiem, puszczanie z głośnika... piosenek. No to czegoś takiego nie lubię. R13S4

> Tylko żeby nie było tej agitacji... Tylko żeby nie było tego, że masz krzyżem leżeć i śpiewać te ich piosenki. R15S2

Wiara stanowi dla nich przestrzeń osobistą, duchową:

> Tylko ja nie chodzę, też nie nawracam ludzi na siłę. Chcesz, to idziesz do tego kościoła... Ale religia jest taką intymną rzeczą. Tak jak ty chodzisz w gaciach, tak samo i tę swoją wiarę zostaw dla siebie. Nie nawracaj, nie uszczęśliwiaj ludzi. R15S2

> Nie, tak jak pani powiedziałem. Wszystko ma swoje miejsce. Umiejscowienie tego. Nie można być natarczywym. W pewnym momencie byliśmy w takich czasach, że Kościół był powszedni. I ta namolność... to nienakłanianie, to jest wymuszanie już było. R10S3

> Ja idę do kościoła, idę do Boga. Mam też wszystkie swoje rzeczy... Chcę się wyciszyć, czy chcę się pomodlić, to nie chcę słuchać o polityce czy o innych wydarzeniach, które się dzieją w Kościele. R14S2

> Dla mnie wiara jest, dla mnie, dla mnie jest, nie chodzę do kościoła dla księdza, dla sąsiadów, dla kogoś tylko chodzę dla siebie. Chcę się pomodlić, chcę się wyciszyć... Jak ktoś się obnosi lub krzyczy albo biega z krzyżem, to nie... To odpycha. R14S2

Wpływ religii na gusta i estetykę

Wpływ wiary na wybór treści kulturowych jest bardzo złożony. W żadnym przypadku nie jest to jednak wpływ bezpośredni czy – jak niektórzy rozmówcy określają – „fanatyczny". Wiara nie przekłada się automatycznie na postawy i zachowania względem kultury. Osoba głęboko religijna tak mówi o tej zależności:

> Natomiast nie kieruję się tylko tym, że to jest związane z wiarą czy nie. R12S2

Rozmówca w wieku 35–49 lat wskazuje, że jego wiara nie stanowi przeszkody w odbiorze treści, które godzą w wyznawane wartości:

> To znaczy, jeżeli na przykład gdzieś w jakiejś recenzji [bym] przeczytał, że może dany, nie wiem, film, muzyka może, że tak powiem, godzić w wiarę, raczej by mi to nie przeszkadzało. No, ale jeżeli chciałbym to obejrzeć, bym to obejrzał czy posłuchał. R8S1

Nie oznacza to jednak, że korzystanie z kultury stanowi pole wyborów całkowicie niezależne od wiary i religijności. Ten wpływ można podzielić na dwa rodzaje. Jeden, w którym wiara wpływa na eliminowanie niektórych treści, oraz drugi, w którym wiara wpływa na wybór konkretnych treści.

A. Wiara jako filtr eliminujący „złe" treści

Pierwszy typ zależności, który pojawia się w wypowiedziach zdecydowanie częściej, przejawia się w następujących postawach:

Wiara jako odrzucanie treści bluźnierczych

Rozmówca niepraktykujący w wieku 35–49 lat wskazuje, że wiara wpływa jak swoisty filtr na wybór tego, co ogląda i w czym uczestniczy. Oznacza to, że nie mógłby odbierać treści w jego ocenie znieważających jego uczucia religijne:

> Trochę na pewno. Trochę na pewno, no nie mówię, bo też czasami widzę jakieś, no chociaż na przykład filmu, który ewidentnie obraża Jezusa, bym nie obejrzał. Bo to już by mnie raziło. Natomiast wiem, że takie rzeczy są. Że tego nie uniknę. Że takie filmy będą kręcić. Że ktoś będzie publicznie obrażał religię. To tego niestety też nie uniknie. Natomiast sam na pewno nie będę tego popierał. R3S3

Wiara jako odrzucanie treści nieprzyzwoitych

Inny rozmówca zwraca uwagę, że z powodów obyczajowo-religijnych nie akceptuje treści promujących rozwiązłość lub upadek zasad:

> Na pewno to, co się dzieje wśród artystów i nawet zwykłych ludzi, że w większości ludzie chcą zabłysnąć. Niekoniecznie tą dobrą stroną. I tak jak mówię ci piosenkarze, czy coś. I też jest tak, że jest promowana ta wolność taka. Czy zła, czy jak to określić? R14S2

W niektórych wypowiedziach widać wpływ wiary na filtrowanie zachowań, które będą sprzeczne z szacunkiem dla drugiego człowieka:

> O, no to akurat z takich wydarzeń kulturalnych, nie wiem, tak jak bardzo często widzę, na takich wydarzeniach kulturalnych dużo chamskich zachowań. Szczególnie, powiem, na takich ogólnodostępnych. Właśnie to mnie, że tak powiem, bardzo irytuje. Ja, idąc na jakieś wydarzenie, staram się kulturalnie nikomu nie wchodzić, stanę sobie z boku, popatrzę i pójdę, ale nie wiem, szukanie jakichś tam problemów czy czegoś to... myślę, że to jest problemem. R8S1

B. Wiara jako pozytywna motywacja do wyboru treści

Drugi typ pojawia się w wypowiedziach zdecydowanie rzadziej. W tym podejściu wiara może skłaniać do wyboru treści formujących (budujących, pozytywnych). Wskazują na to następujące wypowiedzi:

> No, na pewno wpływa. Są rzeczy, które po prostu, no, w żaden sposób uważam, że nic nie wniosą do mojego życia, więc po prostu nie karmię się takimi treściami. R7S1

> Jak jest jakiś religijny film, to mam ochotę to zobaczyć. R12S2

5.4. Co osoby religijne zmieniłyby w ofercie kulturalnej Warszawy?

Pytanie otwarte o zmiany w ofercie pozwoliło badanym powiedzieć, czego im brakuje, bez narzucania gotowych kategorii, a odpowiedzi osób religijnych porównaliśmy z odpowiedziami pozostałych grup (podrozdział 4.3). Wśród osób, które wpisały odpowiedź z treścią:

Kategoria	Religijni praktykujący	Okazjonalnie praktykujący	Nieokreśleni	Niereligijni i ateiści
ceny i koszty	19%	42%	55%	40%
ciekawsza lub bardziej różnorodna oferta	37%	19%	14%	12%
krytyka treści z perspektywy wartości	10%	6%	2%	3%
tradycja i historia	4%	1%	0%	1%

TABELA 38. Zmiany w ofercie według religijności (przedział wiekowy 18–64)

Osoby praktykujące wpisują odpowiedź z treścią częściej niż pozostali (43% wobec 30% w pozostałych grupach). Ich odpowiedzi rzadziej dotyczą cen, co jest zgodne z ich lepszą oceną sytuacji materialnej, a częściej jakości i treści oferty. Krytyka treści z perspektywy wartości pojawia się w 19 wpisach mieszkańców w wieku 18–64 lata, z czego 10 pochodzi od praktykujących. Część z nich dotyczy treści uznanych za ideologiczne, poprawne politycznie lub wulgarne:

> Mniej liberalnych, lewicowych, poprawnych politycznie treści.

> Mniej wulgarna i poprawna politycznie «kultura».

> Musiałyby być promowane wartości, a nie lewicowa agenda LGBT. Nikomu nic do tego, kto z kim sypia, jednak wolałabym, aby ludziom nie wpychano do gardeł jedynie słusznej ideologii.

Część wpisów dotyczy sztuki współczesnej, wierności tekstowi i społecznej przynależności odbiorców:

> Mniej awangardowe treści i wykonanie.

> Większe przywiązanie do tekstu źródłowego. Mniej seksualizacji i chodzenia na łatwiznę w kwestiach scenariuszowych.

> Więcej treści skierowanej do pracującej klasy średniej, mniej do miastowej śmietanki kulturalnej.

Kilka osób chce więcej historii i tradycji: „więcej wydarzeń o charakterze historycznym", „więcej adaptacji klasyków do współczesności". Podobne głosy zgłaszają także osoby niereligijne: „więcej polskiej tradycyjnej kultury", „więcej starszej sztuki, ta nowoczesna to tandeta"[97].

Odpowiedzi otwarte ilustrują wyniki z poprzednich podrozdziałów, ale same są nieliczne. O skali zjawiska mówią pytania zamknięte, a odpowiedzi otwarte pokazują, jak badani je nazywają.

[97] Cytaty podajemy w pisowni oryginalnej, z poprawionymi literówkami. Jedna osoba religijna okazjonalnie praktykująca chciała więcej tematów duchowych („tematy spirytualne"); zaliczyliśmy ją do kategorii innych tematów.

WNIOSKI

6. WNIOSKI

Przeprowadzone badanie uzupełnia lukę, jaka istniała na mapie diagnostycznej mieszkańców Warszawy. Prowadzone wcześniej analizy dotyczyły wielu różnych aspektów uczestnictwa w kulturze, dostarczając bardzo cennych i istotnych wniosków dotyczących dynamizmu tego zjawiska pod względem skali, przestrzeni i nierównej struktury zaangażowania, barier uczestnictwa oraz wpływu migracji. Jednak wśród tematów podejmowanych przez zespoły badawcze praktycznie nie pojawiały się zagadnienia takie jak wartości, religijność czy praktyki religijne. Tymczasem już podstawowa wiedza socjologiczna wskazuje, że wartości stanowią zespół kluczowych charakterystyk wpływających na postawy i zachowania jednostek oraz zbiorowości. Dlatego przeprowadzone badanie wnosi nową perspektywę do obrazu obejmującego dynamikę uczestniczenia przez Warszawiaków w kulturze.

Badania nt. wartości mieszkańców Warszawy składały się z dwóch komponentów. Obejmowały badanie ilościowe, przeprowadzone z wykorzystaniem kwestionariusza opracowanego na podstawie sprawdzonych w badaniach międzynarodowych pytań i skal. Badanie zrealizowano za pośrednictwem Internetu oraz w formie wywiadów telefonicznych, na próbie 1206 osób. Ze względu na fakt, że w przypadku jednej trzeciej badanych uczestniczących w części internetowej oceny dwóch opisów tej samej wartości nie wykazywały wzajemnej spójności, wskaźniki oparte na kwestionariuszu wartości (hierarchię wartości, grupy wartości, dwie osie i postawę tradycyjną) liczymy dla 862 osób odpowiadających spójnie. Pozostałe wyniki opierają się na wszystkich osobach, którym zadano dane pytanie; część pytań zadano tylko osobom w wieku 18–64 lata.

Drugim komponentem badania były indywidualne wywiady pogłębione z 15 mieszkańcami Warszawy, dobranymi w taki sposób, aby uwzględnić osoby aktywnie uczestniczące w kulturze, osoby w niewielkim stopniu korzystające z oferty kulturalnej, osoby mieszkające w Warszawie od niedawna, a także mieszkańców różnych dzielnic miasta, ze szczególnym uwzględnieniem dzielnic prawobrzeżnych.

Badanie ilościowe wykazało, że w hierarchii wartości mieszkańcy Warszawy najwyżej cenią bezpieczeństwo społeczne oraz życzliwość i troskliwość, natomiast najrzadziej wskazują władzę nad ludźmi jako wartość, którą kierują się w swoim życiu. W odniesieniu do szerszych grup wartości najwyżej lokują „przekraczanie siebie", a najniżej – umacnianie siebie. Oznacza to, że hierarchia wartości Warszawiaków jest zbliżona do wzorca obserwowanego w skali ogólnoświatowej. Na tle tego wzorca szczególnie wyróżnia się znaczenie bezpieczeństwa. Z kolei tradycja zajmuje w hierarchii wartości mieszkańców Warszawy stosunkowo odległe, bo 15. miejsce. Nie oznacza to

jednak, że jest ona pozbawiona znaczenia – dla 40% mieszkańców tradycja lokuje się powyżej ich osobistej średniej ważności wartości.

Pod względem systemu wartości mieszkańcy Warszawy nie tworzą wyraźnie wyodrębnionych typów. Nie oznacza to jednak, że są do siebie podobni we wszystkich analizowanych wymiarach. Największe zróżnicowanie dotyczy stosunku do zmian. Nieco ponad połowa mieszkańców Warszawy (57%) wyżej ceni otwartość na zmianę, podczas gdy 42% opowiada się raczej za zachowawczością. Z perspektywy tematu badania istotne jest przy tym, że wartości związane z zachowawczością częściej dominują wśród osób deklarujących się jako religijne i praktykujące.

Przeprowadzona analiza wyników, oparta na typologii zaczerpniętej z badań międzynarodowych i stosowanej w literaturze od wielu lat, wskazuje, że wśród mieszkańców Warszawy w wieku 18–64 lata obecne są zarówno wartości związane z bezpieczeństwem fizycznym i ekonomicznym, jak również z samorealizacją i jakością życia. Wśród osób, które wskazały dwa cele, 58% reprezentuje typ mieszany, materialistyczno-postmaterialistyczny. Typy czyste (czyli reprezentujące w pełni jeden z nich) są równie liczne, po 21%, a ich rozkład tylko częściowo zgadza się z teorią Ingleharta.

Pod względem religijności połowa dorosłych mieszkańców uważa się za osoby religijne, a co trzeci – za osobę niereligijną albo ateistę. Co tydzień do kościoła chodzi 22% badanych, a 31% nie chodzi wcale. Osoby deklarujące się jako religijne dzielą się na dwie prawie równe grupy: regularnie praktykujących oraz okazjonalnie praktykujących lub niepraktykujących. Dla 42% mieszkańców Bóg jest w życiu ważny, dla 31% mało ważny lub nieważny, a pozostali wybierają oceny pośrednie. Większość osób religijnych (68%) do kontaktu z Bogiem nie potrzebuje Kościoła. Tak uważa również część osób niereligijnych. W wieku 12 lat co tydzień chodziło do kościoła 59% badanych w wieku 18–64 lata, a obecnie co piąty. Powroty do regularnych praktyk są marginalne.

Badanie wskazało również, że najczęstszą formą uczestnictwa w kulturze jest kino (71%), dalej muzea i wystawy oraz wydarzenia plenerowe (po 63%). Najrzadziej mieszkańcy bywają w operze lub na balecie (28%). Z żadnej z ośmiu form instytucjonalnych nie skorzystało w ciągu roku 11% mieszkańców. Uczestnictwo w tych formach kultury najsilniej różnicuje wykształcenie, a w podobnym stopniu wiek i sytuacja materialna: częściej uczestniczą osoby lepiej wykształcone, młodsze i zamożniejsze. Podziały przestrzenne, staż w Warszawie i płeć różnicują ten udział słabo. Cechy społeczne wyjaśniają około 15% zróżnicowania uczestnictwa w kulturze. Religijność dodaje do tego około 3 punktów, a 19 wartości około 8 punktów. Mieszkańcy centrum częściej niż mieszkańcy peryferii deklarują, że w zasięgu kwadransa spaceru mają muzeum lub galerię, kino lub teatr oraz filharmonię lub operę. O deklarowanej dostępności kultury nie decyduje to, na jakim brzegu Wisły się mieszka. Warszawiacy od lokalnych instytucji oczekują przede wszystkim rozrywki i edukacji. Współtworzenia instytucji przez osoby z niepełnosprawnościami chce ponad połowa, przez środowiska religijne co czwarty.

Pod względem nastawienia do uczestnictwa w kulturze badanie wykazało, że dla ponad połowy dorosłych mieszkańców kontakt z kulturą jest ważny. Ważniejszy jest dla kobiet i osób z wyższym wykształceniem. Najmłodsza kohorta badanych rzadziej uznaje kulturę za ważną, choć

korzysta z niej najczęściej. Gdy Warszawiacy uczestniczą w wydarzeniach kulturalnych, to najważniejszy jest dla nich czas z bliskimi. W ofercie kulturalnej najwięcej osób interesuje rozrywka popularna, najmniej religia i duchowość. Najczęstszym powodem rezygnacji z korzystania z oferty kulturalnej są koszty i brak czasu. Bariera ekonomiczna dotyczy co trzeciego mieszkańca w wieku 18–64 lata i nasila się zdecydowanie wśród osób deklarujących złą sytuację materialną. Aż sześciu na dziesięciu w tej grupie deklaruje taką barierę uczestnictwa.

Badanie zwracało uwagę na tzw. bariery niematerialne uczestnictwa w kulturze. Na takie niematerialne przeszkody uczestnictwa wskazuje od 20% do 38% mieszkańców. Co trzecia osoba w wieku 18–64 lata czuła kiedyś, że nie należy do publiczności jakiejś instytucji, i wiąże to głównie z innymi gośćmi. Liczba lat zamieszkiwania w Warszawie słabo różnicuje uczestnictwo w kulturze. Jednak mieszkańcy z krótkim (poniżej pięciu lat) stażem częściej wskazują bariery związane z otoczeniem i obyciem: w ich środowisku mało kto chodzi na wydarzenia, nie wiedzą, jak się zachować. Bariery związane z wartościami prawie nie zależą od brzegu Wisły, części miasta i miejsca dzieciństwa. Wyjątkiem jest praski rdzeń, gdzie brak tematów duchowych zgłasza o 7 punktów mniej osób niż w centrum lewobrzeżnym.

Badanie wykazało, że religijni praktykujący uczestniczą w kulturze częściej niż niereligijni, głównie w wydarzeniach lokalnych i rodzinnych (dom kultury, biblioteka, wydarzenia plenerowe, park rozrywki). Praktykujący religijnie Warszawiacy oczekują od oferty kulturalnej innych treści: częściej wiedzy o własnej kulturze, lokalnej tożsamości, tematów religijnych i dotyczących sensu życia, a mniej rozrywki popularnej. Połowa z nich chce, by instytucje współtworzyły środowiska religijne. Chociaż stwierdzenie, że oferta kultury nie odpowiada wartościom, deklaruje mniejszość badanych, to religijni praktykujący (22% mieszkańców w wieku 18–64 lata) częściej niż inne grupy oceniają, że propozycja kultury nie odpowiada ich wartościom. Wśród praktykujących 45% stwierdza, że oferta rzadko odpowiada ich wartościom, a 43%, że brakuje w niej tematów duchowych. Można przypuszczać, że niedostosowanie oferty kulturalnej do wartości osób praktykujących wpływa raczej na stosunek do propozycji i wybór wydarzeń niż na samą decyzję o udziale. Dodatkowo postawa tradycyjna badanych osób religijnych wiąże się z mniejszą chęcią poznawania nowych i obcych treści, częstszą oceną, że oferta nie odpowiada wartościom, i częstszym brakiem tematów duchowych. Religijni o postawie tradycyjnej zgadzają się częściej także z pozostałymi stwierdzeniami o barierach.

Wnioski te potwierdzają wypowiedzi zawarte w ankiecie. W odpowiedziach na pytania otwarte praktykujący Warszawiacy rzadziej wskazują ceny jako przeszkodę w uczestniczeniu w kulturze, a częściej jakość i treść oferty. Kilkanaście wpisów (19, z czego 10 od praktykujących) wprost krytykuje treści uznane za ideologiczne, poprawne politycznie lub wulgarne. Pojawiły się również odpowiedzi wskazujące na problem z odbiorem sztuki awangardowej, odchodzeniem od tekstu źródłowego i nastawieniem oferty na elity kulturalne.

W wywiadach pogłębionych wierzący rozmówcy wskazują, że ich wiara wpływa na eliminowanie niektórych treści, które odbierane są jako bluźniercze lub nieprzyzwoite. Nie oznacza to jednak, że wiara wpływa w sposób automatyczny na preferencje kulturalne. Osoby wierzące kierują się

do pewnego stopnia autonomicznym od wiary gustem i potrzebami estetycznymi. Jednocześnie wyrażają dystans wobec nagabywania i nachalności religijnej w ofercie kulturalnej. Wiara stanowi dla nich bowiem przestrzeń osobistą i duchową. Z kolei osoby niewierzące wyrażają z jednej strony dystans do treści religijnych w kulturze, zaś z drugiej otwartość na treści związane z religią, pod warunkiem że reprezentują one muzykę, sztukę czy wiedzę o człowieku.

ANEKS

ANEKS

A. Materiał uzupełniający do rozdziału 2

Od kiedy mieszka Pan/Pani w Warszawie? (mieszkańcy 18+)

Od kiedy mieszka w Warszawie?	Mieszkańcy
od urodzenia	53,1%
od dzieciństwa (do 18 r.ż.)	10,0%
od dorosłości	36,9%

TABELA 39. Od kiedy mieszka Pan/Pani w Warszawie? (18+)

Miejsce urodzenia i dzieciństwa (mieszkańcy 18–64)

Miejsce	Urodzenie	Większość dzieciństwa
Warszawa	58,0%	59,9%
inne miasto w Polsce	34,7%	30,2%
wieś w Polsce	3,8%	6,4%
za granicą	3,5%	3,5%

TABELA 40. Miejsce urodzenia i dzieciństwa (przedział wiekowy 18–64)

Wśród urodzonych za granicą najczęściej wskazywano Ukrainę (2% badanych) i Białoruś (1,1%).

Wykształcenie rodziców (mieszkańcy 18–64)

Wykształcenie	Matka	Ojciec	Wyższe z wykształceń rodziców
niższe	22,1%	32,7%	17,1%
średnie	31,2%	26,1%	29,2%
wyższe	45,1%	35,9%	53,7%
nie wiem / nie dotyczy	1,6%	5,3%	—

TABELA 41. Wykształcenie rodziców (przedział wiekowy 18–64)

Wykształcenie osoby badanej a wykształcenie rodziców (odsetki w wierszach):

Wykształcenie badanego	Rodzice: niższe	Rodzice: średnie	Rodzice: wyższe
niższe	61,6%	17,5%	20,9%
średnie	11,2%	55,5%	33,2%
wyższe	9,2%	17,9%	72,9%

TABELA 42. Wykształcenie osoby badanej i rodziców (przedział wiekowy 18–64)

Praca i zawód (mieszkańcy 18–64)

Sytuacja zawodowa	18–64
pracuje na pełen etat (w tym w instytucji publicznej)	69,6%
pracuje w innej formie (część etatu, kontrakt, własna firma, zlecenia)	17,6%
uczy się lub studiuje	5,0%
bezrobotny(a) lub zajmuje się domem	4,7%
emeryt(ka) lub rencista(ka)	2,7%
inna sytuacja	0,4%

TABELA 43. Sytuacja zawodowa (przedział wiekowy 18–64)

Grupa zawodowa (zawód obecny lub ostatni)	18–64
kadra kierownicza i specjaliści z wyższym wykształceniem	33,3%
średni personel, technicy i pracownicy biurowi	36,8%
pracownicy usług, handlu i gastronomii	7,9%
robotnicy i pracownicy prac prostych	11,8%
inne	6,3%
nigdy nie pracował(a) zarobkowo	3,8%

TABELA 44. Grupa zawodowa (przedział wiekowy 18–64)

Grupy zawodowe utworzono przez połączenie 11 kategorii odpowiedzi.

Sytuacja materialna (mieszkańcy 18+)

Powodzi mi/nam się...	Mieszkańcy
bardzo dobrze	14,4%
raczej dobrze	37,4%
średnio	39,2%
raczej źle	5,9%
bardzo źle	2,4%
trudno powiedzieć / odmowa	0,7%

TABELA 45. Sytuacja materialna (18+)

Sytuacja materialna według wykształcenia (odsetki w wierszach):

Wykształcenie	Dobrze	Średnio	Źle
wykształcenie niższe	33,9%	54,2%	11,9%
wykształcenie średnie	46,8%	44,1%	9,1%
wykształcenie wyższe	61,9%	31,4%	6,7%

TABELA 46. Sytuacja materialna według wykształcenia

Z kim mieszkają osoby badane? (mieszkańcy 18–64)

Z kim Pan/Pani mieszka? (można było wskazać kilka odpowiedzi)	18–64
z mężem, żoną, partnerem lub partnerką	60,3%
z dziećmi do 18 lat	41,7%
sam(a)	19,1%
z rodzicami	11,9%
z dorosłymi dziećmi	9,1%
z innymi krewnymi	4,1%
z osobami niespokrewnionymi	2,0%

TABELA 47. Z kim mieszkają osoby badane? (przedział wiekowy 18–64)

Z odpowiedzi zbudowaliśmy typ gospodarstwa domowego. Reguła: najpierw dzieci do 18 lat (osobno z partnerem i bez partnera), potem partner(ka), potem rodzice, potem samotne mieszkanie.

Typ gospodarstwa domowego	18–64
para z dziećmi do 18 lat	36,2%
z partnerem/partnerką, bez dzieci do 18 lat	24,0%
sam(a)	19,1%
z rodzicami	9,4%
rodzic bez partnera z dziećmi do 18 lat	5,5%
z innymi krewnymi lub współlokatorami	4,1%
z dorosłymi dziećmi, bez partnera	1,7%

TABELA 48. Typ gospodarstwa domowego (przedział wiekowy 18–64)

B. Materiał uzupełniający do rozdziału 3

Tabele i opisy uzupełniające podrozdziały 3.1–3.4.

Wartości w grupach społeczno-demograficznych (do podrozdziału 3.1)

19 wartości w grupach społeczno-demograficznych
Różnica średniej w grupie od średniej ogółem (wyniki centowane).
Niebieski: wyżej niż ogółem; pomarańczowy: niżej

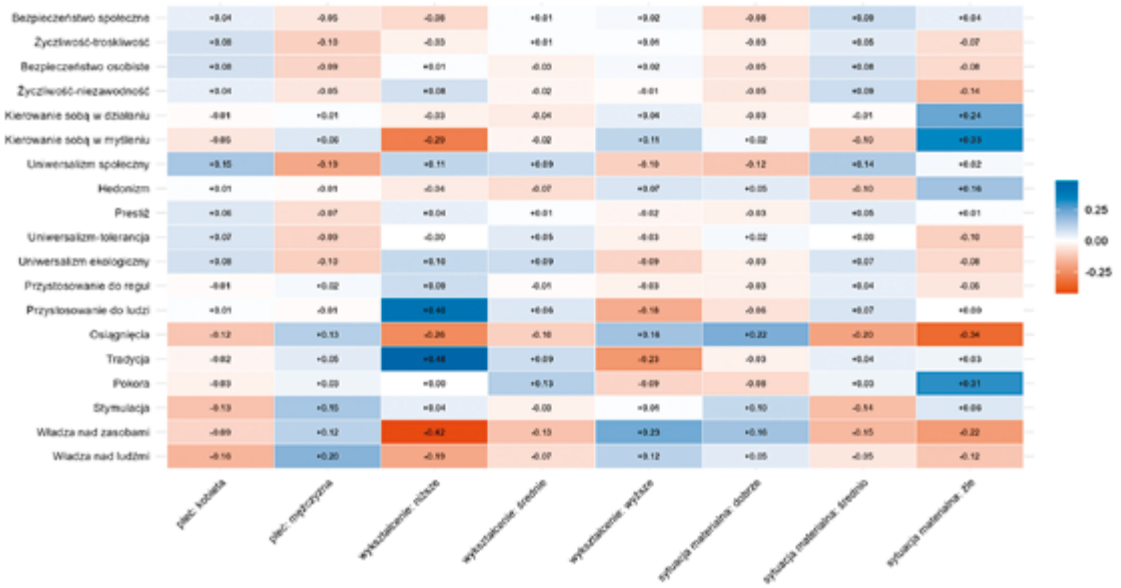

Mieszkańcy Warszawy 18+ odpowiadający spójnie (n = 862), pozycje 1–38; sytuacja materialna bez odpowiedzi „trudno powiedzieć”

WYKRES 17. 19 wartości w grupach (spójni)

Wykres pokazuje, o ile średnia danej wartości w grupie odbiega od średniej wszystkich mieszkańców. Wartości liczymy, tak jak w rozdziale 3, dla osób odpowiadających spójnie na kwestionariusz wartości (862 osoby, z wagą dla tych osób; podrozdział 2.1).

Cztery grupy wartości w podziałach społecznych i przestrzennych (do podrozdziału 3.1)

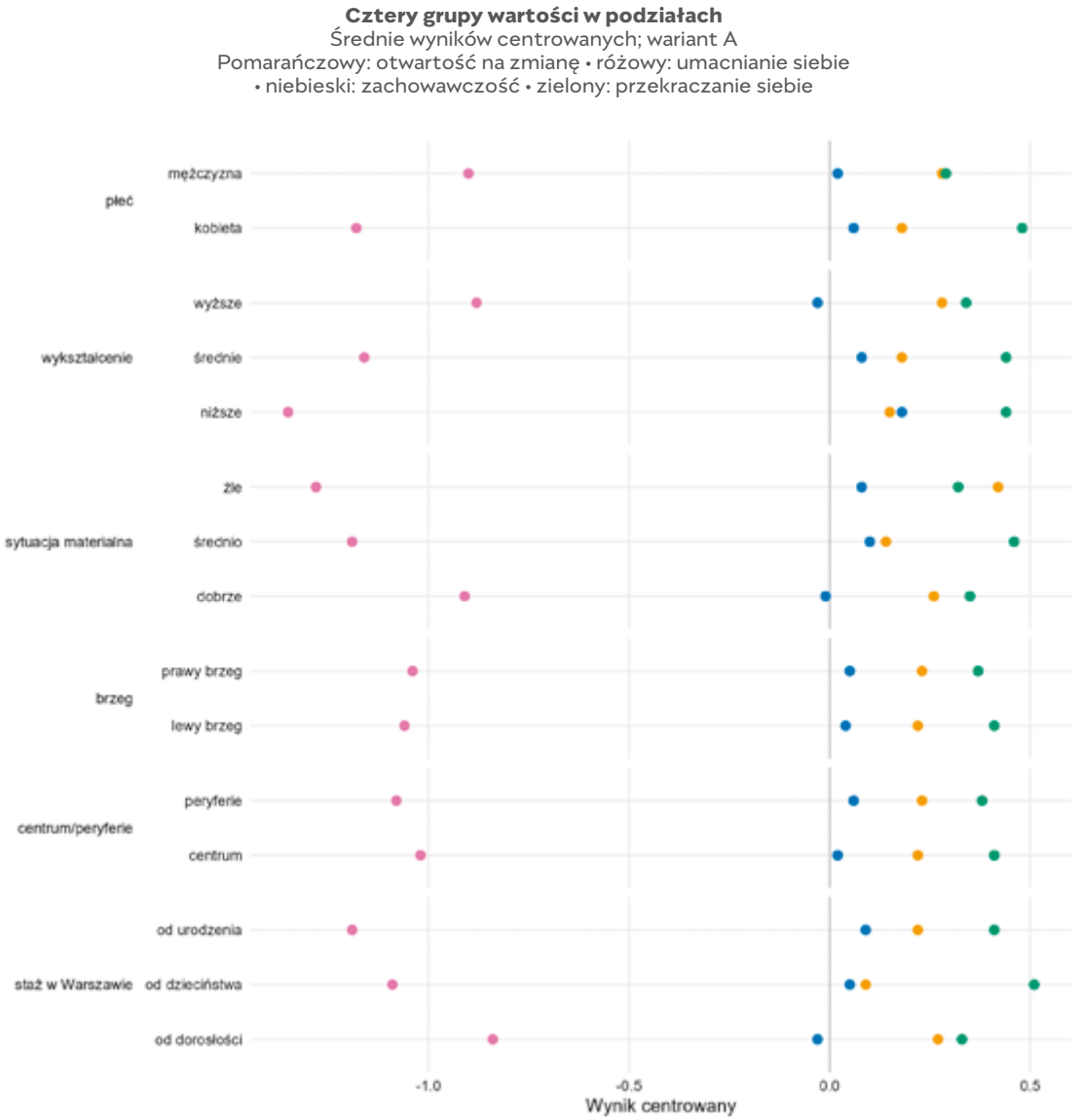

Mieszkańcy Warszawy 18+ odpowiadający spójnie (n = 862), pozycje 1–38

WYKRES 18. Cztery grupy wartości w grupach (spójni)

Osoby odpowiadające spójnie na kwestionariusz wartości. Wybrane średnie wyników centrowanych, czyli liczonych względem osobistej średniej każdego badanego (podrozdział 3.1). Zero oznacza, że wartości danej grupy są dla osób z tej kategorii przeciętnie tak samo ważne jak ogół ich wartości. Wynik dodatni oznacza, że są ważniejsze, ujemny – że mniej ważne niż przeciętnie.

Podział	Kategoria	Otwartość	Umacnianie	Zachowawczość	Przekraczanie
płeć	kobieta	0,18	−1,18	0,06	0,48
płeć	mężczyzna	0,28	−0,90	0,02	0,29
wykształcenie	niższe	0,15	−1,35	0,18	0,44
wykształcenie	wyższe	0,28	−0,88	−0,03	0,34
brzeg	lewy	0,22	−1,06	0,04	0,41
brzeg	prawy	0,23	−1,04	0,05	0,37
centrum/ peryferie	centrum	0,22	−1,02	0,02	0,41
centrum/ peryferie	peryferie	0,23	−1,08	0,06	0,38
staż	od urodzenia	0,22	−1,19	0,09	0,41
staż	od dorosłości	0,27	−0,84	−0,03	0,33

TABELA 49. Cztery grupy wartości w grupach (spójni)

Materializm i postmaterializm: cele i typy w grupach (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 3.2)

Najczęstsze pary wyborów to „ceny, potem porządek" (12,4% badanych) oraz „ceny, potem wpływ na decyzje władz" (11,5%). Para dwóch celów postmaterialistycznych „wpływ na decyzje, potem swoboda wypowiedzi" to 10,1%.

Najważniejszy z czterech celów dla Polski (podrozdział 3.2) według wykształcenia, odsetki w wierszach:

Wykształcenie	Porządek	Wpływ na decyzje	Ceny	Swoboda wypowiedzi	Trudno powiedzieć
niższe	19,4%	25,5%	28,3%	15,9%	11,0%
średnie	13,3%	23,8%	36,8%	21,3%	4,6%
wyższe	16,3%	25,6%	31,6%	22,8%	3,7%

TABELA 50. Najważniejszy cel według wykształcenia (przedział wiekowy 18–64)

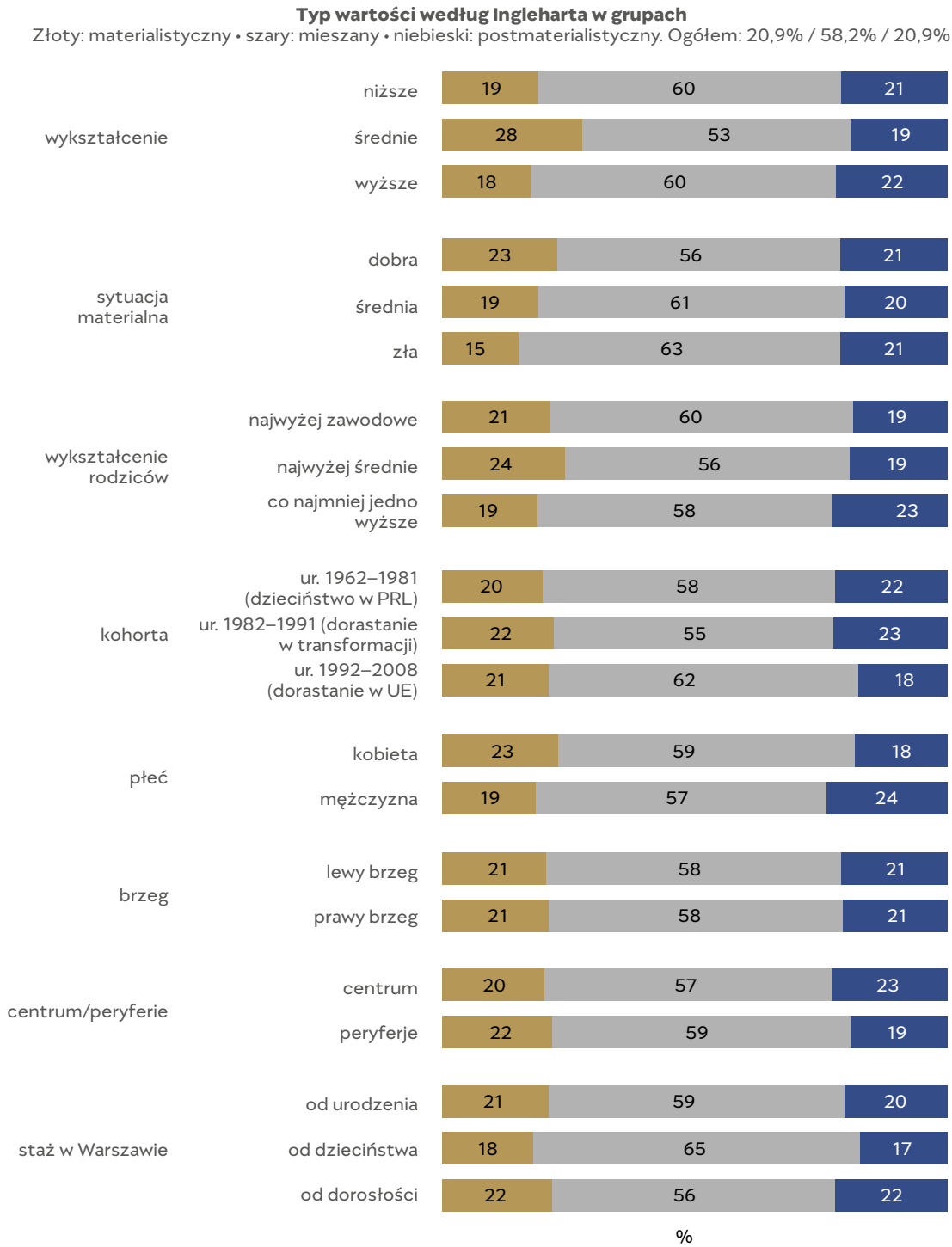

Mieszkańcy Warszawy 18–64, bez osób z odpowiedzią „trudno powiedzieć”

WYKRES 19. Typy Ingleharta w grupach (przedział wiekowy 18–64)

Odsetki w wierszach, bez osób z odpowiedzią „trudno powiedzieć”:

Podział	Kategoria	Materialistyczny	Mieszany	Postmaterialistyczny
wykształcenie	niższe	19,1%	60,0%	20,8%
	średnie	27,6%	53,3%	19,1%
	wyższe	17,6%	60,4%	21,9%
sytuacja materialna	dobrze	22,7%	56,0%	21,3%
	średnio	19,2%	60,6%	20,2%
	źle	15,2%	63,4%	21,3%
wykształcenie rodziców	najwyżej zawodowe	21,4%	60,1%	18,6%
	najwyżej średnie	24,3%	56,4%	19,2%
	co najmniej jedno wyższe	18,9%	58,4%	22,6%
kohorta	ur. 1962–1981 (dzieciństwo w PRL)	19,8%	58,0%	22,2%
	ur. 1982–1991 (dorastanie w transformacji)	22,2%	55,2%	22,6%
	ur. 1992–2008 (dorastanie w UE)	20,9%	61,5%	17,7%
płeć	kobieta	23,1%	58,6%	18,3%
	mężczyzna	18,7%	57,4%	23,9%
brzeg	lewy	20,7%	58,3%	21,0%
	prawy	21,2%	58,1%	20,7%
centrum / peryferie	centrum	19,9%	57,1%	23,0%
	peryferie	21,7%	59,2%	19,1%
staż	od urodzenia	20,8%	58,8%	20,4%
	od dzieciństwa	18,1%	64,6%	17,3%
	od dorosłości	21,6%	56,1%	22,3%

TABELA 51. Typy Ingleharta w grupach (przedział wiekowy 18–64)

Religijność w grupach (mieszkańcy 18+, do podrozdziału 3.3)

Kolumny „religijna”, „zdecydowany ateista” i „trudno powiedzieć” pokazują odpowiedzi na pytanie, czy badany uważa się za osobę religijną. W części telefonicznej (65+) ankieter nie odczytywał odpowiedzi „trudno powiedzieć”, dlatego wiersz „ogółem” zaniża jej udział. Bóg ważny: ocena 8–10 na skali od 1 do 10. Wiersze kohort obejmują tylko osoby w wieku 18–64 lata z części internetowej.

Grupa	Religijna	Zdecydowany ateista	Trudno powiedzieć	Kościół co tydzień	Kościół nigdy	Bóg ważny (8–10)
ogółem	50,5%	15,4%	15,3%	21,6%	30,6%	41,8%
kobieta	49,5%	15,2%	15,7%	21,5%	32,9%	41,0%
mężczyzna	52,2%	15,0%	14,8%	22,0%	27,2%	43,1%
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	46,4%	14,2%	18,7%	14,0%	31,9%	39,5%
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	49,9%	15,5%	18,3%	23,7%	34,4%	41,3%
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	40,0%	17,2%	20,9%	20,1%	30,8%	32,8%
wykształcenie niższe	72,4%	7,9%	9,3%	27,1%	18,4%	61,6%
wykształcenie średnie	53,4%	16,1%	15,2%	19,4%	30,4%	41,4%
wykształcenie wyższe	41,1%	17,5%	17,4%	21,3%	34,8%	35,3%
sytuacja materialna: dobra	49,8%	15,6%	14,8%	24,0%	29,1%	41,3%
sytuacja materialna: średnia	52,1%	15,2%	15,0%	21,4%	31,0%	42,9%
sytuacja materialna: zła	49,6%	15,1%	19,8%	8,2%	36,9%	41,9%
lewy brzeg	50,6%	14,2%	16,1%	23,2%	29,1%	43,0%
prawy brzeg	50,4%	17,6%	13,8%	18,8%	33,3%	39,6%
centrum	49,8%	17,9%	13,2%	20,1%	31,4%	38,8%
peryferie	51,2%	13,2%	17,2%	23,0%	29,9%	44,5%

TABELA 52. Religijność w grupach (18+)

Ważność Boga (mieszkańcy 18+, do podrozdziału 3.3)

	Mieszkańcy 18+
średnia (1–10, bez „trudno powiedzieć”)	5,93
ocena 8–10	41,8%
ocena 1–3	30,8%
ocena 10	25,5%
ocena 1	18,9%
trudno powiedzieć	0,8%
brak odpowiedzi	0,4%

TABELA 53. Ważność Boga (18+)

Kontakt z Bogiem bez pośrednictwa Kościoła (mieszkańcy 18+, do podrozdziału 3.3)

Stwierdzenie: „Mam swoje sposoby komunikowania się z Bogiem, nie potrzebuję do tego Kościoła czy mszy".

Odpowiedź	Mieszkańcy 18+
1 – zupełnie nieprawdziwe	17,0%
2	8,5%
3	9,9%
4	27,2%
5 – całkowicie prawdziwe	32,7%
trudno powiedzieć	3,2%
brak odpowiedzi	1,6%

TABELA 54. Kontakt z Bogiem bez Kościoła (18+)

Wyznanie i praktyki w dzieciństwie (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 3.3)

Czy jest Pan/i wyznawcą jakiejś religii?	Odsetek
tak	54,0%
nie	30,3%
trudno powiedzieć	13,9%
brak odpowiedzi	1,8%

TABELA 55. Wyznawanie religii (przedział wiekowy 18–64)

Chodzenie do kościoła w wieku 12 lat (wiersze) i obecnie (kolumny), odsetki w wierszach:

W wieku 12 lat \ obecnie	Co najmniej raz w tygodniu	Raz w miesiącu	Od święta lub rzadziej	Nigdy
co najmniej raz w tygodniu	31,4%	13,3%	29,9%	25,4%
raz w miesiącu	13,5%	26,6%	43,9%	16,0%
od święta lub rzadziej	1,9%	2,4%	62,6%	33,1%
nigdy	1,2%	0,6%	6,0%	92,1%

TABELA 56. Kościół w wieku 12 lat i obecnie: przejścia (przedział wiekowy 18–64)

Grupy religijności według wieku (do podrozdziału 3.3)

Grupa	Mieszkańcy 18+	18–64	65+
religijni	50,5%	45,5%	66,1%
— praktykujący	25,0%	22,2%	34,0%
— okazjonalnie praktykujący lub niepraktykujący	25,5%	23,4%	32,1%
nieokreśleni („trudno powiedzieć", brak odpowiedzi)	16,3%	20,4%	3,4%
niereligijni i ateiści	33,2%	34,1%	30,5%

TABELA 57. Grupy religijności według wieku

Niski odsetek nieokreślonych wśród osób 65+ wynika ze sposobu prowadzenia wywiadu telefonicznego: ankieter nie odczytywał odpowiedzi „trudno powiedzieć”.

C. Materiał uzupełniający do rozdziału 4

Tabele i opisy uzupełniające podrozdziały 4.1–4.5.

Uczestnictwo w grupach (do podrozdziału 4.1)

Mieszkańcy 18+. Udział w ośmiu formach kultury z podrozdziału 4.1 w ciągu ostatnich 12 miesięcy

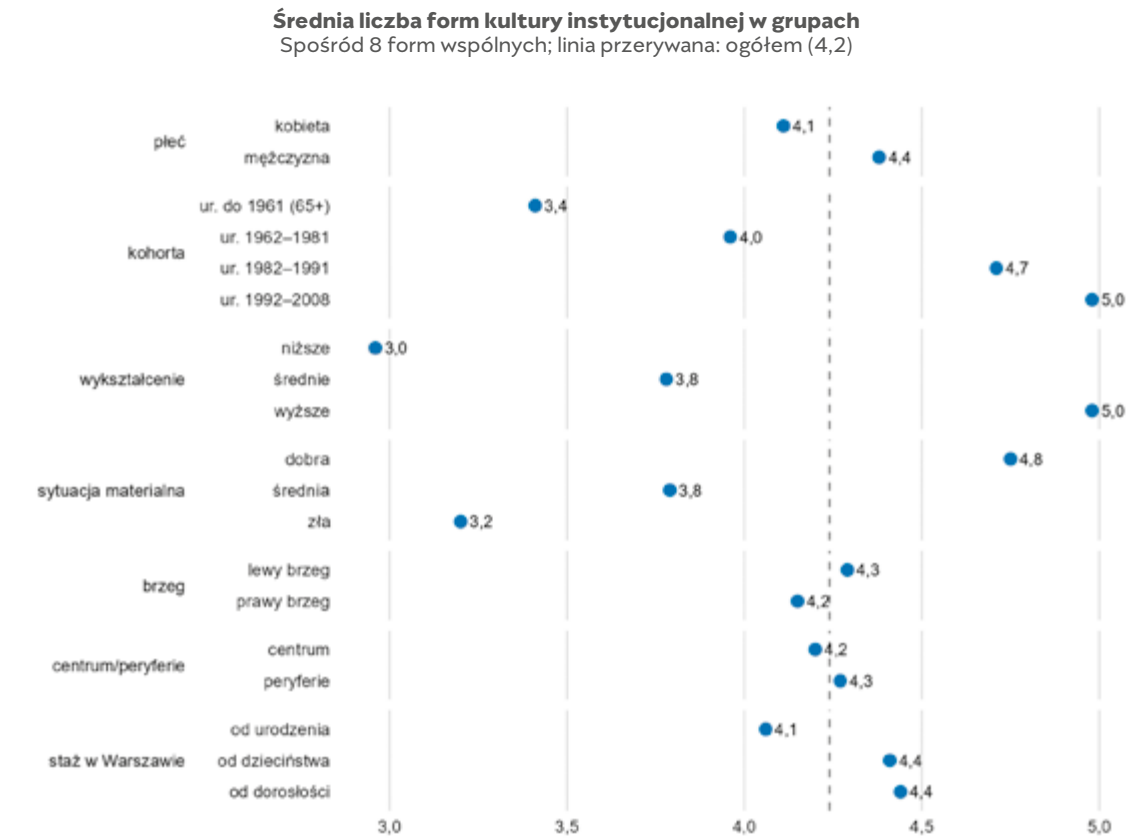

Mieszkańcy Warszawy 18+

WYKRES 20. Liczba form kultury w grupach (18+)

Grupa	Nie uczestniczy	Co najmniej 3 formy	Średnia liczba form
ogółem	10,6%	71,6%	4,24
kobieta	12,2%	69,7%	4,11
mężczyzna	8,7%	73,6%	4,38
ur. do 1961 (65+)[98]	20,8%	62,1%	3,41
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	10,1%	69,1%	3,96
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	7,1%	72,4%	4,71
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	3,9%	83,7%	4,98
wykształcenie niższe	21,4%	44,6%	2,96
wykształcenie średnie	12,0%	68,7%	3,78
wykształcenie wyższe	6,0%	82,7%	4,98
sytuacja materialna: dobra	6,4%	77,5%	4,75
sytuacja materialna: średnia	13,3%	66,7%	3,79
sytuacja materialna: zła	22,4%	58,8%	3,20
lewy brzeg	10,2%	72,2%	4,29
prawy brzeg	11,3%	70,4%	4,15
centrum	11,9%	69,6%	4,20
peryferie	9,4%	73,3%	4,27
od urodzenia w Warszawie	12,4%	68,7%	4,06
od dzieciństwa	6,8%	69,4%	4,41
od dorosłości	9,0%	76,2%	4,44

TABELA 58. Uczestnictwo w grupach (18+)

Poszczególne formy w grupach (odsetek osób, które uczestniczyły co najmniej raz, wybrane formy):

Forma	Wykształcenie niższe	Wykształcenie wyższe	Sytuacja zła	Sytuacja dobra
muzeum, wystawa	40,7%	74,9%	55,9%	68,4%
spektakl teatralny	34,1%	62,7%	39,2%	57,4%
opera lub balet	18,7%	35,1%	12,6%	35,4%
koncert	37,1%	68,1%	36,8%	65,7%
film w kinie	61,0%	79,3%	48,9%	79,5%

TABELA 59. Formy kultury według wykształcenia i sytuacji materialnej

[98] Kohorty jak w podrozdziale 3.2 (przypis o granicach kohort): urodzeni w latach 1992–2008, 1982–1991 i 1962–1981. Osoby 65+ (urodzone do 1961 r.) tworzą czwartą grupę.

Praktyki w czasie wolnym (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.1)

Praktyka	Co najmniej kilka razy w tygodniu	W tym codziennie lub prawie codziennie	Wcale lub prawie wcale
media społecznościowe	78,2%	60,9%	5,3%
słuchanie muzyki, radia lub podcastów	74,7%	45,2%	3,7%
oglądanie filmów lub seriali	72,7%	37,4%	2,8%
granie w gry (komputerowe, planszowe i inne)	47,6%	20,4%	16,1%
czytanie książek	41,6%	18,0%	10,2%
własna twórczość	27,2%	10,3%	26,5%

TABELA 60. Praktyki w czasie wolnym (przedział wiekowy 18–64)

Szerokość repertuaru (mieszkańcy 18–64, do podrozdziałów 4.1 i 4.5)

Szerokość repertuaru to liczba różnych form aktywności, z których osoba korzysta[99].

Liczba form (0–19)	Odsetek
0–4	6,9%
5–8	21,0%
9–12	29,1%
13–19	43,0%

TABELA 61. Szerokość repertuaru (przedział wiekowy 18–64)

Noc Muzeów (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.1)

Udział w Nocy Muzeów w ciągu 12 miesięcy	Odsetek
tak	29,1%
nie	66,1%
nie słyszał(a) o tej akcji	4,9%

TABELA 62. Noc Muzeów (przedział wiekowy 18–64)

[99] Liczymy 10 form instytucjonalnych i 3 formy rozrywki (co najmniej raz w roku) oraz 6 praktyk w czasie wolnym (co najmniej kilka razy w miesiącu), razem 0–19. Wskaźnik liczy aktywności bez względu na ich miejsce w hierarchii kultury i obejmuje praktyki niemal powszechne, jak media społecznościowe, słuchanie muzyki czy oglądanie filmów. Nie jest więc miarą omniworyzmu kulturowego w rozumieniu Petersona, który dotyczy łączenia gustów z różnych poziomów tej hierarchii.

Co skłoniło uczestników do udziału? (można było wskazać kilka motywów):

Motyw	Wśród uczestników
ciekawy program lub treść	49,0%
wyjątkowe wydarzenie, którego nie da się przeżyć kiedy indziej	45,2%
okazja do spędzenia czasu ze znajomymi lub rodziną	44,5%
niska cena lub darmowy wstęp	42,9%
przyzwyczajenie / coroczna tradycja	35,1%

TABELA 63. Motywy udziału w Nocy Muzeów (przedział wiekowy 18–64)

Ważność kultury w grupach (do podrozdziału 4.2)

Odpowiedzi na pytanie, jak ważny jest dla badanego kontakt z kulturą i sztuką, na skali od 1 (zupełnie nieważny) do 10 (bardzo ważny). Mieszkańcy 18+. Wiersze kohort obejmują tylko osoby w wieku 18–64 lata z części internetowej.

Grupa	Ocena 8–10	Średnia
ogółem	53,6%	7,14
kobieta	57,8%	7,40
mężczyzna	48,4%	6,82
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	52,7%	7,07
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	50,5%	7,08
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	43,8%	6,48
wykształcenie niższe	45,6%	6,68
wykształcenie średnie	50,5%	6,87
wykształcenie wyższe	58,5%	7,48
sytuacja materialna: dobra	52,2%	7,05
sytuacja materialna: średnia	54,5%	7,24
sytuacja materialna: zła	62,1%	7,46

TABELA 64. Ważność kultury w grupach (18+)

Co daje kontakt z kulturą: różnice w grupach (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.2)

Kobiety częściej niż mężczyźni zgadzają się z pozytywnymi stwierdzeniami, najwyraźniej przy spojrzeniu z perspektywy innych (75% wobec 60%). Częściej zgadzają się też osoby z wyższym wykształceniem: na przykład wzbogacenie wewnętrzne dostrzega 65% z nich i 46% osób z wykształceniem niższym. Grupa z wykształceniem niższym jest jednak mała, więc jej wyniki są mniej precyzyjne.

Cel najważniejszy w wydarzeniu kulturalnym w grupach (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.2)

Cel najważniejszy w grupach (odsetek wskazań na pierwszym miejscu, wybrane):

Grupa	Dobra zabawa	Czas z bliskimi	Poznanie nowego	Przeżycie wewnętrzne
wykształcenie niższe	31,0%	35,1%	7,5%	16,8%
wykształcenie wyższe	21,6%	25,2%	21,5%	23,8%
sytuacja materialna: dobra	24,3%	27,5%	18,6%	21,9%
sytuacja materialna: zła	16,7%	20,1%	14,7%	39,6%

TABELA 65. Najważniejszy cel w grupach (przedział wiekowy 18–64)

Bariery niematerialne w grupach (mieszkańcy 18+, do podrozdziału 4.3)

Odsetek zgadzających się z każdym stwierdzeniem (odpowiedzi 4–5 na skali od 1 do 5). Brzmienia stwierdzeń podaje podrozdział 4.3. Wiersze kohort obejmują tylko osoby w wieku 18–64 lata z części internetowej.

Grupa	Jak się zachować	Trudne bez przygotowania	Nie pasuję	Rezygnuję (wartości)	Reakcja bliskich	Otoczenie nie chodzi	Oferta a wartości	Tematy duchowe
ogółem	23,5%	32,4%	25,0%	29,6%	20,0%	37,6%	29,8%	26,1%
kobieta	23,7%	34,2%	24,7%	30,3%	19,5%	39,1%	30,2%	25,3%
mężczyzna	23,3%	30,2%	25,5%	28,6%	20,5%	35,9%	29,3%	27,2%
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	18,9%	32,0%	19,5%	25,7%	17,7%	31,3%	29,2%	25,4%
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	23,8%	34,2%	30,6%	29,6%	19,1%	37,9%	31,8%	29,0%
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	29,5%	30,7%	30,2%	29,6%	22,0%	38,2%	32,5%	26,5%
wykształcenie niższe	29,7%	32,9%	28,5%	31,2%	23,8%	54,1%	35,4%	35,4%
wykształcenie średnie	23,8%	30,2%	24,0%	28,6%	20,1%	38,2%	29,0%	21,4%
wykształcenie wyższe	21,2%	33,7%	24,5%	29,6%	18,6%	31,5%	28,4%	26,2%
sytuacja materialna: dobra	23,7%	31,1%	24,9%	29,9%	22,7%	35,5%	29,6%	24,5%
sytuacja materialna: średnia	24,6%	35,9%	26,2%	31,1%	18,5%	39,6%	28,0%	26,6%
sytuacja materialna: zła	17,3%	23,6%	19,8%	18,8%	8,6%	40,5%	38,6%	32,7%
lewy brzeg	24,4%	33,8%	26,5%	29,7%	19,8%	37,6%	28,5%	26,6%
prawy brzeg	21,9%	29,9%	22,3%	29,3%	20,4%	37,5%	32,1%	25,2%
centrum	26,5%	33,1%	25,8%	30,1%	23,3%	37,0%	29,8%	26,4%
peryferie	20,8%	31,8%	24,4%	29,0%	17,0%	38,0%	29,8%	25,9%
od urodzenia w Warszawie	22,7%	33,9%	23,3%	27,6%	19,2%	38,5%	29,2%	25,0%
od dzieciństwa	26,5%	26,6%	37,7%	32,9%	30,4%	42,8%	33,5%	28,6%
od dorosłości	23,9%	31,9%	24,0%	31,5%	18,3%	34,9%	29,7%	27,1%

TABELA 66. Bariery niematerialne w grupach

Różnice między grupami są w większości małe.

Powody nieuczestniczenia i nieprzynależności: uzupełnienia (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.3)

Z interesujących aktywności najczęściej rezygnują osoby w złej sytuacji materialnej (68%, wobec 46% w dobrej). Koszty jako powód wskazuje 11% wszystkich osób w dobrej sytuacji materialnej i 40% w złej.

Co trzecia osoba doświadczyła poczucia, że nie należy do publiczności jakiejś instytucji. Najczęściej deklarują to osoby z wykształceniem niższym (48% wobec 32% osób z wykształceniem średnim i wyższym). Płeć, sytuacja materialna, brzeg Wisły i podział na centrum i peryferie różnicują ten wynik słabo.

Dostępność miejsc kultury według części miasta (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.4)

Tabela pokazuje odsetek osób, które według własnej oceny mogą dojść pieszo do danego miejsca kultury w około 15 minut. Z czterech rodzajów miejsc (bez parku) mieszkańcy mają w takim zasięgu średnio 1,7. Żadnego nie ma w zasięgu 17% osób, wszystkie cztery 9%.

Część miasta	Dom kultury lub biblioteka	Muzeum lub galeria	Kino lub teatr	Filharmonia lub opera	Średnia liczba miejsc (0–4)
I centrum lewobrzeżne	65,6%	40,2%	58,3%	20,4%	1,85
II peryferie lewobrzeżne	79,9%	20,6%	44,1%	9,7%	1,54
III praski rdzeń	73,7%	40,9%	57,0%	18,5%	1,90
IV peryferie prawobrzeżne	68,8%	22,7%	44,3%	10,8%	1,47

TABELA 67. Dostępność według części miasta (przedział wiekowy 18–64)

Kierunki dla lokalnych instytucji w grupach (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.4)

Odsetek wskazań, na czym przede wszystkim powinny się skupić lokalne instytucje kultury w okolicy badanego (dom kultury, biblioteka, ośrodek kultury); można było wskazać kilka. Wybrane grupy i kierunki:

Grupa	Rozrywka	Edukacja i nauka	Hobbyści i amatorzy	Sztuka wysoka
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	49,7%	49,5%	38,7%	26,3%
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	51,1%	47,1%	34,9%	33,0%
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	47,8%	44,5%	39,2%	30,0%
wykształcenie niższe	60,9%	24,7%	34,3%	13,1%
wykształcenie wyższe	46,6%	51,9%	39,8%	35,3%
sytuacja materialna: zła	32,1%	49,0%	56,4%	26,3%
centrum	50,1%	42,4%	36,4%	29,1%
peryferie	49,1%	51,3%	38,8%	29,7%

TABELA 68. Kierunki dla instytucji w grupach (przedział wiekowy 18–64)

Współtworzenie instytucji kultury (mieszkańcy 18–64, do podrozdziału 4.4)

Pytanie: „Czy chce Pan(i), by lokalna instytucja kultury była współtworzona przez…" (cztery wymienione grupy). Odpowiedzi na skali od 1 (zdecydowanie nie) do 5 (zdecydowanie tak); w tabelach „tak" to odpowiedzi 4–5, „nie" – 1–2, „ani tak, ani nie" – 3.

Środowiska religijne a osoby LGBTQ+ (odsetek wszystkich badanych):

Środowiska religijne \ osoby LGBTQ+	Nie	Ani tak, ani nie	Tak
nie	18,8%	10,2%	15,8%
ani tak, ani nie	10,4%	14,4%	6,6%
tak	8,9%	5,7%	9,2%

TABELA 69. Współtworzenie: środowiska religijne a osoby LGBTQ+ (przedział wiekowy 18–64)

W grupach (odsetek „tak", wybrane):

Grupa	Mniejszości językowe	Środowiska religijne	Osoby LGBTQ+	Osoby z niepełnosprawnościami
kobieta	29,0%	22,9%	41,0%	59,0%
mężczyzna	28,5%	24,8%	20,8%	50,6%
ur. 1962–1981 (45–64 lata)	32,6%	18,9%	30,5%	54,5%
ur. 1982–1991 (35–44 lata)	25,9%	26,1%	27,7%	58,1%
ur. 1992–2008 (18–34 lata)	27,2%	27,6%	36,8%	52,5%
wykształcenie niższe	24,9%	26,7%	15,9%	44,0%
wykształcenie wyższe	35,1%	24,5%	36,8%	60,0%
sytuacja materialna: zła	29,3%	7,5%	13,9%	42,6%

TABELA 70. Współtworzenie w grupach (przedział wiekowy 18–64)

Bariery według miejsca zamieszkania i pochodzenia (do podrozdziału 4.5)

Tabele pokazują odsetek zgody (odpowiedzi 4–5) z ośmioma stwierdzeniami z podrozdziału 4.3. W nawiasie podajemy różnicę w punktach procentowych wobec grupy odniesienia (lewego brzegu, centrum lewobrzeżnego, urodzonych w Warszawie, dzieciństwa w Warszawie) z kontrolą wieku, płci, wykształcenia i sytuacji materialnej. Gwiazdką * oznaczono trzy stwierdzenia o wartościach.

Brzeg Wisły i części miasta

Stwierdzenie	lewy brzeg (n = 780)	prawy brzeg (n = 416)	I centrum lewo-brzeżne (n = 432)	II peryferie lewo-brzeżne (n = 348)	III praski rdzeń (n = 193)	IV peryferie prawo-brzeżne (n = 223)
Rzadko znajduję coś, co odpowiada na ważne dla mnie wartości*	28,4	32,2 (+3,9)	29,2	27,5 (−1,3)	30,6 (+1,5)	33,2 (+4,4)
Rezygnuję, bo treść kłóci się z moimi wartościami*	29,7	29,1 (+0,3)	30,6	28,7 (−1,3)	28,3 (−1,4)	29,6 (+0,3)
Brakuje mi tematów duchowych lub o sensie życia*	26,8	24,7 (−1,4)	28,5	24,9 (−2,9)	20,9 (−7,0)	27,0 (−0,1)
W moim otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia	37,7	37,2 (−0,5)	37,5	38,0 (+0,8)	36,0 (−2,4)	37,9 (+1,2)
Sztuka współczesna, teatr – trudne bez przygotowania	33,7	29,9 (−3,4)	33,9	33,5 (−0,2)	30,3 (−3,3)	29,7 (−3,6)
Na wydarzeniach czuję, że nie pasuję	26,6	22,1 (−4,5)	26,7	26,4 (−0,3)	22,7 (−4,3)	21,8 (−4,9)
Czuję się niepewnie – nie wiem, jak się zachować	24,5	21,8 (−2,6)	27,1	21,7 (−5,4)	25,4 (−2,0)	19,6 (−7,3)
Obawiam się negatywnej reakcji bliskich lub znajomych	19,8	20,1 (+1,3)	23,1	16,1 (−6,2)	23,1 (+1,1)	18,3 (−3,5)

TABELA 71. Bariery według brzegu i części miasta

Staż w Warszawie i miejsce dzieciństwa

Stwierdzenie	od urodzenia (n = 601)	20 lat i więcej (n = 138)	10–19 lat (n = 125)	5–9 lat (n = 103)	krócej niż 5 lat (n = 196)	napływowi razem[2] (n = 595)	dzieciństwo w Warszawie[1] (n = 570)	dzieciństwo poza Warszawą[1] (n = 426)
Rzadko znajduję coś, co odpowiada na ważne dla mnie wartości*	29,2	30,1 (+2,9)	28,1 (−1,0)	29,2 (+0,2)	33,5 (+3,7)	30,3 (+2,1)	31,5	30,1 (−0,8)
Rezygnuję, bo treść kłóci się z moimi wartościami*	27,7	31,9 (+3,9)	29,5 (+2,5)	31,8 (+5,1)	32,6 (+4,7)	31,6 (+3,6)	28,4	27,3 (−1,9)
Brakuje mi tematów duchowych lub o sensie życia*	24,9	27,2 (+3,2)	23,5 (−0,4)	26,2 (+1,9)	32,6 (+9,5)	27,3 (+3,7)	27,2	26,0 (−0,8)
W moim otoczeniu mało kto chodzi na wydarzenia	38,3	27,1 (−9,9)	35,2 (+0,8)	30,7 (−4,8)	48,6 (+12,7)	36,6 (−0,4)	37,0	33,0 (−3,0)
Sztuka współczesna, teatr — trudne bez przygotowania	34,0	28,7 (−6,0)	30,2 (−4,3)	19,7 (−14,5)	39,9 (+7,8)	30,5 (−3,7)	34,8	28,4 (−7,1)
Na wydarzeniach czuję, że nie pasuję	23,4	21,8 (+2,6)	28,5 (+1,6)	23,0 (−3,2)	32,8 (+5,1)	26,8 (+2,7)	26,8	25,1 (−2,6)
Czuję się niepewnie — nie wiem, jak się zachować	22,8	19,7 (−0,8)	23,6 (+1,1)	18,3 (−5,4)	35,0 (+9,8)	24,3 (+1,3)	24,9	21,8 (−3,6)
Obawiam się negatywnej reakcji bliskich lub znajomych	19,3	16,5 (−2,7)	20,8 (+3,1)	16,5 (−2,3)	28,0 (+9,2)	20,6 (+1,3)	19,8	18,6 (−0,5)

TABELA 72. Bariery według stażu i miejsca dzieciństwa

[1] Miejsce dzieciństwa tylko w części internetowej (mieszkańcy w wieku 18–64 lata).

[2] W tej kolumnie są też 33 osoby z części telefonicznej (65+), które zamieszkały w Warszawie w dzieciństwie; w tej części badania nie pytano ich o liczbę lat, dlatego kolumny stażu sumują się do 562.

Miejsce dzieciństwa a uczestnictwo (mieszkańcy 18–64, część internetowa, n = 996; średnie i różnica z kontrolą wieku, płci, wykształcenia, sytuacji materialnej i części miasta):

Wskaźnik	Dzieciństwo w Warszawie	Dzieciństwo poza Warszawą	Różnica z kontrolą	Przedział 95%
liczba form (0–8)	4,43	4,63	−0,14	od −0,47 do 0,19
intensywność (0–32)	7,56	8,14	−0,24	od −0,95 do 0,51
szerokość repertuaru (0–19)	11,49	11,52	−0,62	od −1,23 do 0,03

TABELA 73. Miejsce dzieciństwa a uczestnictwo (przedział wiekowy 18–64)

Liczba form: z ilu spośród ośmiu form kultury badany skorzystał co najmniej raz. Intensywność: suma punktów za częstość udziału w tych ośmiu formach, od 0 (ani razu) do 4 (więcej niż 10 razy) za każdą formę, razem od 0 do 32. Szerokość repertuaru: liczba różnych form kultury i rozrywki (co najmniej raz w roku) oraz praktyk w czasie wolnym (co najmniej kilka razy w miesiącu), od 0 do 19 (definicja wyżej, przy szerokości repertuaru).

D. Materiał uzupełniający do rozdziału 5

Grupa	Udział (65+)	Postawa tradycyjna (65+)
religijni praktykujący	34,0%	85%
religijni okazjonalnie praktykujący lub niepraktykujący	32,1%	54%
nieokreśleni	3,4%	—
niereligijni i ateiści	30,5%	22%

TABELA 74. Religijność i postawa tradycyjna (65+)

Udział: wszyscy badani w wieku 65+. Postawa tradycyjna: odsetek osób z postawą tradycyjną w danej grupie, liczony wśród osób odpowiadających spójnie na kwestionariusz wartości (187 osób). Grupa nieokreślonych jest zbyt mała, by podać ten odsetek.

Wśród osób 65+ porównujemy religijnych o postawie tradycyjnej (47% tej grupy wieku) z pozostałymi[100]. Po uwzględnieniu wieku, płci i wykształcenia obie grupy uczestniczą w kulturze podobnie. Religijni tradycyjni częściej zgadzają się, że rezygnują z wydarzeń z powodu treści sprzecznej z ich wartościami (43% wobec 27%) i częściej odczuwają brak tematów duchowych (36% wobec 15%).

[100] W grupie 65+ wyniki opierają się na wywiadach telefonicznych ze 187 osobami odpowiadającymi spójnie na kwestionariusz wartości (religijni tradycyjni: 82 osoby), więc są mniej precyzyjne. Podział na cztery grupy religijności byłby tu zbyt drobny. Różnice skorygowane (wiek, płeć, wykształcenie): rezygnacja z powodu treści +16 punktów (przybliżony przedział od 0 do 32), brak tematów duchowych +16 (od 2 do 30). Różnice skorygowane liczyliśmy tak jak w rozdziale 5 (przypis o metodzie), z rokiem urodzenia zamiast kohorty.

REDAKTOR PROWADZĄCY
Marzena Zielonka

REDAKCJA I KOREKTA
Marianna Rant-Tanajewska

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD
Agnieszka Sulimierska

©Copyright by Centrum Myśli Jana Pawła II, 2026

ISBN 978-83-979903-6-4

Wydawca
Centrum Myśli Jana Pawła II
ul. Foksal 11
00-372 Warszawa
centrum@centrumjp2.pl
www.centrumjp2.pl

CC BY-NC-SA 4.0
Książka objęta licencją Creative Commons CC BY-NC-SA 4.0. Pełne warunki wykorzystania treści i wskazania źródeł: https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.pl

Egzemplarz bezpłatny

JP2 Centrum Myśli Jana Pawła II

instytucja kultury miasta stołecznego Warszawy

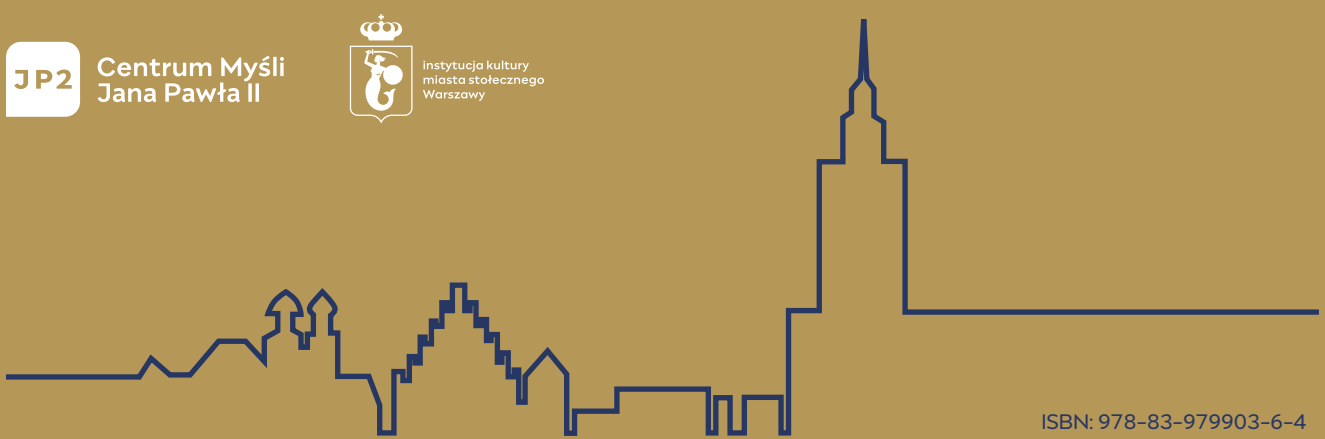

ISBN: 978-83-979903-6-4